

RIZIKA JINAKOSTI

**Kulturní opozice před rokem 1989
jako předmět výzkumu**

Miroslav Michela, Václav Sixta (eds.)

Co mají společného fotbaloví fanoušci, bytové divadlo a katolické exilové periodikum? Především vztah k badatelskému poli, ve kterém se musejí autoři vypořádat s otázkami vztahu dané skupiny či projektu ke státní moci a s různou výpovědní hodnotou konkrétních pramenů k těmto citlivým otázkám. Kniha, jež vzešla ze soutěže pro mladé badatele a badatelky, přináší tematicky rozmanité texty o bytovém divadle, vězeňských tetováních, fotbalových fanoušcích, vztahu disentu a StB, televizní tvorbě či exilovém časopisu před listopadem 1989.

Texty, vycházející nejčastěji z výzkumu pro studentské závěrečné práce, zachycují náročný proces badání, volby pramenů a vhodných nástrojů k interpretaci i následnou konfrontaci pojmových nástrojů s pramenným materiálem. Tento aspekt podtrhuje také formát „interpretace pramene“, který je připojen ke každému textu.

Dnes už nezávislá a alternativní kultura představuje standardní téma výzkumu věd o společnosti i v českém prostředí. Projekt COURAGE, v rámci kterého vznikla i tato kniha, přichází s pojmem „kulturní opozice“. Jeho prostřednictvím testuje hranice „opozičnosti“ a hledá nové možnosti pro studium našich dějin druhé poloviny 20. století.

Ediční řada Varia

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

RIZIKA JINAKOSTI
Kulturní opozice před rokem 1989
jako předmět výzkumu

Miroslav Michela, Václav Sixta (eds.)

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Rizika jinakosti : kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu / Miroslav Michela, Václav Sixta (eds.). - Vydání první. - Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018. - (Varia ; 71. svazek)

Anglické resumé

ISBN 978-80-7308-882-8

316.7:32 * 321.74 * 316.723 * 323.22 * (437) * (048.8) * (082)

- kultura a politika - Československo - 1948-1989
- komunistický režim - Československo
- alternativní kultura - Československo - 1948-1989
- disent - Československo
- studie
- sborníky

316.7 - Sociologie kultury. Kulturní život [1]

Projekt je finančně podpořen programem Horizon 2020 na základě smlouvy č. 692919.

Recenzovali:

Mgr. Karina Hoření

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D.

PhDr. ThLic. Michal Sklenář, Ph.D. et Ph.D.

Editoři © Miroslav Michela, Václav Sixta, 2018

© Jana Čížková, Jakub Hošek, Veronika Jungmannová, Martin Kindl, Pavel Kovařík,

Alena Lochmannová, Miroslav Michela, Václav Sixta, 2018

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018

Za obsah a jazykovou správnost odpovídají autoři

Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7308-882-8 (print)

ISBN 978-80-7308-883-5 (online : pdf)

Obsah

Rizika jinakosti: kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu <i>Miroslav Michela, Václav Sixta</i>	7
II. program Československé televize a jeho kulturní potenciál v letech 1968–1970 <i>Jana Čížková</i>	13
Základní pravidla hry kočky s myší. O opozičních manuálech pro styk se Státní bezpečností, obrazu správného disidenta, právním povědomí a o tom, proč se StB bála právníků <i>Jakub Hošek</i>	29
Bytové divadlo jako způsob rezistence a vyrovnání se s normalizační realitou <i>Veronika Jungmannová</i>	55
Reflexe marxismu v exilovém časopisu <i>Studie</i> v letech 1958–1976 <i>Martin Kindl</i>	85
Tenkrát to bylo vo něčem jiným. Mezi fotbalovými vlajkonoši osmdesátých let <i>Pavel Kovařík</i>	107
Vizuální revolta za mřížemi: „Kérky“ starých „MUKLů“ do roku 1989 a jejich symbolická proměna <i>Alena Lochmannová</i>	141
Seznam vyobrazení	169
Prameny	171
Jmenný rejstřík	179
Resumé	183

Rizika jinakosti: kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu

Miroslav Michela, Václav Sixta

Nezávislá a alternativní kultura, druhá kultura, disent, opozice, kulturní opozice... Těmito a dalšími pojmy se označuje široké pole fenoménů spojených se snahou se dle vlastních představ umělecky, nábožensky a politicky realizovat ve státně socialistických režimech. Tyto termíny sémanticky zdůrazňují odlišnost od kultury „oficiální“, státem podporované, masové a ideologicky konformní s nároky komunistické strany. Řada z nich pochází přímo od samotných aktérů, jiné – jako například „disent“ – spíše původně odkazují k západnímu obrazu tehdejší opozice a teprve později je přešlo i domácí prostředí.¹ Zároveň zahrnují různorodé typy aktivit, od otevřené a sofistikovaně formulované kritiky režimu přes život a tvorbu undergroundových komunit, aktivity zakázaných umělců či punkový protest až po náboženskou, ekologickou nebo mírovou hnutí.

Projekt COURAGE, v rámci kterého vznikla i tato kniha, pracuje s pojmem „kulturní opozice“ (cultural opposition).² Autoři základního metodologického textu projektu, ve snaze zjemnit tradiční dichotomický pohled, upozorňují, že: „v termínu, kterým se zde zabýváme, se slovo »kulturní« musí osvobodit od nadvlády slova »opozice«.“³ Toto tvrzení směřuje pozornost na problematičnost geneze a podoby „opozičnosti“, konkrétní skupiny, životního stylu, díla či aktu. Vedle otevřených kritiků režimu zahrnuje pojem kulturní opozice také ty, kterým byla role opozice přisouzena samotným režimem, nebo se tak stalo až v důsledku celospolečenského vývoje a šlo spíše o nezamýšlený efekt než promyšlenou strategii.⁴

---

1 Bolton, J., *Světy disentu*, Praha, Academia 2015, s. 16–18.

2 Srov. www.cultural-opposition.eu. Projekt COURAGE je mezinárodním projektem, který se zabývá vytvářením on-line registru sbírek kulturní opozice a jejich výzkumem a popularizací. Kromě samotného registru tak v rámci projektu vznikla výstava, filmový festival, či podklady pro výuku na středních i vysokých školách atd.

3 Apor, P. – Horváth, S. – Scheibner, T. – Kovács, E., *Kulturní opozice: koncepty a přístupy, Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce* 56, 2018, zvláštní vydání, s. 13.

4 Tamtéž

Bolton, J., *Světy disentu*, Praha, Academia, 2015.

Další relevantní literaturu k tématu přinášíme v seznamu literatury na konci knihy.

Druhým klíčovým termínem, dodávajícím celému projektu na specifickosti, je „sbírka“ (collection). Spolu s autory již zmíněné studie lze říci, že: „Zkoumáním těchto archivářských činností můžeme objevit nový pohled na svět disentu, který vědcům umožní vzít v úvahu větší škálu disidentních aktivit. Navrhujeme analýzu těch typů sbírek, které vznikly v bývalých socialistických zemích, a sice toho: jak tvorbu těchto sbírek ovlivňovalo implicitní a explicitní porozumění politickému systému a jaká byla role režimu ve vzniku těchto sbírek.“⁵ Sbíрка tedy není chápána automaticky jako důkaz „opozičnosti“, ale jako stopa po aktivitě jejích zakladatelů a správců, která má své specifické osudy i formy, jakými se dostává do povědomí po roce 1989. I prostřednictvím tohoto přístupu je možné vidět opozičnost v mnohem pestřejších barvách než dosud. Je rozdíl mezi tím, když sbírka vznikne v utajení v podmínkách státního socialismu, když jde o projekt iniciovaný z exilu anebo když je konkrétní sbírka výsledkem institucionalizace zájmu o kulturní opozici z let devadesátých.⁶

Důraz na sbírky tedy není pouhou archivářskou zálibou a rozšířením množství pramenů, ze kterých by historici měli čerpat. Jde o přesun důrazu ze statického chápání sbírky jakožto souboru důkazů o „opozičnosti“ a „nezávislosti“ konkrétních lidí a kolektivů k dynamickému způsobu uvažování o sbírání jakožto praxi, která sama o sobě je hodna pozornosti v rámci historického výzkumu, s cílem ukázat, jak tehdejší aktéři chápali sami sebe, své místo ve společnosti a svůj vztah ke státu.

Texty přítomné v této knize jsou odpovědí na výzvu pro začínající badatele a badatelky, kterou jsme formulovali na konci roku 2016.⁷ Šest prací, které vzešly z naší soutěže, jsme se rozhodli otisknout v tomto sborníku z více důvodů. Kromě úcty k práci, kterou jim jejich autoři a autorky věnovali, nás k tomuto kroku vedlo přesvědčení, že je vhodné podpořit zajímavé současné výzkumy. Dalším důvodem byl pohled na sadu textů, které z badatelské soutěže vzešly, jako na celek.

Co mají společného fotbaloví fanoušci, bytové divadlo a katolické exilové periodikum? Především společné badatelské pole, ve kterém se musí autoři vypořádat s výše popsányými otázkami po vztahu dané skupiny či projektu k představitelům moci a s problematikou výpovědní hodnoty konkrétních

---

5 Apor, P. – Horváth, S. – Scheibner, T. – Kovács, E., *Kulturní opozice: koncepty a přístupy*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 14.

6 Srov. Apor, B. – Apor, P. – Horváth, S. (ed.), *The Handbook of COURAGE: Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe*, Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities 2018. Handbook je jedním z výstupů projektu COURAGE.

7 Výzva byla určena badatelům a badatelkám do třiceti let věku, kteří nedosáhli titulu, Ph.D. Bylo možné přihlásit pouze původní práce založené na interpretaci primárních pramenů. Tematicky se výzva orientovala na nezávislé aktivity v období mezi lety 1948 až 1989. Plné znění výzvy je dostupné on-line: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/soutez-courage-nezavisla-kultura-a-zivot-za-socialismu-v-ceskoslovensku/> [Poslední náhled 18. 10. 2018]

pramenů k těmto citlivým otázkám. Texty, vycházející nejčastěji z výzkumu pro studentské závěrečné práce, tak zachycují i náročný proces badání, volby pramenů a vhodných nástrojů k interpretaci i následnou konfrontaci pojmových nástrojů s pramenným materiálem.

Tento aspekt podtrhuje také formát „interpretace pramene“, který je připojen ke každému textu. Autorky a autoři vybrali ukázkou jednoho pramene souvisejícího s jejich výzkumem a připojili jeho stručný popis a návrh interpretace. Komentované ukázky pramenů umožňují lépe pochopit kontext, ze kterého pocházejí, a také nahlédnout do interpretačního procesu. Ku příkladu Pavel Kovařík ke svému textu připojil unikátní pohled do kroniky fanoušků Bohemians, a aniž by se nechal unést její aurou, naznačuje klíčové otázky čtení takového pramene. Jakub Hošek vyšel z mediálního obrazu svého tématu a porovnává populární osobní vzpomínky Pavla Landovského se záznamy z provenience represivního aparátu a ukazuje na jejich vzájemnou nespojitosť. Skrze kombinaci studie a interpretace pramene můžeme označit dva centrální body předkládané publikace: badatelský proces zkoumání kulturní opozice a povahu pramenů, které máme k dispozici.

Jsmo rádi za tematickou rozmanitosť výsledného souboru textů: bytové divadlo, vězeňská tetování, fotbaloví fanoušci, televizní tvorba či exilový časopis představují to, co je na tomto tématu obtížné i přitažlivé. To jest právě komplikovanost a mnohvrstevnatost jevů a praxí, které si klade za cíl mapovat i projekt COURAGE. Jde tedy z naší strany i o testování konceptu kulturní opozice, který není v českém prostředí etablován a jehož příliš široké vymezení může znamenat z hlediska konceptuálního určité problémy.

Knihu, kterou držíte v ruce, lze číst několika způsoby. Kromě čtení motivovaného zájmem o konkrétní témata bychom rádi upozornili na možnost číst knihu se zaměřením na to, jak autorky a autoři své téma uchopují, jak se vyrovnávají s již etablovanými pojmy a s nimi souvisejícími koncepty. Na jakých metodologických souřadnicích se lze při výzkumu kulturní opozice pohybovat? Z naší strany nejméně preferovaným způsobem čtení je pohled generační. Tento sborník skutečně obsahuje texty mladých badatelek a badatelů, nicméně touto optikou uvidíme spíše naše vlastní představy o historické vědě a o tom, jak má vypadat, než reprezentativní „generační výpověď“. Za tímto účelem původní soutěž ani kniha nevznikaly a nekladou si nárok na reprezentativnost.

Veronika Jungmannová se ve své práci zabývá formou bytového divadla jako specifického způsobu uměleckého vyjádření v podmínkách Československa sedmdesátých let. Text založený primárně na pamětech Vlasty Chramostové a dalších vzpomínkách doprovází unikátní fotografický materiál z fondu Vlasty Chramostové uložený v Archivu Národního divadla. K tomuto materiálu se vztahuje druhé klíčové téma studie, a to specifický vliv prostředí soukromého bytu na inscenační a dramatickou interpretaci dané hry.

Disidentskému prostředí se věnuje také studie Jakuba Hoška postavená na interpretaci manuálů pro styk se Státní bezpečností, které vznikly v opozičním prostředí. Jakub Hošek se na základě jejich studia věnuje především problematice disidentské identity. Zajímá ho, jakým způsobem definovali vlastní identitu příslušníci disidentského společenství a proč mohou být tyto příručky užitečným pramenem.

Identitě, ale v souvislosti se zcela jiným prostředím, se věnuje také Pavel Kovařík. Jeho práce, zaměřená na fotbalové vlajkonosce v osmdesátých letech, zaujme schopností autora definovat vlastní místo v badatelském poli výzkumu subkultur a uplatnit zvolená východiska na unikátní prameny. Kovařík neukazuje fotbalové fanoušky jako zvláštní či vydělenou skupinu obyvatel, ale jako společenství, které bylo součástí pozdně socialistické společnosti. Autor ukazuje i souvislost se strukturálními problémy socialistického sportu a nevyhýbá se ani otázce násilí mezi fanoušky.

Specifické uchopení tématu nezávislé kultury přináší Alena Lochmannová, když se zabývá vězeňskými tetováním. Na základě vlastního výzkumu mezi odsouzenými analyzuje symboliku, techniky a funkci vězeňských tetování se zaměřením na ta, která vznikla před rokem 1989. Lochmannová se soustředí především na souvislost tetování a pozice vězně v komunitě spoluvězňů a na ideologické funkce tetování. Může mít nacistická symbolika vytetovaná na těle vězně i jinou funkci než přihlášení se k extrémní pravici?

Běžnějšímu chápání kulturní opozice má blíže text Martina Kindla, který si klade otázku po vztahu katolického myšlení a marxismu v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Hlavním materiálem mu je československý exilový katolický časopis *Studie*, který vycházel od roku 1958 v Římě. Kindl rozebírá diskuse, které se na toto téma vedly, a vymezuje společná témata, která tehdejší marxističtí a katoličtí autoři nacházeli.

Jana Čížková se ve své studii zabývá druhým programem Československé televize jako specifickým prostorem tvůrčí svobody, a přináší tak do knihy otázku po možnostech svobodné tvorby v podmínkách postupně „normalizované“ státní instituce. Čížková kombinuje pohled do personálních otázek, technologického zázemí a způsobů řízení výroby obsahu televize, a vykresluje tak plastický obraz fungování druhého televizního programu mezi lety 1968 a 1970.

Rizika jinakosti jsou knihou o kulturních diferencích spojených s nekonformními postoji, názory a jednáním v Československu před rokem 1989. O rizicích, kterých si byli jejich aktéři vědomi, když pořádali divadelní představení v bytech nebo sepisovali návody, jak se zachovat v případě konfrontace se Státní bezpečností. Z úplně jiných hodnotových pozic vycházeli vězni, nechávající se potetovat od svých spoluvězňů. Zařadili se tak do specifické, kriminální komunity, ale zároveň se zvolenými motivy vymezovali vůči stávajícímu politickému systému. Zcela jiné konsekvence pak měla rizika

spojená s budováním druhého programu státní televize: tušili spolutvůrci druhého kanálu, že řada jejich děl nebude vpuštěna na obrazovky? Rizika na sebe v daném období brala různé podoby a jejich pochopení nám může mnoho prozradit nejen o daných lidech a skupinách, ale i o celé československé společnosti v čase státního socialismu. K tomu však bezpochyby bude nutné ještě množství dobře prameně podložených analytických výstupů.

Tato kniha je ovšem určitou měrou také o rizicích, která čekají na současné historiky. Je jen samotná kategorie „jinakosti“ vhodným východiskem k formulování badatelské otázky? Vznikaly projevy kulturní opozice v komunikaci s dobovým ideologickým diskursem, nebo jako jeho čistá negace a vyjádření odporu? V předkládané knize naleznete celou škálu možných odpovědí. Neklademe si však za cíl jejich úplné zodpovězení. Předkládaná kniha nabízí spíše pohled do samotného procesu hledání odpovědí.

Rizika jinakosti by nevznikla bez spolupráce řady kolegů a kolegů. Za spolehlivou podporu děkujeme Martě Harasimowicz, Martině Miechové a Matejovi Maruniakovi. Za poskytnutí poctivé zpětné vazby všem autorům patří dík recenzentům knihy Karině Hořené a Milanu Ducháčkovi. Taktéž děkujeme Michalu Sklenářovi za zasvěcený vhled do soudobých církevních dějin. Michaela Veselý jsme vděční za pečlivou jazykovou korekturu. A v neposlední řadě je třeba poděkovat portálu Moderní dějiny.cz a zejména Petru Šimíčkově za účinnou spolupráci, která trvala od počátku badatelské soutěže po více než dva roky. Badatelskou soutěž také podpořila celá řada institucí, kterým tímto děkujeme, že se připojily k podpoře práce mladých historiček a historiků.

Partnerské instituce soutěže:

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky, Československé dokumentační středisko, Historický ústav Akademie věd České republiky, Masarykův ústav Akademie věd České republiky, Moderní dějiny.cz, Pant, Post Bellum, Libri prohibiti, Historický ústav Slovenské akademie věd, Ústav politických věd Slovenské akademie věd, Ústav pro studium totalitních režimů, Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, Knihovna Václava Havla, Ústav paměti národa, Nakladatelství Academia, Nakladatelství Lidové noviny, Nakladatelství Kalligram.

II. program Československé televize a jeho kulturní potenciál v letech 1968–1970

Jana Čížková

Úvod – II. program Československé televize jako prostor tvůrčí svobody

II. program Československé televize¹ zahájil své pravidelné vysílání 10. května 1970, den po 25. výročí osvobození Československa vojsky Rudé armády. Šlo o očekávanou kulturní i společenskou událost, neboť předchozích sedmáct let ČST vysílala pouze na jednom vysílacím programu a diváci tedy neměli v rámci národního vysílání možnost programové volby. II. program byl očekávanou novinkou ČST i proto, že v programové náplni avizoval žánrovou a tematickou pestrost, kvalitu a umělecký potenciál nabízených programů, což v rámci televizního vysílání roku 1970 představovalo nesporné osvěžení. Můj příspěvek se zaměřuje především na přípravu II. programu ČST a její specifika a také na první léta vysílání II. programu, kdy byl svébytným premiérovým televizním kanálem s nesporným kulturním potenciálem.

I přesto, že vícekanálové televizní vysílání, jehož prvním příkladem na našem území je právě II. program ČST, je nesporně atraktivním badatelským polem a snoubí v sobě celou řadu sociologických, technických i ekonomických otázek, bylo mu zatím v rámci výzkumu dějin televizního vysílání věnováno jen velmi málo pozornosti. Jde o téma do nedávna spíše marginalizované i v rámci zkoumání institucionálních dějin Československé a České televize. V článku vycházím ze svého archivního výzkumu, který jsem prováděla pro svou diplomovou práci na téma přípravy II. programu, která byla obhájena v roce 2016 na Katedře filmových studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Archivní výzkum doplňuji orálně historickými zdroji a samozřejmě také sekundární literaturou a konkrétními audiovizuálními díly.

Přístupy k zavádění a koncepci druhých a případně dalších televizních programů se v každé evropské zemi (ať již bývalého východního bloku nebo zemi západní) značně lišily a vždy pracovaly se specifickou národní zkuše-

---

1 Dále ČST.

ností.² Konceptně i organizačně proto byly druhé a další programy zahraničních televizí uchopeny různě, což ovlivnilo úvahy o koncepci II. programu i u nás. První kroky v technické přípravě II. programu byly podniknuty již v roce 1958, vznik II. programu ale vytyčilo jako primárně politický úkol především Usnesení ÚV KSČ o stavu a nových úkolech Československé televize z roku 1960.³ Celkem dvanáctileté období přípravy II. programu by mohlo vzbuzovat dojem, že šlo o dlouhodobě a intenzivně připravovaný projekt. Výstupy mého výzkumu ale vykreslují přípravu II. programu spíše jako dlouhodobé zápolení s politickými zadáními ve střetu se skutečnými realizačními možnostmi Čs. televize a dalších zainteresovaných institucí v daném období. Této skutečnosti se bude věnovat první část mého článku, zatímco v dalších se zaměřím na období konkrétní programové přípravy II. programu, které spadá do rozmezí pouze dvou let, 1968–1970. Tedy do období, kdy instituce ČST prochází hlubokými proměnami v souvislosti s obdobím pražského jara, srpnové okupace Československa a následné konsolidace televizního vysílání.

Do přípravy II. programu byli v letech 1968–1969 zapojováni televizní pracovníci, kteří byli přesunuti tzv. „mimo obrazovku“, aby jim bylo zneemožněno přímo ovlivňovat svojí prací vysílání I. programu.⁴ V samostatné redakci II. programu působila nebo s redakcí spolupracovala celá řada výrazných filmových a televizních pracovníků a tvůrců, kteří v rámci přípravy II. programu mohli uplatnit svůj potenciál, aniž by byli vystaveni tak silnému politickému tlaku, jakému podléhal I. program. Důvod byl jednoduchý – v období přípravy se II. program neocital pod tak výrazným dohledem, neboť nevysílal a bylo složitější sledovat výstupy programové výroby. Větší svobodu mu zajišťovala i samotná programová koncepce, v souladu s níž vznikla řada pořadů, které byly v mnoha ohledech subverzivní k politice KSČ i značně originální svým formátem i obsahem. Některé z nich se kvůli kritickému vyznění vůči vládnoucímu režimu po své premiéře na televizní obrazovku nedostaly až do roku 1989.

II. program mohl, vzhledem ke svému profilu premiérového kanálu kulturního směru a experimentální povahy se značně samostatnou výrobou a redakcí, nezávisle fungovat v době konsolidace ČST jen velice krátce. Brzy vedení instituce přistoupilo k jeho rychlé konsolidaci. Již pár týdnů po zahájení vysílání II. programu jsou podniknuty první kroky směrem k likvidaci jeho samostatné struktury. Ta je dovršena o dva roky později, v roce 1972, direktivním rozhodnutím o rozpuštění samostatné redakce. Tento příspě-

2 Flickers, A. – Johnson, C., *Transnational Television History: A Comparative Approach*, New York, Routledge 2012.

3 Archiv ČT, sign. Ve1, inv. č. 233, k. 29, *Usnesení ÚV KSČ o stavu a nových úkolech Čs. televize a jejich vztazích k ostatním kulturním institucím*.

4 Cysařová J., *Československá televize a politická moc 1953–1989, Soudobé dějiny* 9, 2002, č. 3–4.

vek si klade za cíl představit z několika hledisek problematiku přípravy II. programu ČST a především podtrhnout specifika, která z něj vytvořila na začátku sedmdesátých let velice zajímavý fenomén československého mediálního prostoru, jemuž se podařilo alespoň částečně vybočit z posrpnové kulturní politiky KSČ v televizním vysílání.

Příprava II. programu a její klíčové faktory

Prvopočátky přípravy II. programu můžeme vysledovat v roce 1958. Čs. televize v té době pravidelně vysílala již 5 let⁵ a zájem o televizní vysílání mezi veřejností rapidně narůstal,⁶ což z televizního média vytvořilo také jeden z klíčových nástrojů stranické propagandy KSČ a ovlivňování veřejného mínění. Z tohoto důvodu bylo pro vládnoucí stranu klíčové udržet a podpořit divácký zájem o televizní vysílání a zároveň prezentovat Čs. televizi jako progresivní instituci i ve vztahu ke kontextu mezinárodního rozvoje televizního média. Lze konstatovat, že Československo dlouhodobě zaostávalo nejen za západními zeměmi, ale i za některými zeměmi východního bloku. Čs. televize jako instituce v prvních letech svého vysílání fungovala jen ve velmi provizorních podmínkách, a to jak technických a materiálních, tak i finančních. Nedisponovala na příklad žádnými specializovanými studiovými objekty a vysílání bylo odbavováno i vytvářeno v nevyhovujících podmínkách pražské Měšťanské besedy a dalších provizorních prostorech. To se na jejím vysílání každodenně podepisovalo. Nezávisle na tom však v prvních letech vysílání dosahovala ČST z hlediska umělecké úrovně pořadů značných úspěchů.

Také vysílací síť jediného televizního kanálu se potýkala se značnými nedostatky, k čemuž se přidával i technicko-politický problém přeshraničního dosahu zahraničních televizí. Vysílací síť I. programu na konci padesátých let zdaleka nepokrývala celé československé území a šířený televizní signál byl slabý, snadno ho rušil i chod běžných domácích spotřebičů. Do Československa zároveň pronikal signál vysílačů zahraničních televizí z Polska, Maďarska i Rakouska či tehdejšího Západního Německa. Zahraniční vysílače byly ve většině případů silnější a jejich signál pokrýval značnou část československého pohraničí a sahal i do vnitrozemí, na mnoha místech signál ČST dokonce i zcela vytlačoval. Nastala tedy zajímavá situace – na území Československa byla v padesátých i šedesátých letech řada diváků, kteří mohli

---

5 Od května 1953.

6 ČST eviduje 3 833 koncesionářů k 1. lednu 1955, 794 898 koncesionářů na konci roku 1960, na jaře 1965 je majitelů televizních koncesí přes 2 miliony. Je třeba brát v úvahu, že pořizovací cena televizoru byla značně vysoká a sledování televize bylo stále spíše kolektivní než individuální záležitostí. Proto se televizní vysílání mohlo dotknout mnohem většího počtu obyvatel, než je počet koncesí (Kol. autorů, *Přehled vývoje TV koncesí 1953–1980* [interní publikace ČST], Praha, Československá televize 1981.

přijímat nejen signál domácí televize, ale i zahraniční vysílání. Měli tedy možnost programové volby i srovnání úrovně domácího televizního vysílání se zahraničním. Tento problém proto nebyl jen technické povahy, představoval i značný problém politický, protože vysílání zahraničních televizí, především západoněmecké a rakouské, nekonvenovalo s ideologií KSČ. Zároveň diváky upozorňovalo, že Čs. televize zaostává ve vývoji televizního média co do kvality vysílání, ale i z hlediska absence domácí programové alternativy.⁷

ÚV KSČ se tuto situaci kolem ČST rozhodl řešit dvěma na sebe navazujícími kroky: posílením vysílací sítě I. programu, aby se omezilo rušení jeho signálu zahraničními vysíláči, a v druhé řadě politickým úkolem zavést druhý program. Zavedení dalšího kanálu a rozšíření programové nabídky mělo za cíl odklonit zájem československých diváků od sledování zahraničního vysílání.⁸ V roce 1960 v Usnesení ÚV KSČ o stavu a úkolech [...] ⁹ najdeme politické zadání na zahájení vysílání II. programu v roce 1965, tedy v rámci nadcházející pětiletky.¹⁰ Pro Čs. televizi je toto usnesení závazné, nicméně v praxi je v nadcházejících pěti letech uděláno pro vznik II. programu jen velice málo.

Prvním krokem mělo být vybudování vysílací sítě, která by dokázala přenášet jak černobílý, tak barevný televizní signál. Kvůli volbě jiné vysílací frekvence, než na které vysílal I. program, musela být vybudována zcela nová samostatná síť vysílačů, což s sebou neslo nemalé finanční i personální nároky, které se dlouhodobě nedařilo uspokojit. Čs. televize se z tohoto důvodu v prvním plánu výstavby vysílačů věnovala prioritní dostavbě vysílačů I. programu.

Druhým nezbytným krokem v přípravě II. programu byl vznik samostatného účelového objektu, který by přinesl zázemí pro programovou předvýrobu. V tomto ohledu se počítalo s objektem nového televizního studia na Kavčích horách, který měl být podle prvních plánů dokončen do roku 1965. Jeho výstavbu ale likvidačním způsobem ovlivnil krach III. pětiletky a plánovaná stavba se v zimě 1962 zastavila.¹¹ Společně s ní ustává příprava II. programu směrem k plánovanému zahájení vysílání v roce 1965. II. program neměl v této fázi přípravy ani žádnou samostatnou organizační složku ve struktuře ČST a jeho příprava se odehrávala především v rovině předkládání naddimenzovaných požadavků ze strany ÚV KSČ, které narážely na

---

7 Čejchan, V., *Televize – Druhý program*, *Film a doba* 14, 1968, s. 428–434.

8 Archiv ČT, Materiály vládní komise pro výstavbu televize 1958–1959, sign. Ve1, inv. č. 72, k. 16, s. 3, *Zpráva o pronikání zahraničního televizního vysílání na území ČSR a o současném stavu rozvoje Čs. televize*.

9 Archiv ČT, sign. Ve1, inv. č. 233, k. 29, *Usnesení ÚV KSČ o stavu a nových úkolech Čs. televize a jejich vztazích k ostatním kulturním institucím*.

10 Společně s II. programem mělo být zahájeno i barevné televizní vysílání, další plánované zatraktivnění vysílání ČST.

11 Archiv ČT, inv. č. 2115, k. 256, *Kavčí hory – koncepce a výstavba TVS Praha*.

tehdy zcela neodpovídající reálné možnosti Čs. televize. Po krachu původního plánu se připravované zahájení vysílání II. programu posouvá na rok 1970¹². V rámci něj je zvoleno politicky exponované výročí 9. května.

Období druhé poloviny šedesátých let je ve vztahu k přípravě II. programu ve znamení hledání jeho vhodné koncepce a organizace směrem k majoritnímu I. programu. Vzhledem k tomu, že nebylo u vícekanálového vysílání možno čerpat z domácí zkušenosti, nabízela se vzorová organizační a koncepční pojetí II. programu v zahraničí. Konkrétně pracovníci ČST čerpali ze vzoru britské televize a jejího kanálu BBC2 či druhého kanálu západoněmecké televize ZDF a samozřejmě ze vzoru Sovětské televize, která zavdala druhý kanál již v roce 1956. Nastíháme zde několik základních možností koncepčního a organizačního pojetí II. programu, které byly projednávány.

První šířeji diskutovanou koncepcí byla koncepce protiprogramu, ve které by II. program představoval dramaturgickou opozici vysílání I. programu.¹³ Ta by vycházela především z co největší žánrové odlišnosti paralelně vysílaných pořadů.¹⁴ Druhým projednávaným konceptem bylo pojetí alternativního náplně vůči I. programu. Principem již nebyla pouze žánrová odlišnost paralelně nasazených pořadů, ale mnohem větší dramaturgická flexibilita. V rámci ní by bylo možné nasadit paralelně dva žánrově shodné pořady, ale se zvolenou odlišností, která mohla spočívat v původu pořadu či jeho cílové skupině. Na tyto dramaturgické koncepce pak navazovaly úvahy o organizačním pojetí, tedy jak má být II. program ukotven vzhledem k instituci ČST. I zde se nabízela dvě vzorová řešení. První spočívalo ve vytvoření nezávislé a konkurenční organizace po vzoru ZDF. Druhou možností pak bylo podřízení obou programů jednomu rozpočtu a jednomu společnému koordinačnímu orgánu. Nakonec bylo dosaženo rozhodnutí, že II. program bude využívat stejné kapacity jako I. program a dělit se s ním i o společný rozpočet. V praxi toto rozhodnutí nicméně vedlo k neustálému preferování majoritního a již vysílajícího I. programu. II. program proto musel pro výrobu svých pořadů mnohem více využívat externích spolupracovníků, smluvních subjektů i různých provizorních řešení. To přineslo řadu praktických omezení, ale zároveň výroba nebyla tolik vázána na instituci ČST.

Klíčovým faktorem se v koncepčních úvahách stal plánovaný dosah signálu II. programu. V průběhu šedesátých let se nepodařilo vystavět vysílací síť II. programu v zamýšleném celostátním rozsahu a vysílače pokrývaly

---

12 Archiv ČT, sign. Ve1, inv. č. 1106, k. 131, s. 11, *Perspektivní plán výstavby II. tel. programu v ČSSR*.

13 Archiv ČT, sign. Red, inv. č. 1170, k. 119, *II. program ČST – koncepce, předpoklady zajištění*.
Archiv ČT, sign. Red, inv. č. 1702, k. 243, *II. Program – návrh koncepce, organizace a programového zajištění, materiál pro vedení ČST*.

14 Například pokud by na I. programu běžel sportovní přímý přenos, u něhož se předpokládala cílová skupina primárně mužského publika, na druhém programu by byla nasazena televizní inscenace či film s hlavní cílovou skupinou v diváčkách.

pouze oblasti velkých měst – Prahy, Ostravy a Brna. Bylo tedy zřejmé, že diváci II. programu budou výhradně obyvatelé velkých aglomerací, lidé s přístupem k pestré kulturní nabídce a také lidé s vyšším vzděláním a nároky na úroveň vysílaného obsahu. I přesto, že v samém začátku debat o programové koncepci II. programu bylo odmítnuto jeho směřování ke specificky kulturnímu kanálu, inklinace k němu se ukázala jako žádoucí vzhledem k cílové divácké obci. Z toho důvodu redakce II. programu stanovila a také prosadila závazek vysoké kvality produkce a koncentrace co nejlepších tvůrčích štábů.

Pro instituci ČST bylo důležité co nejlepší zavedení II. programu mezi diváky. Z hlediska politického šlo o reprezentaci instituce na mezinárodním poli. V pozadí nezůstávalo ale ani hledisko ekonomické. Pro příjem II. programu si televizní diváci museli pořídit buď zcela nový televizní přijímač nebo konvertory signálu. Bylo tedy třeba je motivovat k nemalé investici do těchto zařízení atraktivním programem a jistou exkluzivitou obsahu, kterou mělo pro diváky představovat premiérové uvedení vysílaných pořadů. Nutnost premiér vyplývala i ze skutečnosti, že všichni diváci II. programu budou mít zároveň možnost sledovat i celostátní I. program, což uvádění repríz pořadů z prvního programu víceméně vylučovalo, pokud pořad neměl ztrácet na divácké atraktivitě. Programová skladba s maximálním podílem premiér tedy byla pro II. program logickým důsledkem. II. program byl koncepčně kvůli své malé „viditelnosti“¹⁵ v rámci ČST koncipován také jako prostor pro programové experimenty s novými žánry a pořady, což dávalo prostor i tvůrčí svobodě v jeho programové předpřípravě.¹⁶ Vedení ČST zamýšlelo jeho prostřednictvím testovat rentabilitu nového programového formátu. Pokud by se pořad setkal s pozitivní diváckou odezvou v míře sledovanosti, byl by pak uveden na celostátním I. programu.

Na konci šedesátých let se v koncepční rovině objevují ty nejvýraznější charakteristiky, se kterými vstoupil II. program v roce 1970 do vysílání: primárně premiérový kanál pro kulturně vzdělané a náročné publikum velkých měst a prostor pro tvůrčí experiment s novými pořady a formáty. Paradoxně ale bylo na přípravu nového kanálu alokováno nepoměrně méně finančních prostředků než majoritnímu I. programu z důvodu priority probíhajícího vysílání. II. program stál také organizačně spíše na okraji institucionální struktury. Pro vedení ČST sice představoval mediálně propagovanou novinku¹⁷, ale konkrétnímu chodu přípravných prací nebyla z jeho strany věnována větší pozornost.

---

15 Lokálnímu dosahu televizního signálu.

16 Archiv ČT, sign. Red, 1170, k. 119, II. program ČST – koncepce, předpoklady zajištění.

17 Příkladem jsou publicistické cykly *Hlásí se II. program*, *Co vás nemine* (oba Čs. televize, 1970).

Vznik a činnost samostatné redakce II. programu

V rámci Čs. televize neexistuje prvních téměř deset let přípravy žádný samostatný útvar II. programu a k jeho problematice se spíše okrajově vyjadřovaly různé složky napříč institucí. Žádná z nich ale neměla ve své kompetenci jeho dramaturgickou a programovou přípravu. Až po personální reorganizaci v roce 1965 vznikl post náměstka ústředního ředitele Československé televize ČST, do jehož kompetence spadaly otázky programového celku a také agenda přípravy nového kanálu. Do této funkce nastoupil překladatel a bývalý redaktor Mladé fronty Zdeněk Noháč. Na konci roku 1967 vyšel z jeho iniciativy první impuls pro vznik samostatné redakce II. programu, která by se zabývala jeho konkrétní programovou přípravou. Útvar měl vzniknout již na začátku roku 1968, nicméně výrazně jej ovlivnily politické události Pražského jara a srpnový vpád vojsk Varšavské smlouvy. V jejich důsledku redakce II. programu vznikla s desetiměsíčním zpožděním oproti zamýšlenému plánu na podzim 1968.

Na tomto místě je třeba v krátkosti připomenout dopad událostí roku 1968 na instituci Čs. televize. Ta sehrála v prvních měsících roku 1968 pod vedením svého tehdejšího ústředního ředitele Jiřího Pelikána důležitou roli v demokratizačním procesu pražského jara. V televizním vysílání se začala objevovat témata vzešlá z lednového zasedání ÚV KSČ a na poli publicistiky se objevily cykly komentářů i komentované zpravodajství i současné politické situací. V období od ledna do srpna 1968 byla také rehabilitována řada televizních pracovníků a na obrazovky se vrátila řada publicistických cyklů. Jedním z nich byla *Věc veřejná*¹⁸ Karla Pecha a Jiřího Kantůrka, jež byla zakázána na jaře 1967. Dále to byl diskusní seriál Jiřího Kantůrka o současné ekonomice *Sondy*.¹⁹ Kantůrek byl také jedním z moderátorů dalšího výrazného cyklu období pražského jara, diskusního pořadu *Mezi námi*, který se vysílal po Televizních novinách až do 20. srpna 1968. Zajímavý byl též cyklus *Kam spějeme?*²⁰ autora Karla Pecha, ve kterém Jiří Pelikán diskutoval mimo jiné o vývoji publicistiky ČST a novinářské etice. V oblasti dokumentární tvorby nelze v tomto období opomenout cyklus *Zvědavá kamera*²¹ či triptychy *Inzerát a Starci*²². Pole publicistiky a dokumentu je v tomto období symptomatické pro politické tání, které se přímo promítlo do vysílání Československé televize.

21. srpna a i v dalších několika dnech měla Československá televize spolu s Československým rozhlasem důležitou úlohu v informování veřejnosti

18 *Věc veřejná* [publicistický pořad], režie K. Pech, J. Kantůrek, Československá televize, 1966.

19 *Sondy* [diskusní pořad], režie J. Kantůrek, Československá televize, 1968.

20 *Kam spějeme?* [diskusní pořad], režie K. Pech, Československá televize, 1968.

21 *Zvědavá kamera* [reportážní pořad], Československá televize, 1965–1968

22 *Inzerát* [dokumentární triptych], J. Fairaizl, Československá televize, 1968.

Starci [dokumentární triptych], J. Fairaizl, Československá televize, 1968.

o událostech vstupu vojsk Varšavské smlouvy. Poté došlo v ČST k hlubokosáhlym personálním změnám a postupné konsolidaci instituce. Již 28. srpna jmenovala vláda vládního zmocněnce pro televizi, kterým se stal člen výboru KSČ Bohumil Švec. Na konci srpna vláda zřídila Úřad pro tisk a informace (ÚTI), který měl dohlížet na dodržování tzv. Moskevského protokolu a kontrolovat působení domácího a zahraničního tisku, rozhlasu a televize proti působení „nepřátelské“ propagandy. Další restriktivní opatření následovala v rychlém sledu. 17. září byl odvolán ředitel Českého rozhlasu Zdeněk Hejzlar a o pár dní později, 25. září, byl odvolán Jiří Pelikán, přestože mu televizní zaměstnanci opakovaně vyjádřili podporu. I přes trvající snahu udržet předsrpnovou podobu a obsah vysílání přibývalo programových změn a nejen televizní publicistika, ale například i literárně dramatické vysílání čelily stále silnějším omezením. Restriktivní opatření se s podzimem 1968 začala dotýkat personálního obsazení i dalších exponovaných pozic v ČST, přičemž personální přesuny a čistky se výrazně týkaly funkčního období Josefa Šmídmajera jako ústředního ředitele ČST. Tyto personální změny se viditelně projevíly na složení redakce II. programu, která se stala platformou pro uplatnění televizních pracovníků, kterým byla znemožněna práce na I. programu.

Samostatný útvar II. programu vznikl k 1. říjnu 1968 a organizačně spadl pod 1. náměstka ústředního ředitele ČST Zdeňka Noháče. Vedoucím redakce byl jmenován literární vědec a publicista Vladimír Kovařík, který byl od roku 1954 náměstkem ředitele a vedoucím uměleckého programu Československé televize, později vedoucím vysílání pro děti a mládež. Dalším kmenovým členem redakce II. programu byl Karel Kohout, bývalý šéf Filmového studia Barrandov a také první ředitel Čs. televize, který na II. programu působil jako vedoucí výroby. Dále Rudolf Světecký a Jarmila Hampacherová, kteří společně s Vladimírem Kovaříkem přešli do II. programu z redakce populárního publicistického cyklu *Barevné dny*,²³ která byla v rámci událostí léta roku 1968 zrušena.

K lednu 1969 pak vzniklo rozhodnutím Josefa Šmídmajera ředitelství II. programu, orgán nadřazený jeho dosud fungující redakci a podřízený přímo Ústřednímu ředitelství ČST, nikoliv programovému náměstkovi jako dosud. Tato změna přinesla redakci značnou autonomii.

V průběhu ledna 1969 byl odvolán z pozice 1. náměstka ústředního ředitele ČST Zdeněk Noháč v návaznosti na odvysílání publicistického po-

---

23 Publicistický televizní cyklus vznikající v letech 1967–1968. Jednalo se o dramaturgicky prokomponované pestré publicistické pásmo často vznikající na určité jednotné téma. Na cyklu *Barevné dny* spolupracovala po roce 1965 řada výrazných osobností, jejichž působení v rámci ČST neblaze poznamenal politický vývoj po roce 1968. Mezi nimi byl na příklad i překladatel a dramaturg Vladislav Čejchan nebo publicista Karel Kyncl.

řadu *Štafeta televizních publicistů* z cyklu *Slovo ke dni*,²⁴ ve kterém významní čeští novináři vyjádřili kritický postoj k nedávnému vývoji v zemi. Noháč se snažil intervenovat u ÚTI a zmírnit dopad tohoto pořadu na zúčastněné publicisty, ale postih se obrátil i proti jeho osobě. Když pak k únoru 1969 vnikla Šmídmajerovým rozhodnutím Hlavní redakce II. programu, Noháč nastoupil jako její vedoucí šéfredaktor. Jako vedoucí výroby II. programu působil až do srpna 1969 Karel Kohout, který poté z II. programu přešel na pozici ředitele ÚTS Praha. Ve výrobě dále působili produkční Jan Zabilka, Rudolf Světecký a Evžen Růžek.

Jako šéfdramaturg redakce působil dále Vladimír Kovářík, který z Čs. televize odchází až v den nástupu ústředního ředitele Jana Zelenky v srpnu 1969. Vysílání se žánrově dělilo do pěti sekcí. Dramaturg Julius Tschorn, muzikolog a redaktor Československého rozhlasu, řídil oblast hudebních pořadů. Vedoucím vysílání zábavných pořadů byl scenárista, dramaturg a herec Gustav Oplustil. Vysílání literárně dramatických pořadů vedl dramaturg a scenárista Karel Major a později nastoupil i scenárista a překladatel Vladislav Čejchan, který byl v roce 1969 na nařízené dovolené a po ní byl přerazen na přípravu II. programu. Do literárně dramatického vysílání přešla i dramaturgyně Alena Břízová, manželka scenáristy Františka Pavlíčka, také spolupracovnice II. programu. Externě zde pracovala i scenáristka a dramaturgyně Bohumila Zelenková, která mimo jiné ve spolupráci s režisérem Václavem Krškou připravovala literární adaptace. Vysílání filmových pořadů spadalo pod filmového historika a žurnalistu Františka Goldscheidera,²⁵ který se v roce 1968 aktivně účastnil reformního hnutí v Československé televizi. Dramaturgy dokumentárních a vzdělávacích pořadů se stali bývalý šéfredaktor Hlavní redakce Televizních novin Zdeněk Michalec a publicistka periodika Film a doba Eva Friedrichová. V červenci 1969 nastoupil do II. programu také Jiří Kantůrek jako dramaturg vysílání publicistických pořadů. Jeho personální přechod nastal na základě impulsu Josefa Šmídmajera a je výrazným důkazem tendence na přípravu II. programu přesouvat pracovníky, jejichž názorový postoj byl v rozporu s posrpnovým vývojem instituce Čs. televize.

Programová výroba II. programu

V tomto velmi úsporném, ale zároveň vysoce kvalitním a zajímavém personálním složení začala redakce na začátku roku 1969 s programovou přípravou. V duchu koncepčního závazku na co nejvyšší koncentrovanost

---

24 *Slovo ke dni – Štafeta televizních publicistů* [publicistický pořad], Československá televize, 1968.

25 Po pražském jaru vystoupil z Komunistické strany.

a kvalitu budoucího programu zahájili dramaturgové jednání s významnými filmovými tvůrci. Mezi ně patřili na příklad již zmíněný Václav Krška, dále Elmar Klos, Jiří Krejčík, Antonín Moskalyk, Ivan Balada, Eva Sadková, Zdeněk Podskalský, Jaromír Vašta, Vladimír Sís, Ivan Renč a další. Pořady II. programu se vyznačovaly i prestižním hereckým obsazením. Jak vzpomíná dramaturg Gustav Oplustil,²⁶ na II. programu našla uplatnění řada herců, kteří měli nepsaný zákaz práce v ČST po srpnu 1968, přestože žádná „černá listina“ herců oficiálně neexistovala. V roce 1969 vznikaly v redakci II. programu žánrově velice pestré a často názorově liberální snímky a programové cykly. Zmíňme zde alespoň ty nejvýraznější z nich. V literárně dramatickém vysílání je natočena v režii Antonína Moskalyka společenskokritická černá komedie s Pavlem Landovským a Jaroslavem Marvanem v hlavních rolích *Nechcete jet do Bembřly?*,²⁷ Jiří Krejčík natočil pro II. program provokativní komedii *Psíci lorda Carltona*²⁸, která byla krátce po svém odvysílání pro jasné parodování cenzurního systému období počátku normalizace pro další reprízu zakázána. V prvním roce vysílání vzniklo také špionážní drama *Agent z Vaduzu* v režii Štěpána Skalského, které pracuje s tématem zneužití síly sugesce. Pro své jasné politické konotace byl i tento snímek pro další televizní vysílání zakázán. Přední televizní režisérka Eva Sadková natočila v roce 1969 pro II. program dva pozoruhodné snímky, formálně experimentální poetickou adaptaci předlohy Jakuba Arbese *Romanetto*²⁹ a krátkometrážní psychologické drama *Nespavost ve dvou*,³⁰ v němž hlavní role ztvárnili Jana Brejchová, Jan Tříska a Miroslav Macháček. Režisér trezorového snímku *Archa bláznů* Ivan Balada dostal prostor natočit pro II. program adaptaci monodramatu A. P. Čechova *Labutí píseň*³¹ se scénářem Lubora Dohnala. Vznikly zde také formátově originální hudebně zábavné cykly, na příklad expresionisticky laděné „písňové horory“ *Třígršové romány*³² na motivy kramářských písní. Ze zábavných pořadů nelze opomenout ani koprodukční filmovou grotesku *Šest uprchlíků*,³³ která vznikla na barevný materiál a získala ocenění na televizním festivalu v Montreux. II. program připravil pro vysílání také unikátní hudební dokument o návštěvě zpěvačky Elly Fitzgerald v Praze *Andělé pro lady F*.³⁴ Autorem scénáře byl Jaromír Vašta, úzký spolupracovník II. programu, který byl donucen ČST v roce 1969 opustit kvůli svým politickým názorům.

26 Rozhovor s Gustavem Oplustilem vedený autorkou příspěvku v Praze dne 18. 6. 2015.

27 *Nechcete jet do Bembřly?* [film], režie A. Moskalyk, Československo, 1969.

28 *Psíci lorda Carltona* [film], režie J. Krejčík, Československo, 1970.

29 *Romanetto* [film], režie E. Sadková, Československo, 1970.

30 *Nespavost ve dvou* [film], režie E. Sadková, Československo, 1969.

31 *Labutí píseň* [film], režie I. Balada, Československo, 1970.

32 *Třígršové romány* [hudebně zábavní cyklus], režie P. Tuček, Československo, 1969.

33 *Šest uprchlíků* [film], režie P. Hobl, B. Moravec, Československo, 1970.

34 *Andělé pro lady F* [dokumentární film], režie V. Sís, J. Vašta, Československo, 1969.

Výrazným zásahem do přípravy nového kanálu je v tomto období transformování dosavadní značně samostatné redakce II. programu na Hlavní redakci II. programu, což omezilo její dosavadní značně nezávislé působení. Od vzniku Hlavní redakce začal druhý program spadat do podřízenosti programového náměstka ústředního ředitele ČST, čímž mu vznikla povinnost vytvářet a dodržovat tzv. ideově tematický plán. Na přípravu II. programu na začátku roku 1970 přichází další dramaturgové, tentokrát ze zlikvidované Televizní filmové tvorby. Šlo o skladatele a klavíristu Jiřího Maláska, režiséra Petra Weigla, scenáristu, spisovatele a muzikologa Zdeňka Mahlera, režiséra Josefa Boučka a prozaika a překladatele Petra Pujmana. V období prvních měsíců roku 1970 vznikl také jeden z výrazných snímků II. programu, Weigelova výpravná adaptace Zeyerovy pohádky *Radúz a Mahulena*³⁵ s Janem Třískou, Magdou Vášáryovou a Jaroslavou Adamovou v hlavních rolích.

Výše uvedený stručný výčet reprezentativních programových titulů dosvědčuje velkou tvůrčí ambici a sílu II. programu. To se může jevit až paradoxní za situace, že Československá televize i přes stanovenou ekonomickou a materiální jednotu obou programů výrazně protěžovala ve vztahu k výrobním kapacitám i alokaci finančních prostředků I. program. V roce 1969 ještě navíc nebyla dokončena výstavba komplexu na Kavčích horách, II. program se tedy potýkal i s nedostatkem prostor (jak kancelářských, tak studiových) a jejich roztržičností po Praze. Dokázal ale nelehkou situaci vyřešit zavedením efektivního výrobního systému, který by se dal zpětně označit jako producentský a velice moderní. Zatímco I. program pracoval se stabilními štáby, II. program si najímal štáby pouze na jednotlivá natáčení a po jejich dokončení je opět rozpouštěl. S řadou tvůrců spolupracoval II. program samozřejmě i opakovaně. Dlouhodobou externí spolupráci udržovala redakce nejen se scenáristy a režiséry, ale i na příklad s kameramany a dalšími profesemi. Důležitým aspektem výroby byly samostatné rozpočty na jednotlivá natáčení. Mezi štáby tím vzniklo motivační konkurenční prostředí, které vedlo k velkým časovým i finančním úsporám a vysoké efektivitě natáčení. Značná část pořadů II. programu také vznikala v koprodukcí s dalšími subjekty, se kterými měla ČST smluvní vztahy – především s Krátkým filmem, Armádním filmem a Filmovým studiem Barrandov – což přinášelo výrazné finanční úlevy. Pokud uvážíme, že veškerá programová příprava II. programu vznikla v období pouhých 17 měsíců a ve velice provizorních podmínkách, dokazuje to vysokou profesionalitu a schopnosti redakčního kolektivu, který si svou činností získal v rámci instituce Československé televize zaslouženou pozornost. Původně zamýšlená pouhá programová alternativa I. programu, navíc dlouhodobě finančně upozaděná, se propracovala do pozice jeho silného konkurenta.

---

35 *Radúz a Mahulena* [film], režie P. Weigl, Československo, 1970.

Krátká sláva II. programu a jeho konsolidace

II. program zahájil své pravidelné vysílání pro veřejnost 10. května 1970, den před tím, k 25. výročí osvobození Československa vojsky Rudé armády, bylo jeho vysílání zahájeno pro uzavřený okruh. I přes to, že při celkovém pohledu programové skladbě dominovaly literárně dramatické, hudební a hudebně zábavní pořady, byla mezi nimi řada myšlenkově náročných děl, která by pravděpodobně nepronikla do mnohem rigidnější skladby I. programu a na II. programu se mohla objevit především díky jeho experimentální koncepci. V důsledku politického dohledu nad zahájeným vysíláním nového kanálu byla řada děl kvůli možné politické interpretaci stažena z vysílání a znovu se v něm objevila až po roce 1989 – na příklad závěrečná 13. epizoda seriálu *F. L. Věk*,³⁶ výše zmíněný *Agent z Vaduzu* či *Psíčci Lorda Carltona*. Na obrazovku se ze stejných důvodů nedostaly ani pořady, ve kterých účinkovali herci v emigraci.

II. program začal být brzy po zahájení vysílání vedením ČST kritizován pro „elitářství a příliš vysoké ambice“ a již v červnu 1970 došlo k prvním krokům v jeho konsolidaci. Jako první bylo exponované literárně dramatické vysílání II. programu sjednoceno se stejnojmenným vysíláním I. programu, které v té době vedl prověřený kádr Antonín Dvořák. Charakter literárně dramatických pořadů II. programu se po tomto kroku citelně proměnil. Začala mu dominovat únikovost a tematická i autorská konformnost. Druhou fází konsolidace pak bylo zrušení dosud velice dobře fungujícího producentského systému výroby. Nahradily ho stabilní výrobní štáby, které byly tvořeny ideově prověřenými mladými absolventy filmových škol a televizními pracovníky, kteří byli členy KSČ. Postupné zvyšování politického tlaku a také nároky na vyšší angažovanost programu a programové výroby byly dovršen personální změnou ve vedení Hlavní redakce II. programu. V dubnu 1972 vystřídal dosavadního šéfredaktora Zdeňka Michalce na jeho pozici Karel Kohout. V září téhož roku pak vydala náměstkyně ústředního ředitele ČST Milena Balašová výnos o zrušení samostatného útvaru II. programu a Karel Kohout byl pověřen likvidací redakce do konce listopadu 1972.³⁷ Po září 1972 již nebyla zahájena žádná programová výroba v rámci původních struktur a poté, co jsou pracovníci redakce II. programu rozmístěni po útvarech I. programu, můžeme mluvit o definitivní teče za II. programem v jeho původní podobě, která dala vzniknout pozoruhodným dílům televizní tvorby a byla jedinečným autorským a produkčním fenoménem posrpnového období a období konsolidace Československé televize.

36 *F. L. Věk* [film], režie F. Filip, Československo, 1970.

37 Archiv ČT, sign. Red, inv. č. 1699 k. 243, *Činnost II. programu 1970–1972*.

Interpretace pramene: II. program Československé televize

O b s a h :

1. Úvodem	str.1
2. Návrh vysílacího schématu	" 5
3. Plán výroby pořadí II. programu v r.1969	" 9
a) Oblast publicistiky	" 10
b) Oblast vzdělávacích pořadí	" 15
c) Oblast literárně dramatická	" 24
d) Oblast hudby	" 33
e) Oblast zábavy	" 37
f) Oblast filmu	" 45

Zpracovali: Zdr. Noháč, dr. Vl. Kovářik, K. Kohout, E. Krausová,
dr. F. Goldscheider, G. Oplustil, ing. Zdr. Michalec,
E. Friedrichová, dr. J. Tschorn, K. Major, A. Břízová,
A. Stránská.

Zapsala: H. Divišová

Praha, dne 25. července 1969

Na konci července uplyne půl roku od našeho konstituování jako útvaru ČT, jemuž ústřední ředitel ČT uložil programovou přípravu II. programu a barevného vysílání České televize. Od předpokládaného termínu zahájení vysílání II. programu - května 1970 - nás na začátku práce, v letošním únoru, dělilo 15 měsíců, dnes zbývá už jen devět. Ve srovnání s délkou obdobných programových příprav v druhých zemích to je doba až rekordně krátká. Proto je na místě předložit k posouzení, co se za těch šest prvních měsíců udělalo, zda dosud vykonané přípravy jsou svou náplní v souladu s ideově politickým programovým záměrem ČT, zda dávají reálný předpoklad výroby dostatečného množství programů pro uvažovaný počet hodin vysílání v r. 1970, jaké problémy stojí dosud v cestě a měly by být urychleně vyřešeny.

V polovině března t.r. projednalo vedení ČT návrh koncepce, organizace a programového zajištění II. programu. Schválilo programovou koncepci, jak ji formuloval předložený materiál /str.3 - 6/ s výhradou pozdějšího upřesnění bodu 2 - oblast zpravodajství a publicistiky, v němž zůstala v diskusi otevřena otázka, má-li mít II. program samostatné Tv zpravodajství, do jaké míry se má II. program zabývat aktuální publicistikou /koordinace mezi I. a II. programem/. Protože doba příprav k vysílání mezitím již pokročila i v oblasti publicistiky, předkládáme v tomto materiálu vedení ČT k posouzení rozpracovaný návrh koncepce publicistiky na II. programu, který zároveň zdůrazňuje hledisko cílevědomé koordinace s I. programem při osvětlování dalšího rozvoje našeho společenského života v duchu usnesení posledních stranických plén a opatření našich vlád.

Vedení ČT formulovalo rovněž na svém březnovém zasedání ve vztahu k II. programu čtyři základní principy: 1. jednotná televize, 2. jednotné programové řízení, 3. jednotná výroba, 4. jednotná ekonomika. Tyto principy skupina II. programu jednoznačně akceptovala, tím spíše, že byly v souladu s řešením, které sama v podkladovém materiálu pro vedení ČT /str.10, bod 1/ navrhovala. Organizačně však nebyly tyto principy bližší zpřesněny, připouštějí - alespoň některé z nich - různý výklad a nutně vyžadují zcela přesného osvětlení a konkretizace. Jinak bude skupina II. programu i nadále tu či onde podezírána ze separatizmu a je jí úsilí o překonání nemalých problémů se zajišťováním výroby nebo získáváním jině vyro-

bených programů (doma či v zahraničí) a filmů považováno za nepřipustné "ukusování z krajíce" stávajících televizních útvarů. Přitom však skupině II. programu o nic jiného nejde, než o stejné podmínky k výrobě programů, jaké mají útvary I. programu, o stejná práva k získání distribučních filmů a zahraničních Tv pořadů, jaká jsou běžná v I. programu.

V materiálu, předloženém vedení ČT v březnu t.r., byla uvažována jako reálná možnost vysílat II. program v r.1970 v rozsahu 10 hodin týdně, rozložených do 5 dní /kromě pondělků a sobot/ po 2 hodinách od 20.00 do 22.00 hod. denně. Konise pro vysílací schéma r.1970, jmenovaná programovým náměstkem Ůř, se při posuzování tohoto návrhu a alternativního návrhu na pouhých 6 hodin týdně, jak jej předpokládala technicko-ekonomická studie z r.1968, shodla posléze na zahájení vysílání II. programu v rozsahu 8 hodin týdně - 4x po 2 hod. od 20 do 22 hod. v úterý, čtvrtek, pátek a neděli. Je to zřejmě řešení rozumné, byť kompromisní - ovlivněné nedostatky výrobních kapacit a devizových prostředků k získání zahraničních materiálů - a dále než pro první rok vysílání II. programu /do konce r.1970/ pravděpodobně neudržitelné, má-li II. program s úspěchem svádět nelehký boj o svého diváka. Ten totiž musí investovat /do nového přijímače nebo alespoň do konvertorů s anténou/ a to učiní jen s vědomím, že mu nemalá investice přinese více než zisk čtyř dvouhodinových večerních alternativ za týden. O jejich kvalitě ani nemluvě, ta je apriori předpokladem jakéhokoliv úsilí o získání diváka.

V roce 1970 má II. program vysílat 34 týdnů, což při 8 hodinách týdně předpokládá 272 hodin programu.

Na pořady aktuálního charakteru /magaziny, Telemevro, publicistika, sport/, které musí být předvyroběny teprve v r.1970, počítáme v průměru se 2,5 hodinami týdně, čili 85 hodinami z celkového objemu vysílání v r.1970.

Snahou skupiny II. programu je zajistit ve výrobě převážně většiny ostatních programů /187 hodin/alespoň 3 měsíční předstih před zahájením vysílání. To by mělo jistě značný význam pro práci Hlavní redakce programu, na jejímž citlivém a promyšleném koordinačním přístupu ke skladbě obou programů bude v nemalé míře záviset vyznění pořadů prvního i druhého /toho v počátcích zejména/ programu. Zároveň by to znamenalo, že by se prakticky od března příštího roku mohla celá umělecká a vzdělávací oblast II. programu s již vybudovaným scénářovým zázemím /ktéře letos, v začátcích, tolik chybělo/ zaměřit na předvýrobu pro rok 1971.

Předložený materiál: úvod níže uvedeného materiálu „Půl roku příprav II. programu“.
Citace: Archiv ČT, sign. Red, inv. č. 1700, k. 243, Půl roku příprav II. programu ČST.

Můj výzkum historie II. programu Československé televize primárně čerpá ze zdrojů Spisového archivu České televize a také Programového archivu České televize, ve které působím od roku 2014 jako dramaturgyně Programové dramaturgie archivu. Z písemných archiválií jsem zvolila úvod koncepčního návrhu z léta roku 1969, protože dobře ilustruje hlavní překážky, kterým redakce II. programu Československé televize v té době čelila, a zároveň se dotýká řady celoinstitucionálních souvislostí v rámci Československé televize v období necelého roku po srpnu 1968. Z materiálu můžeme vyčíst protežování majoritního I. programu i nedostatečnou alokaci finančních a prostorových kapacit II. programu, tedy faktory, které mohly být až fatálním ohrožením přípravy II. programu zvláště ve vztahu k vysokým nárokům, které představovala jeho zamýšlená vysílací plocha. Zároveň je cítit značná naléhavost, pokud si uvědomíme časovou tíseň, ve které se velmi malá redakce ocitla – na zahájení vysílání II. programu a úspěšnou programovou přípravu měla pouze několik měsíců a nikoliv let, jak by bylo adekvátní. V obecném pohledu jde o materiál značně kritický k poměrům panujícím v instituci Československé televize, který volá po řešení klíčových organizačních problémů. Nelze v něm přehlédnout ani rovinu politikou, kterou představují otázky týkající se publicistiky II. programu a především aktuální publicistiky s podílem živého vysílání. Ta patřila k největším projevům změn ve vysílání v rámci pražského jara a ze zřejmých důvodů byla pak aktuální publicistika z obrazovky stažena.

Přiložený materiál je značně koncentrovaný, nicméně každé jeho téma je naznačením hlubšího problému, což bylo vždy na badatelské práci neatraktivnější, od jednotlivých bodů se dopracovávat k širšímu obrazu a komplexním souvislostem. Často velmi oficiální formulace pod sebou skrývaly nejen dramatické události vývoje televizního vysílání, ale i jedinečné osobní a kariéerní příběhy konkrétních televizních zaměstnanců.

Základní pravidla hry kočky s myší. O opozičních manuálech pro styk se Státní bezpečností, obrazu správného disidenta, právním povědomí a o tom, proč se StB bála právníků

Jakub Hošek

Úvod

Ve své práci se zaměřuji na opoziční hnutí během normalizace, konkrétně na střetávání jeho členů se Státní bezpečností. Utkávali se při něm dva nerovní protivníci („kočka s myší“), proto byla velmi důležitá, slovy fotbalových trenérů, „taktická příprava“. Převládající strategií, se kterou disidenti do tohoto „zápasu“ šli, bylo důsledné dodržování existujících právních norem – a to nejen z vlastní strany, ale i ze strany soupeře, Státní bezpečnosti. V textu se pokouším tuto strategii detailněji rozebrat. Představuji opoziční manuály pro styk se Státní bezpečností, vyzdvihuji jejich prospěšnost, ale zároveň poukazuji na určitá úskalí těchto textů. Na konkrétních příkladech naznačuji, že manuály mají částečně disciplinační a normativní charakter. Normu, kterou vytváří, nazývám „správný disident“. V další části práce tyto texty zasazuji do širšího kontextu fenoménu právního povědomí uvnitř opozičního prostředí, který se stal nejdůležitější strategií při střetávání se Státní bezpečností. V závěru popisuji reakci Státní bezpečnosti na tuto změnu způsobu konfrontace, ke které se opozice uchýlila v sedmdesátých letech.

Cílem práce je přiblížit svět střetávání disidentů se Státní bezpečností a strategií, které obě strany používaly. Během normalizace totiž mnohem více než v předchozích obdobích platilo, že odpůrci režimu a Státní bezpečnost vzájemně ovlivňovali podobu svojí činnosti. Opozice proti režimu se od konspiračních akcí přesunula na pole zákona a společně s ním se tam přesunula i činnost tajné policie. Znalost práva a jeho důsledné vymáhání se tak stalo trumfem v tomto souboji a obě strany se snažily ho získat na svoji stranu.

Normativní povaha opozičních manuálů pro styk se Státní bezpečostí aneb Kdo je a kdo není „správný disident“

Spor o disidentskou identitu

Názorová pluralita byla jedním z charakteristických rysů Charty 77 a československého disentu obecně. Vycházela ze samotné podstaty Charty – se skupení lidí s tak odlišnými životními zkušenostmi a postoji bylo vhodným podhoubím pro nejrůznější polemiky. Součástí těchto polemik byl i proces utváření sebeobrazu disidenta. S prvním výraznějším pokusem o uchopení disidentské existence přišel Jan Patočka, který Chartě 77 vložil určitý morální étos, jenž jí byl vlastní po celou dobu její existence. „Bez mravního základu, bez přesvědčení, které není věcí opportunity, okolností a očekávaných výhod, žádná sebelépe technicky vybavená společnost nemůže fungovat. Morálka však zde není k tomu, aby společnost měnila, nýbrž prostě k tomu, aby člověk byl člověkem. [...] ona je to, co vymezuje člověka. [...] Charta 77,“ pokračuje Patočka, „je výrazem radosti občanstva nad tím, že jejich stát podpisem, kterým se stvrzují práva člověka a kterým se tento akt stal československým zákonem, hlásí se k vyšší mravní základně všeho politického.“¹

Přestože Patočkovu angažmá v Chartě trvalo jen o něco málo déle než tři měsíce, zanechal v ní nesmazatelnou stopu. Dokládají to i slova Václava Havla, který v knižním rozhovoru s Karlem Hvizďalou přiznal: „Nevím, čím by Charta byla, kdyby jí v jejích začátcích neposvítil Patočka na cestu jasně své velké osobnosti.“² Sám Havel jako by po Patočkově smrti cítil povinnost zaujmout jeho místo a koncem roku 1978 napsal text, který přináší téměř ikonickou definici disidenta, s níž se dokázali ztotožnit bojovníci proti bezpráví napříč celým světem. Esej *Moc bezmocných* není třeba dlouze představovat. Havel v něm charakterizuje disidenty jako „ty občany sovětského bloku, kteří se rozhodli žít v pravdě.“ Disident „havlovského střihu“ navíc „má nekonformní postoje a kritické názory vyjevuje v rámci svých omezených možností veřejně“.³ Žít v pravdě pro Havla (velmi zjednodušeně) znamenalo odmítnout hru posttotalitního režimu a začít žít autentický – pravdivý – život.

Havlova koncepcce vyvolala reakce uvnitř i vně opozičního prostředí. Kupříkladu Rudolf Battěk nebo Václav Benda vyčítali Havlovi nepolitičnost jeho postoje.⁴ Do výrazné polemiky s Havlovým textem se pustil i Petr Pi-

1 Patočka, J., Čím je a čím není Charta 77. In K. Palek, I. Chvatík (ed.), *Češi: [soubor textů k českému myšlení a českým dějinám]*, Praha, OIKOYMENH, 2006, Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 12, s. 429.

2 Havel, V., *Dálkový výslech: rozhovor s Karlem Hvizďalou*, Praha, Melantrich 1990, s. 124.

3 Havel, V., *Moc bezmocných*, In V. Havel, A. Tomský, V. Prečan (ed.), *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Praha, Rozmluvy 1990, s. 91.

4 Viz např. Havel, V. a kol., *O svobodě a moci*, Köln – Roma, Index a Listy 1980.

thart. Ten mu vytknul zejména malou snahu o pochopení většinové společnosti mimo opoziční prostředí. Argumentuje tím, že ke zlepšení poměrů není nutné vstupovat do otevřené opozice vůči režimu, mnohdy je naopak užitečnější snažit se zlepšovat všudypřítomný „šlendrián“ poctivou prací v rámci existujících struktur. Jako příklad si bere Havlova zelináře. Pokud by ten nevyvěsil do výlohy předepsaný plakát „... zdaleka [to] neznamená, že moc už rezignovala, zato [to] zřejmě znamená, že jsme přišli o jednoho z mála slušných zelinářů, který nyní rozšíří řady nekonformních závozníků.“ Celým textem prochází obava z toho, že disent se čím dál více vzdaluje většinové společnosti, a dobrovolně se tak odsouvá do „ghetta“, přestože „...jakékoliv uzavírání do disidentského mikrosvěta [je] zcela zhoubné.“⁵ Podobný jev vyjadřoval Ludvík Vaculík termínem „cyklotron“: „Důsledný odpor proti bezpráví udělá z člověka psance z povolání. Na nic jiného nezbude mu totiž energie a čas. Je to cyklotron! Mezi tresty má co dělat, aby sehnal na chleba a otop. Nakonec mu takový život přitochí do náruče i takovou družku: s ní pak má děti, jež se učí dělit lidi na fízly v civilu a v uniformě, přátelé a věci a místa mají krycí názvy, klid a pořádek a kázeň jsou podezřelé, a když tato mládež doroste do činného věku, bude ještě mít představu, jaký to původní stav společnosti má být bojem obnoven?“⁶

Havlova definice disidenta jako člověka, který se rozhodl žít v pravdě, byla natolik odvážná, že filozofa Petra Rezka přiměla k tomu, aby přišel s vlastní kontradefinicí. Disidenta necharakterizoval na základě rozhodnutí „žít v pravdě“, ale na základě jeho ochoty „žít v konfliktu“ – v tomto případě s mocí.⁷ Debata o naplnění obsahu termínu disident byla mnohem širší a v podstatě probíhá dodnes, aniž by byl zmíněný pojem nějak konsenzuálně naplněn. Jedním z formativních zážitků, které konstituovaly disidentskou identitu, byl bezesporu střet se státní mocí – v tomto případě představovanou zejména StB. Detailní pokyny, jak se při této příležitosti zachovat, byly obsaženy v manuálech, jež kolovaly mezi odpůrci režimu.

Opoziční manuály, jejich obsah a účel

Na následujících stranách se budu zabývat zejména texty, které vznikly v Československu a jejichž autory byli představitelé domácí opozice. Pro srovnání se ale zaměřím také na exilový pohled, jehož zástupcem je František Janouch, který pod pseudonymem „Advokát chudých“ nepravidelně přispíval na toto téma do Listů. Všechny texty pojednávají o podobných věcech podobným obsahem, přesto v nich lze nalézt několik zajímavých odlišností, na které bych chtěl poukázat. Poté krátce okomentuji texty z tramského

---

5 Pithart, P., Dizi-rizika, Havel, V. a kol., *O svobodě a moci*, Köln – Roma, Index a Listy 1980, s. 277.

6 Vaculík, L., *Český snář*, Brno, Atlantis 1990, s. 364.

7 Rezek, P., *Filozofie a politika kýče*, Praha, Ztichlá klika 2007, s. 64–86

prostředí a z prostředí evangelické církve jako příklad přístupu skupin nezávislých na opozičním prostředí k stejné problematice.

Nejprve tedy texty opoziční. Pro „domácí produkci“ byly nejdůležitější dva dokumenty – *Poučení vyšetřovaným* a *Základní pravidla hry*. Oba vznikly koncem sedmdesátých let a dá se předpokládat, že většina těch, kteří v té době náleželi k opozici, je znala a četla. Dokumenty se šířily buď samostatně nebo jako „přílepek“ k samizdatové literatuře. *Poučení vyšetřovaným* pak vyšlo v *Infochu*, ve *Voknovinách* a v roce 1988 i v *Revolver revue*. Důvodem pro oživení dokumentu bylo „*zvýšené persekvování občanů v poslední době*“.⁸ Autory textů byli představitelé opozice s právnickým vzděláním jako Jiří Hájek nebo Josef Danisz a zejména pak Petr Uhl, který, ač vystudoval vysokou školu technického zaměření, si během let strávených v opozici vůči režimu téměř dokonale osvojił československý právní systém. Jeho lze považovat za hlavního tvůrce dokumentů – jak po obsahové, tak po „ideové“ stránce.⁹

Základním účelem dokumentu bylo rozšířit uvnitř opozičního prostředí alespoň minimální právní povědomí o možnostech člověka, který se dostane „do hledáčku“ bezpečnostních orgánů. „*Mnoho škody působí názor, že o občanských právech není třeba nic vědět, protože policie je stejně všemocná a šance na záchranu nejsou žádné, ale na druhé straně zase krajní přesvědčení, že »když jsem nic neudělal, nemůže se nic stát« – zejména tuto druhou verzi šíří oficiální moc. Praxe ukázala, že bezstarostnost občana, spoléhajícího na to, že nic neudělal, trvá pouze do prvního kontaktu s mocí. Najednou člověk sedí před profesionálem a cítí, že neví nic z toho, co by právě potřeboval, neví, zda může věřit tomu uhlazenému soudruhovi, nabízejícímu hned kávu, hned cigaretu či alkohol, zda si může dovolit odmítnout a zda pohružky, které na něho dříve příjemný spustil, jsou reálné.*“¹⁰ Vedle toho oba dokumenty čtenáři předkládají nejhodnější strategie, jež by měl při střetu se Státní bezpečností volit, vysvětlují, které strategie jsou naopak nevhodné, a také vytváří svébytný diskurz, v němž by mělo být na vztah opozice a Státní bezpečnosti nahlíženo.

V manuálech je popisováno několik příležitostí, při nichž bylo možné přijít do styku se Státní bezpečností. Od sledování – ať už přímého nebo formou odposlechu bytu či telefonu – přes domovní prohlídky až po výslechy, kterým bylo věnováno nejvíce prostoru. Jednak proto, že se pro většinu disidentů jednalo o nejčastější způsob setkání se Státní bezpečností, a jednak proto, že právě při výslechu se nabízely největší možnosti pro rozvíjení nějakých obranných strategií. Zatímco *Základní pravidla hry* podávala stručný výklad ke všem zmíněným okolnostem, *Poučení vyšetřovaným* se z větší části

8 „Poučení vyšetřovaným“, *Revolver Revue*, 1988, č. 9.

9 Autoři jednotlivých částí manuálů na konec textu připojili svoje jméno.

10 Libri prohibiti, fond VME, sign. VME 6984 Základní, *Základní pravidla hry*.

zabývalo výslechy, z menší pak domovními prohlídkami. Oba texty mají ale velmi podobné vyznění, některé opakující se formulace pak dávají tušit, že za dokumenty stojí stejný autor, resp. autoři.

Jak bylo zmíněno, v manuálech jsou popsána základní práva vyšetřovaného. Jsou zde kupříkladu vyjmenovány tři druhy výsledků, které rozeznávalo československé právo. U každého z nich je pak vysvětleno, za jakých okolností k němu mohlo být přistoupeno a co z toho plynulo pro vyšetřujícího i vyšetřovaného – kdy je povinen vypovídat, kdy může výpověď odmítnout a v jakém případě může dokonce lhát. Podobné právní poučení je poskytnuto i v souvislosti s domovními prohlídkami. Zde je kladen důraz zejména na dodržování formálních náležitostí, jakými byla přítomnost nezávislé osoby při prohlídce nebo řádné sepsání protokolu.

Velký prostor je ale také věnován popisu rozličných strategií, které bylo možné a vhodné při styku se Státní bezpečností zaujmout. Některé opět vycházely z legálních a legalistických pozic, jiné byly součástí psychologického boje s „protivníkem“. Drobnou psychologickou výhodou mohl vyšetřovaný získat důsledným vymáháním práv, která mu byla garantována zákonem – např. vyžadováním, aby se příslušník legitimoval, případně umožnil vyšetřovanému opsat si jeho služební číslo, nebo tím, že si během výslechu dělal poznámky o jeho průběhu. Mnohem podrobněji jsou ale v manuálech popsány dvě základní strategie, či spíše přístupy, které mohl vyšetřovaný při výslechu zaujmout – „celkem po dobrém“ a „politika supertvrdeho muže“. Volba strategie byla odvozena od toho, jak moc byl vyslýchaný schopen dodržet „zlaté pravidlo“ disidentů pro styk se Státní bezpečností – mlčet, neříct vyslýchajícímu vůbec nic. Pokud to pro vyslýchaného není problém, zvolí „politiku supertvrdeho muže“, pokud mu to jeho náтура nedovoluje, sáhne po strategii „celkem po dobrém“. Při ní sice nemlčí, přesto ale s vyšetřujícím v podstatě nevede rozhovor. Snaží se ho pouze přesvědčit, že odpověď na jeho otázku nezná nebo si ji ještě lépe nepamatuje. „Nikdo tě nemůže nutit vypovídat o věcech, na které si přesně nepamatuješ – do paměti ti nikdo nemůže nahlédnout. [...] Nemusíš se stydět nadiktovat si na konci protokolu prohlášení, že si v poslední době vůbec hůře pamatuješ, že na sobě pozoruješ postupující sklerózu apod.“¹¹ Tolik stručně k „vhodným“ strategiím.

Těm „nevhodným“ je v dokumentech věnována minimálně stejná pozornost. Jejich rozbor je natolik důkladný, že jsou dokonce rozčleněny do několika kategorií. Jako první chyba je jmenována „iluze legality, zákonnosti“. Vyslýchaný je přesvědčen o právní nepostižitelnosti vlastních kroků, proto je ochoten o všem vypovídat, přičemž „[...] si lišácky myslí, že ty aspekty své činnosti, které by mohly StB nejvíce zajímat, potlačí, bude je bagatelizovat či po-

---

11 Tamtéž.

dobně“.¹² Další uvedenou chybou je snaha hrát se Státní bezpečností „šachovou partii“. *„Ještě nikdo takovou šachovou partii nevyhrál, protivník má totiž k dispozici velké množství kvalitnějších figur a navíc šachovnici o neznámém počtu polí,“* píše se v *Poučení*. Šachovou partii se v tomto případě rozumí snaha sdělit vyšetřujícímu jen část informací nebo informace nějakým způsobem zkusit s úmyslem ho zmást. Explicitně je v dokumentu zdůrazněno, že je zásadní chybou lhát nebo zapírat. Téměř nikdy se to nevyplácí. Chybná je podle autorů i snaha bojovat nebo polemizovat s vyšetřovateli. Vyšetřovaný v takovém případě *„nenese na trh jen svoji kůži, ale i kůži svých přátel“*. V zápalu diskuse se tak často stane, že vyslýchaný prozradí nějakou citlivou informaci, která je vyšetřovatelem pečlivě zaznamenána a později může být použita proti vyslýchanému nebo někomu z jeho známých.

Poslední jmenovaná chyba přesně zapadá do pečlivě budovaného konstruktů, ve kterém jsou opozice a Státní bezpečnost představovány jako dva nesmiřitelní rivalové setrvávající v nikdy nekončícím konfliktu. Autoři ji označují jako *„vysvětlovací máni“*. *„Trpí jí především intelektuálové podobající se nočním můram kroužícím kolem lampy. Vidí i ve vyšetřovateli člověka a tedy objekt, kterému je možno vysvětlit vše a který pochopí dobré úmysly vyšetřovaného.“*¹³ Jakékoliv myšlenky tímto směrem jsou ale chybné, protože, jak je zdůrazněno v *Poučení vyšetřovaným*, *„Orgán SNB ve službě není partner pro diskusi, ani o počasí, ani o politických názorech, ani o rodině a přátelích atd.“*

Podobná snaha o dehumanizaci Státní bezpečnosti je vlastní oběma dokumentům. Je důsledně varováno před tím, aby si vyslýchaný disident vytvořil k vyšetřujícímu nějakou důvěru či dokonce sympatii. *„Vyšetřovaný pak ve vyšetřujícím přestává vidět svého nepřítele.“*¹⁴ Vztah mezi opozicí a Státní bezpečností je popisován jako střet dvou světů, přičemž *„na straně vyšetřovaného je jen pravda, o níž je přesvědčen, a vědomí sounáležitosti ke kamarádům, zatímco na straně Státní bezpečnosti stojí „stát s mohutným ekonomickým a vojenským potenciálem, prokuratury, soudy a věznice.“*¹⁵ Podobné sdělení nám ostatně dává už název jednoho z dokumentů – *Základní pravidla hry*. Jako by autoři chtěli vyjádřit nejen to, že střet Státní bezpečnosti a opozice je nějaká hra, souboj, ve kterém proti sobě stojí dva protivníci, ale také, že tento souboj má nějaká pravidla, řád, který někdo určil, a nejde tedy o libovůli.

---

12 Libri prohibiti, fond VME, sign. 12105.836 *Poučení, Poučení vyšetřovaným*.

13 Tamtéž. Nevědomky se k příslušnosti k této skupině přihlásil Ludvík Vaculík: *„Major Fišer je o něco starší než já, odhaduju, že už se také těší na důchod, jedná slušně, líp se ovládá než já a zjistil jsem, že je lepší některé věci mu raději říct naplno: motivace mého jednání je mu pak pochopitelnější a jako by – lidsky vzato – něco z ní i uznával.“* (Vaculík, L., *Český snář*, Brno, Atlantis 1990, s. 235)

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

Tento řád ale nebyl nějakou nezpochybnitelnou pravdou a ne všichni považovali za vhodné se jím řídit. Jako příklad mohou posloužit i již zmiňované manuály vypracované Františkem Janouchem. Ten po své emigraci do Švédska napsal do Listů sérii článků, v nichž pod pseudonymem „Advokát chudých“ čtenářům radil, jak se mají chovat při styku se Státní bezpečností. Zaměřím se zde konkrétně na článek *Právní poradna* z roku 1975. Struktura textu se v zásadě podobá manuálům, objevuje se zde například výčet a rozbor typů v Československu užívaných výslechů, některé formulace jsou dokonce téměř totožné s později vydanými texty (třeba pasáž o ztrátě paměti). Celkový tón textu je však trochu jiný, lidovější, autor nemá daleko k expresivnějším výrazům (např. řízl) a celý text oproti trochu „škrobeným“ *Základním pravidlům hry* a *Poučení vyšetřovaným* působí o něco uvolněnějším dojmem. Mezi texty jsou ale zásadní rozdíly po obsahové stránce. Zatímco „domácí“ manuály důrazně varují před snahou hrát s vyšetřovateli šachovou partii, Advokát chudých nabádá k přesně opačné strategii. „*Pamatuj dále, že při poskytování vysvětlení podle zákona o SNB nejsi pod přísahou – můžeš si tedy vymýšlet, lhát, vodit policajty za nos. Čím méně pravdivé informace se od Tebe policie dozví, tím lépe pro Tebe a Tvoje přátele.*“ Na jiném místě je výzva zopakována: „*Můžeš tedy věci zamlčovat, překrucovat, mluvit nepravdu, podle toho, co uznáš za vhodnější a pro Tebe a Tvé přátele prospěšnější.*“¹⁶

Promyšlený postup ve styku s mocenskými orgány samozřejmě nebyl výsadou disidentů. Do styku se Státní a Veřejnou bezpečností, ale i s úředníky zastupujícími zájem státu se dostali i příslušníci dalších skupin, které mnohdy na opozičním prostředí byly zcela nezávislé nebo je s ním pojil pouze částečný personální průnik. I tyto skupiny ale byly okolnostmi donuceny vytvořit si společnou, někdy i oficiálně vyhlášenou strategii – ať už se týkala konkrétního postupu při střetu se státním aparátem nebo spíše ideového přístupu k němu. Jako příklad prvního postupu může posloužit trampské prostředí.

Tramping nebyl ze své podstaty hnutím bojujícím proti komunistickému režimu. Trampové sami často svoji činnost spojují s určitou „touhou po svobodě“, případně ji popisují jako „únik“ z reality všedního dne spojené s běžnými starostmi ne nutně závislými na vládnoucím režimu.¹⁷ K intenzivnějšímu propojení trampingu a politiky však docházelo ve chvíli, kdy se trampové museli potýkat se zájmem bezpečnostních složek o jejich hnutí. Ačkoliv trampské hnutí nebylo středem zájmu bezpečnostního aparátu, museli se trampové nějakým způsobem vyrovnat s represemi komplikující-

---

16 „Právní poradna“, *Listy* 5, 1975, č. 6, s. 42.

17 Vaněk, M. – Houda, P. (ed.), *Střípky mozaiky: každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie*, Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2016, s. 276.

cími jejich činnost. Jako reakce na tyto persekuce vznikla dvoudílná příručka *Tramping a zákony*, kterou v roce 1979 sepsala Jana Doležalová.

Pro trampy, podobně jako pro disidenty, byla hlavním východiskem při střetu s bezpečnostními orgány dobrá znalost zákonů. Příručka vyčerpávajícím způsobem vyjmenovává všechny zákony a předpisy související s trampskou činností. Jejich znalost mohla být trampům v mnoha případech nápomocná a umožňovala jim jednat ve styku s bezpečnostními složkami mnohem efektivněji, než tomu bylo v minulosti. Dokládají to i slova trampa Petra Náhlíka. „Takže na ty výslechy jsme už chodili proškoleni, což jaksí ty policajty poměrně rozčilovalo, protože když jim člověk řekl, že odmítá vypovídat, protože by ublížil osobě blízké, tak oni samozřejmě používali ten výklad, že osoba blízká jsou pouze rodinní příslušníci atd.“¹⁸ Příručka se ale zdaleka neomezovala pouze na výklad zákonných možností vyslýchaného, jak opět potvrzuje Petr Náhlík. „Bylo to zajímavé poučení typu, že za rozdělení ohně může být trestán pouze ten, kdo ho rozdělal, přičemž tedy musí policajti dokázat, kdože ho rozdělal, příkládání na oheň není trestné, pokud člověk říkal, že už hořel, a podobné věci byly i s tiskovinami.“¹⁹ Dále byly v textu rozebírány například okolnosti spojené se zjišťováním totožnosti, odnětím věci nebo osobní prohlídkou. Jazyk příručky je na první pohled odlišný od výše představených opozičních manuálů. Doležalová se ve svém textu omezuje na výčet a vysvětlení potřebných zákonů. Příslušníci Bezpečnosti zde nejsou líčeni jako nepřátelé, jejich činnost pro trampy představovala spíše nutné zlo, realitu, se kterou se musí nějakým způsobem vyrovnat, aby mohli být ve své činnosti svobodnější. „Náš vztah k nim je většinou defenzivní, již samotný kontakt s nimi v nás vzbuzuje pocit jakéhosi provinění a naprosté bezmocnosti a naopak jejich všemocnosti a nedotknutelnosti.“²⁰ Právě znalost zákonů měla být prostředkem k tomu, jak tento stav změnit.

O poznání pragmatičtější přístup prosazovali představitelé evangelické církve. Jejich společenství se nacházelo ve zcela odlišné situaci než trampové nebo disidenti. Evangelická církev byla režimem povolená, či spíše tolerovaná, přesto se její zástupci dostávali do každodenních konfliktů s představiteli státní správy – zejména s úředníky Sekretariátu pro věci církevní spadajícího pod Ministerstvo školství a kultury, ale i s příslušníky bezpečnostních složek. Sami evangelíci se snažili svůj vztah ke státnímu zřízení formulovat pokud možno v co nejvíce neutrálním duchu. „Skutečnost, že jsme církví v zemi, která rozvíjí život společnosti v systému socialismu, pokládáme za rozhodnutí svého pána. Naším úkolem je, abychom svými postoji

---

18 Rozhovor s Petrem Náhlíkem vedl Lukáš Valeš, 11. 12. 2003. Sbíрка Politické elity a disident během tzv. normalizace: životopisná interview, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

19 Tamtéž.

20 Libri prohibiti, fond Samizdat, sig. TRAM 3760, *Tramping a zákony*.

svědčili o pevném základu a jistotě, o niž se naše víra opírá.“²¹ Vztah církve ke státu z podstaty musel být poněkud ambivalentní a provázelo ho balancování mezi křehkým konsenzem se státní mocí a vyrovnáváním se s persekucemi. Mezi ty nejcitelnější patřilo odnímání státního souhlasu, kterým bylo postiženo mnoho farářů.

Každodenní kontakt s představiteli státu, ať už úředníky nebo příslušníky bezpečnostních složek, nutil církev minimálně pokusit se navrhnout nějaký jednotný postup. Tuto snahu lze mimo jiné sledovat ve zprávách, které Synodní rada připravovala pro synody, tedy nejvyšší shromáždění evangelické církve. V zápise z XXII. synodu v roce 1981 tak můžeme číst, že „při správě církve přicházíme do styku s představiteli státní správy, kteří byli pověřeni řízením a uskutečňováním státní církevní politiky. [...] Musíme mít porozumění pro odchylné přístupy k řešení některých záležitostí a trpělivě, s důvěrou a přitom slušně a otevřeně projednávat řešení“.²² Toto stanovisko bylo dále rozvinuto ve zprávě Synodní rady pro XV. synod v roce 1987 a stalo se předmětem mnoha kontroverzí. „Pracovníci církevních sekretariátů všech stupňů nejsou ovšem jedinými představiteli nebo výkonnými orgány naší společnosti, s nimiž přicházejí kazatelé i laičtí členové správních orgánů církve do styku. Není třeba se takovým jednáním vyhýbat. Věc Kristova evangelia je veřejná a ve své práci nemáme co skrývat. Naopak dává každé jednání s člověkem mimo církev příležitost vysvětlovat dílo církve a rozptýlovat nedorozumění.“²³ Synodní rada tak, ačkoliv přímo neuvádí název instituce, nabádá faráře k tomu, aby jednali se Státní bezpečností, kterou mnoho představitelů církve považovalo za úhlavního nepřítele a která byla zodpovědná za dlouhodobou persekuci a šikanu mnoha farářů.

Ještě explicitněji to bylo formulováno v dopise, který podle faráře Pavla Hlaváče Synodní rada rozesílala jednotlivým farnostem. Právě tento dopis byl řadou farářů i laiků přijat velmi kriticky, připisovali mu téměř kolaborační vyznění. To potvrzuje právě Pavel Hlaváč, který v něm spatřoval výzvu k rozhovoru a ochotnému přístupu ke Státní bezpečnosti, což bylo v rozporu jednak s jeho vlastním přesvědčením a jednak s dřívějšími stanovisky Synodní rady.²⁴ Kromě toho je tento přístup také v přímém rozporu s disidentskými manuály, které byly představeny výše. Formulaci „s důvěrou a přitom slušně a otevřeně projednávat řešení“ bychom v nich hledali asi jen těžko. Je to samozřejmě z části dáno odlišnou pozicí obou skupin, ale zcela jistě lze hledat rozdíl i ve fundamentálním přístupu ke Státní bezpečnosti jako celku – pro někoho byla přirozeným nepřítelem, pro jiného třeba za

---

21 Archiv Synodní rady, XXII. synod Českobr. církve evang., 1981, *Zprávy Synodní rady*.

22 Tamtéž.

23 Archiv Synodní rady, XXV. synod Českobr. církve evang., 1987, *Zprávy Synodní rady*.

24 Rozhovor autora s Pavlem Hlaváčem, 2. 5. 2018.

jistých okolností mohla představovat partnera k diskuzi, s nímž je možné nalézt konsenzus.

Ukazuje se tak, že strategie mlčet za všech okolností nebyla jediným postupem při styku se Státní bezpečností. Pro někoho, jak jsme mohli vidět, bylo stejně legitimní strategií hrát s vyšetřovateli „šachovou partii“ a „vodit je za nos“, či k nim dokonce přistupovat „s důvěrou“. Důvodem, proč se více zaměřuji na „domácí“ manuály a proč od nich odvíjím další badatelské otázky, je jednak právě to, že vznikly v Československu a byly vytvořeny lidmi, kteří nedílně patřili do zdejších disidentských struktur, a jednak reálný vliv, který měla „mlčenlivá“ koncepce mezi představiteli opozičního hnutí. Lze to dobře sledovat na protokolech o výsleších s první vlnou signatářů Charty, ze kterých vyplývá, že zásady popsané v *Poučení vyšetřovaným* a *Základních pravidlech hry* byly mezi disidenty známy ještě před sepsáním obou dokumentů.

Základní myšlenka obou dokumentů byla jasná – „[...] ve styku s orgány SNB víc než kdekoliv jinde platí MLČETI ZLATO,²⁵ protože „[...] morální síla nespočívá v doznání, ale v důstojném mlčení“.²⁶ Pokud se někdo těmito pravidly neřídí, způsobí tím jen „zbytečně napáchané škody“.²⁷ Dokumenty celým svým vyzněním vznášejí určitý nárok na člověka, na vyšetřovaného a určují mu, jak by se měl správně zachovat. Tento nárok je do jisté míry pochopitelný, je ale oprávněný? Kdo jsou ti, kteří ho vznášejí, a jakým právem to dělají?

„Správný disident“ jako produkt normativní povahy manuálů

Částečnou odpověď mohou poskytnout dva fejetony, které byly napsány koncem roku 1978 a které odstartovaly rozsáhlou diskusi napříč opozičním prostředím. Jedná se o fejetony *Poznámky o statečnosti* Ludvíka Vaculíka a *Bedra některých* Petra Pitharta. Není nutné na tomto místě podrobněji rozebírat celou diskusi, která po vydání fejetonů následovala, takže se zaměřím především na sdělení, které obsahují samotné texty. Oba fejetony vyjadřují určité zklamání nad vývojem Charty. Ta se podle autorů nadále vzdaluje společnosti a iniciativu v ní, slovy Petra Pitharta, stále více přebírá „aktivní menšina“. Tato aktivní menšina si podle Pitharta přivlastňuje právo mluvit a jednat jménem ostatních. „Někteří z nich budou i obětaví a stateční, avšak ani to jim nedává žádná práva, pokud jde o ty ostatní.“²⁸ Vaculík, jako by se s Pithartem nevědomky doplňovali, cítí, že chování aktivní menšiny může dostávat ostatní představitele opozice pod tlak. „Většina lidí

25 Libri prohibiti. *Poučení vyšetřovaným*, cit. d. (pozn. č. 12)

26 Libri prohibiti. *Základní pravidla hry*, cit. d. (pozn. č. 10).

27 Tamtéž.

28 Pithart, P., Bedra některých. In V. Havel, A. Tomský, V. Prečan (ed.), *O lidskou identitu*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 209.

dobře cítí své meze a nejde v jednání nad to, co je schopna unést pak v následcích. Kdo přiměje lidi, aby v chladné sezóně šli nad svou nosnost, neměl by se divit, že se lámou.“²⁹ Nelze se ubránit dojmu, že tato slova směřují i k autorům manuálů³⁰ (a samozřejmě nejen k nim), že právě oni jsou představiteli té aktivní menšiny, která je arbitrem správných vzorců chování a dostává ostatní pod tlak. Charta se tak jejím působením pomalu mění v „stále se zmenšující četnu bojovníků“³¹ nebo „malou skupinu sebou samotnými do věcí zasvěcených aktivistů.“³²

Podle Michela Foucaulta se v moderních společnostech výkon moci pohybuje mezi dvěma mezemi – právem suverenity a disciplinační mechanikou. „Kázeňské postupy [...] tvoří aparáty vědění a četná znalostní pole. [...] postupy jsou sice nositeli pravidla, ovšem nikoli juridického, které je odvozeno od suverenity, ale přirozeného pravidla, to je normy. Definují kodex, který není kodexem zákona, ale kodexem normalizace.“³³ Podobný kázeňský a normativní prvek lze spatřovat i ve zkoumaných manuálech. Jejich autoři jako nositelé specifického druhu vědění formují diskurz, pomocí něhož má být nahlíženo na danou problematiku. Ze své autority „věducích“ jako by ostatním přinášeli poučení o tom, jaké chování je za dané situace správné a přirozené – a vytváří tak normu, mantinely, v nichž je doporučeno se pohybovat. Ruku v ruce s touto normou vzniká i obraz „správného disidenta“ a toho, jak by se měl chovat při styku s bezpečnostními orgány.

Jak vlastně tento obraz vypadá? Čím se vyznačuje „správný disident“? V první řadě přijímá premisu, že mezi světy Státní bezpečnosti a opozice nemůže docházet k žádnému průniku. Jejich střetávání se pohybuje na jasně vymezeném poli, je nekončícím soubojem, který má přesná pravidla. Státní bezpečnost jako instituce i její jednotliví představitelé jsou nepřátelé. V nepřátelství je třeba zajít tak daleko, že příslušníci Státní bezpečnosti musí být odlidštěni. Jelikož vždy jednají neupřímně, kalkulují ve snaze představitelům opozice za každou cenu uškodit, ztrácí autenticitu a lidství, a jako takoví si nezaslouží slušné jednání. Z toho plyne, že je v podstatě nemožné vytvořit si s příslušníkem Státní bezpečnosti vztah založený na důvěře nebo sympatii. „Správný disident“ se pokud možno za

---

29 Vaculík, L., Poznámky o statečnosti, In V. Prečan (ed.), *Charta 77. 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV – Archa 1990, Acta creationis, sv. 6, s. 54.

30 Tento pojem je ještě umocněn svědectvími z opozičního prostředí, že Pithart svůj text z velké části směřoval právě Petru Uhlovi. Bolton, J., *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, Praha, Academia 2015, s. 305.

31 Vaculík, L., Poznámky o statečnosti, cit. d. (pozn. č. 29), s. 54.

32 Pithart, P., Bedra některých, cit. d. (pozn. č. 28), s. 209.

33 Foucault, M., *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975–1976*, Praha, Filosofía 2005.

každých okolností řídí heslem „s estébáky se nemluví“. Jeho morální síla je odvislá od jeho schopnosti setrvat v důstojném mlčení pokud možno po celou dobu výslechu.

Opoziční manuály tak mohou při doslovném čtení konstruovat téměř černobílý ideální typ „správného disidenta“, který se chová a přemýšlí podle předem daných vzorců. Na předchozích stranách jsem se pokusil ukázat, že manuály kromě jiného mají silný disciplinační a normativní potenciál. Na kolik má ale tato norma všeobecnou platnost? Vejde se do ní Václav Černý, který byl známý tím, že při výsleších s vyšetřovateli bouřlivě diskutoval a snažil se je přesvědčit o své pravdě? Vejde se do ní Miloš Rejchrt, který nikdy nedokázal potlačit slušnost ve chvíli, kdy mu „estébák“ nastavil svoji lidskou tvář? Vešel by se do ní Václav Havel, který v chladných večerech nosil policistům, kteří ho sledovali, do auta kávu? Nebo Ludvík Vaculík, jenž v souvislosti se svým vztahem k mocenským orgánům hovořil o určité „touze po smíření“? A Jaroslav Mezník, který prosazoval strategii, že když se k policistům bude chovat slušně, zachovají se stejně i oni k němu? Výčet by mohl být mnohem delší, ale i tak z něj jasně vyplývá, že paleta strategií vůči Státní bezpečnosti a vztahů k ní je mnohem pestřejší než ta, kterou nám předkládají opoziční manuály.

Disidentské manuály a právní povědomí

Disidentské manuály samozřejmě primárně nebyly nějakým disciplinačním nástrojem uvnitř opozičního prostředí. V předchozí kapitole jsem se spíše pokusil nastínit další možnosti interpretace těchto mimořádně zajímavých textů. Jejich hlavní význam ale bezesporu tkvěl v rozšiřování právního povědomí uvnitř opozice. Díky tomu, že disidenti při setkání s příslušníky Státní bezpečnosti znali svoje práva, možnosti, ale i zkušenosti svých „ostráňenějších kolegů“, mohli se snáze bránit nástrahám ze strany vyšetřujících, a dát jim tak do ruky co nejméně „trumfů“, jež by později mohly být použity proti nim nebo jejich přátelům.

Význam těchto dokumentů nejlépe ilustruje jejich recepce ze strany těch, kterých se přímo dotýkaly – a to nejen představitelů opozice, ale i příslušníků Státní bezpečnosti. Texty byly čteny a interpretovány takřkajíc „na obou stranách barikády“.

Znalost práva jako zbraň

Prvními čtenáři manuálů byli pochopitelně samotní disidenti. Ti jejich význam a prospěšnost oceňovali ať už slovně nebo přímo při styku s bezpečnostními složkami. Jaroslav Mezník vzpomínal, jak mu neznalost správných postupů uškodila v roce 1972, kdy byl poprvé vyšetřován. „Později Charta vydávala pokyny, jak se má člověk chovat. A my jsme byli totálně nezku-

šení a naivní a doplatili jsme na to dost škaredě, protože jsme toho pověděli příliš moc.“³⁴

Že Mezníkova zkušenost nebyla ojedinělá, lze doložit i výsledkovými protokoly Anny Šabatové pořizenými při vyšetřování letákové akce brněnské skupiny provedené u příležitosti voleb do zastupitelských sborů v roce 1971. Šabatová byla tehdy studentkou 3. ročníku vysoké školy a neměla předchozí zkušenost s policejním vyšetřováním. Neznala ani přesné podmínky, za jakých musela a za jakých nemusela vypovídat, ani doporučené postupy při výsleších, jež byly tak detailně popsány v později vydávaných disidentských manuálech. V mnoha případech tak nechtěně vypověděla podrobnosti, které mohly uškodit jí i dalším lidem – kupříkladu, když se přiznala ke zpěvu pobuřujících písní. „*V průběhu večera jsme potom my tři [Anna Šabatová, Ivanka Šabatová a Tomáš Gabriel – pozn. autora] počali zpívat národní písničky a připouštím, lépe řečeno jsem si jista, že jsem já i ostatní mí známí zpívala písničku »Ivane, běž domů«.*“³⁵

Jindy při výslechu pro změnu prozradila detaily příprav letákové akce, které se sice na první pohled mohly zdát nedůležité, nicméně vyšetřovatelé je neváhali využít i proti dalším obviněným osobám. Třeba když se snažili konfrontovat s výpovědí Anny Šabatové jejího otce Jaroslava Šabatu. Vyšetřovatel mu citoval pasáž z výsledkového protokolu: „*Obviněná Anna Šabatová v protokole [...] uvádí: »Někdy v letních měsících 1971, když nechal [Jiří] Müller doručit do Brna druhou zásilku zahraničních tiskovin, přišel jeden den domů večer můj otec Dr. Jaroslav Šabata, přinesl do bytu balíček těchto zahraničních tiskovin a řekl, že před domem čeká v autě Ing. Karel Čejka. Měla jsem jít za Ing. Čejkou a společně s ním zajet ke Zdeňkovi Vašíčkovi. Otec mi při tom řekl, že Čejka má v autě další zahraniční tiskoviny a tyto je třeba zavézt do bytu Vašíčkovi«.*“³⁶ Jaroslav Šabata se raději odmítl k výpovědi své dcery vyjádřit. S určitými rozpaky reagoval na výpovědi Šabatové filozof Zdeněk Vašíček. Ten nejprve v protokolu uvedl, že Annu Šabatovou nezná, načež mu vyšetřující přečetl její výpověď, v níž hovoří o tom, jak se s Vašíčkem seznámili. „*Krátce po tom, co mi řekl otec adresu Vašíčka, poslal mne [...] za Vašíčkem do bytu a poslal mu po mně nějaké písemnosti. Hlavní důvod byl však v tom, abych se se Zdeňkem Vašíčkem poznala. Vašíčka jsem skutečně navštívila, předala jsem mu písemnosti a chvíli jsem s ním mluvila.*“³⁷ Evidentně zaskočený Vašíček se odmítl k výpovědi vyjádřit dříve, než se poradí se svým právním zástupcem.

34 Rozhovor s Jaroslavem Mezníkem, In M. Vaněk, P. Urbášek (ed.), *Vítězové? Poráženi?: životopisná interview*, Praha, Prostor 2005, s. 552.

35 ABS, vyšetřovací spis V-12676 BR, část 2, snímek 163, *Protokol o výslechu Anny Šabatové*.

36 ABS, vyšetřovací spis V-12676 BR, část 5, snímek 85, *Protokol o výslechu Jaroslava Šabatu*.

37 ABS, vyšetřovací spis V-12676 BR, část 3, snímek 156, *Protokol o výslechu Zdeňka Vašíčka*.

Oba případy jsou typickým příkladem situace, kdy na první pohled nevýznamná informace může být v budoucnu využita v neprospěch vyslychaného nebo někoho z jeho přátel či známých. Citace z výslechových protokolů Anny Šabatové jsem zde neuvedl za účelem dehonestace nebo vynášení nějakých morálních soudů. Šabatová ostatně nebyla zdaleka jediná, kdo vinou tlaku a nezkušenosti prozradil při střetu se Státní bezpečností více, než chtěl. Konkrétně v jejím případě hrál určitě roli i nízký věk a dlouhý a nepříjemný pobyt ve vazbě. Snažil jsem se na tomto příkladu ilustrovat, jak nezkušenost ve styku s bezpečnostními orgány a neznalost „správných“ postupů mohla vyšetřované osobě uškodit. Určité právní povědomí se v průběhu sedmdesátých let stále více stávalo povinnou výbavou odpůrců režimu. Ostatně samotná Anna Šabatová (tím spíše, že se prodala za jednoho z hlavních nositelů tohoto povědomí – Petra Uhla) může sloužit jako dokonalý příklad pro srovnání chování při výsleších před a po rozšíření znalosti práva mezi představiteli opozice. Vzorce chování, které umožňovaly co nejefektivněji čelit tlaku Státní bezpečnosti, se šířily nejprve ústně, aby mohly být později „kodifikovány“ v podobě mnohokrát zmíněných manuálů, které k nim ještě přidaly určité „ideologické“ a disciplinační zbarvení.

Znalost práva samozřejmě pro disidenty nebyla pouze účinnou obranou proti persekucím ze strany bezpečnostních orgánů. Vycházela z jednoho ze základních pilířů opoziční činnosti – legalismu. Ten patřil mezi fundamentální východiska disidentské činnosti. V československém prostředí se pojal zejména s důrazem na lidská práva. Součástí Závěrečného aktu mezinárodní helsinské konference, která proběhla v roce 1975, byl i tzv. třetí koš, který zaručoval základní lidská a občanská práva všem občanům zemí, jež ho podepsaly. Tedy i občanům Československa, které tyto mezinárodní úmluvy včlenilo do svého zákonného systému v roce 1976.³⁸ Zejména díky tomu mohla Charta 77 a celá československá opozice oprávnit svoji činnost právě o upozorňování na nedodržování základních lidských práv, která v socialistickém Československu platila pouze deklarativně – od svobody projevu, náboženského vyznání a shromažďování až po právo svobodně opustit zemi.³⁹ Na tyto úmluvy se Charta 77 odvolává i ve svém základním prohlášení. „Svobody a práva lidí, jež tyto pakty zaručují, jsou důležitými civilizačními hodnotami, k nimž v dějinách směřovalo úsilí mnoha pokrokových sil a jejichž uzákonění může významně pomoci humánnímu vývoji

38 Otáhal, M., Programová orientace disentu 1969–1989, In P. Blažek (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha, Dokořán 2005, s. 32.

39 Kopeček, M., Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v Československu a Polsku v 70. letech, In Suk, J. a kol., *Šest kapitol o disentu*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2017, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, s. 22.

naší společnosti.“⁴⁰ Samotná činnost Charty se pak měla držet zákonných mantinelů a být teoreticky právně nepostizitelná. To potvrzuje i Václav Havel. „*Jejich práce je tedy založena na principu legality: vystupují [hnutí za lidská práva – pozn. autora] veřejně, otevřeně a nejen, že trvají na tom, že jejich působení je v souladu se zákonem, ale dodržování zákonů si dokonce kladou jako jeden z hlavních cílů svého úsilí.*“ Havel jde ale v definici náplně činnosti lidskoprávních hnutí ještě dále. „*Tato hnutí brání všechny, kdo jsou za naplňování těchto práv stíháni, sama je svou prací naplňují, znovu a znovu se dožadují, aby byla státní mocí respektována, a poukazují na všechny sféry života, kde jsou porušována.*“⁴¹ Tuto část opoziční činnosti reprezentoval zejména Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, který vznikl jako samostatná odnož Charty v dubnu 1978. V dalších 11 letech vydal VONS 1125 sdělení, v nichž mapoval případy porušování zákona ze strany československého státu. Upozorňoval tak na osudy lidí, o nichž by se jinak veřejnost mohla jen těžko dozvědět. Kromě toho nespravedlivě stíhaným i jejich rodinám výbor poskytoval finanční, právní i duchovní podporu, zástupci VONSu se také mnohdy účastnili soudních přelíčení.⁴²

Zatímco lidská práva představovala spíše ideový rámec opozičního boje, znalost práva byla pro disidenty prostředkem, jak v tomto boji být co nejeftektivnější a jak co nejlépe překonávat překážky kladené státní mocí.⁴³ Příklon k legalismu tak trochu „vnutil“ disidentům sám státní aparát. Důraz na socialistickou zákonnost byl vlastní pozdně socialistickým režimům napříč východní Evropou a byl jedním z jejich hlavních stabilizačních pilířů.⁴⁴ To potvrzuje i Petr Uhl, který tvrdí, že stát musel chtít nechtě připustit, že „*samotná společná, občanská ochrana lidských práv není nezákonná (připouštěl legalitu Charty). Nestíhal trestně za činnost v Chartě 77, za činnost v její prospěch, nýbrž se snažil kriminalizovat jen různé činnosti s ní spojené.*“⁴⁵ Manuály opírající se právě o legalismus a znalost práva jsou tak přímo esencí smyslu Charty a československého disentu obecně.

Jako důkaz, že tyto texty nevznikly „na zelené louce“, ale byly součástí širšího právního povědomí uvnitř opozičního prostředí, mohou posloužit i výslechové protokoly prvních signatářů Charty 77 pořízené v rámci vyšet-

---

40 Základní Prohlášení Charty 77 o příčinách vzniku, smyslu a cílech Charty a metodách jejího působení. 1. ledna 1977. In Císařovská, B., Prečan, V., *Charta 77: dokumenty 1977–1989*, sv. 3, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, s. 25–26.

41 Havel, V., *Moc bezmocných*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 104.

42 Pažout, J., Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, In P. Blažek (ed.), *Opozice a odpor*, cit. d. (pozn. č. 38), s. 96–97.

43 Kopeček, M., *Disidentský legalismus*, cit. d. (pozn. č. 39), s. 10.

44 Tamtéž, s. 17.

45 Uhl, P., *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*, Praha, C.H. Beck 1998, *Právo a společnost*, s. 34.

řování vzniku této nezávislé iniciativy. Toto vyšetřování proběhlo rok před tím, než bylo *Poučení vyšetřovaným* poprvé „oficiálně“ otištěno (uvozovky u slova „oficiálně“ jsou zcela na místě, protože text byl vydán v neoficiálním samizdatovém bulletinu *Informace o Chartě*). Přesto vyslyšání ve většině případů postupovali přesně v intencích *Poučení*.

Vyplývá to i ze statistiky, kterou Státní bezpečnost provedla po vyslechnutí prvních 200 signatářů. 149 z nich, čili téměř tři čtvrtiny „... *prohlášení Charty 77 podepsalo, s obsahem souhlasí, avšak k podrobnostem, tj. k organizování celé akce, k jednotlivým osobám, které se na této akci podílely, odmítlo vypovídat.*“⁴⁶ Dobře to lze vidět i na výsleších jednotlivých signatářů. Jako dokonalý příklad může posloužit výslech Antonína Bělohoubka. V poměrně krátkém výslechovém protokolu o jeho výpovědi se 14x objevuje slovo „nevím“, 6x „odmítám“ a 1x „nepamatuji“. Jediné, o čem se vyslyšáný více rozpovídá, jsou jeho osobní pohnutky k podepsání Charty 77.⁴⁷ Podobně „sdílí“ byli při svých výpovědích i brněnští signatáři Charty 77, kterých bylo v první vlně 18. V protokolu je zaznamenáno, že všech osmnáct vyslyšáných potvrdilo svůj podpis pod Chartou 77, všichni vyjádřili souhlas s jejím zněním, ale nikdo nebyl ochoten vypovídat k okolnostem jejího vzniku. Jeden ze signatářů potvrdil, že svůj podpis zaslal přímo Václavu Havlovi, ale zbylých sedmáct odmítlo uvést jméno konkrétní osoby, přičemž šest z nich v této věci zcela odmítlo vypovídat.⁴⁸

Disidentské manuály tak byly určitým ztělesněním onoho několikrát zmíněného fenoménu „právního povědomí“. Sepsáním těchto pravidel dali disidenti najevo, že znalost a dodržování práva jsou pro jejich opoziční činnost důležité a že jsou legitimní součástí jejich odporu proti státní moci. To bylo Státní bezpečnosti trnem v oku. Čím lépe totiž představitelé opozice znali svoje práva, tím lépe dokázali odolávat jejím metodám. Bezpečnost si toho byla dobře vědoma a snažila se proti tomu bojovat.

Znalost práva trnem v oku

Důležitost opozičních manuálů pro Státní bezpečnost dokládá i to, že je příslušníci Bezpečnosti znali a důkladně četli. Dokazuje to i dopis Přemysla Janýra popisující průběh výslechu a domovní prohlídky. Příslušník Bezpečnosti, poručík Kohout, se Přemysla Janýra snažil vyprovokovat větou: „*To jste chlap, když něco provedete a neumíte to přiznat?*“ To Přemysla Janýra rozesmálo a připomněl poručíku Kohoutovi, že přesně tato věta je uvedena

---

46 ABS, vyšetřovací spis k Chartě 77 č. V-33766, část 10, s. 245.

47 ABS, vyšetřovací spis k Chartě 77 č. V-33766, část 3, s. 16, *Protokol o výslechu Antonína Bělohoubka*.

48 ABS, vyšetřovací spis k Chartě 77 č. V-33766, část 17, s. 285.

v 1. kapitole *Poučení vyšetřovaným*, načež poručík Kohout připustil, že uvedenou písemnost zná.⁴⁹

Zmínka o manuálech se dokonce dostala i do bilančního vyhodnocení práce X. správy SNB, která měla na starosti boj proti vnitřnímu nepříteli. V dokumentu *Přehodnocení neúspěšných preventivně-výchovných opatření* vydaném v roce 1985 je existence manuálů dáována do přímé souvislosti s neúspěchy při provádění tzv. preventivních opatření. „Příčinou neúspěšných PVO [preventivně-výchovných opatření – pozn. autora] je i podrobné poučení jednotlivých osob z prostředí protivníka o taktice využívání zákonných práv při styku s orgány Bezpečnosti, včetně poučení o formách a metodách a možnostech SNB (viz samizdat »Základní pravidla hry«).“⁵⁰

Nositeli právního povědomí uvnitř opozičního prostředí byli pochopitelně zejména lidé s právním vzděláním. Ti představovali pro Státní bezpečnost mimořádnou komplikaci při vykonávání jejich činnosti – ať už se jednalo přímo o představitele opozice (viz např. zvýšený zájem bezpečnostních orgánů o Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných) nebo o jejich právní zástupce.

V případě Otakara Motejla, který u soudu zastupoval mj. Pavla Landovského nebo členy skupiny The Plastic People of the Universe, byla jeho právníká praxe a vzdělání hlavním motivem pro zařazení do kategorie „prověřovaná osoba“. „Z politicko-společenského hlediska nejzávažnější skutečnost je okolnost, že je vyhledáván pravicovými exponenty a mnohdy i třídními nepřáteli ze zahraničí jako expert a znalec č[esko]sl[ovenského] tr[estního] práva. Ti se s ním radí, jak mají protispolečensky a protisocialisticky vystupovat tak říkajíc na hranici zákona, aby byli těžko za svoji činnost postižitelní. (...) Podle dosud získaných poznatků Dr. Motejl se v této činnosti vyžívá, dělá ji kvalifikovaně, protože mu to umožňuje jeho právníká erudovanost, praktické zkušenosti z činnosti tr[estního] práva a v neposlední řadě i jeho třídní a politický profil, který motivuje jeho nepřátelství k naší socialistické současnosti.“⁵¹

Z citace je patrné, že „nebezpečnost“ Motejla nevychází jen z faktu, že zastupuje disidenty u soudů, ale také z toho, že jim mimo svoji praxi radí, jak mají postupovat při opoziční činnosti („tak říkajíc na hranici zákona“) a při styku s bezpečnostními orgány. Není proto překvapivé, že Státní bezpečnost projevovala zvýšený zájem o vyšetřování okolností dopravní nehody, kterou v roce 1978 Motejl způsobil a při níž zahynul chodec. I přes intervenci StB do případu (o které Motejl pravděpodobně věděl⁵²), byl právník odsouzen jen k podmíněnému trestu.

49 Libri prohibiti, fond VONS, sign. 2 IV/7, *Dopis Přemysla Janýra*.

50 ABS, fond A36 – X. správa SNB, inv. j. 525, *Přehodnocení neúspěšných preventivně-výchovných opatření*, s. 27.

51 ABS, svazek prověřované osoby č. 832519 MV – Otakar Motejl, krycí jméno Modráček, s. 12.

52 Tamtéž, s. 36.

Podobnou motivaci měl i zájem Státní bezpečnosti o právníka Jozefa Daniszse. V odůvodnění zavedení signálního svazku na jeho osobu je mj. uvedeno, že „*se jedná o pravicově-oportunistického pražského advokáta, který [...] uděluje rady stejně smýšlejícím osobám, které bojují proti současnému vedení KSČ a ČSSR*“.⁵³ Josef Danisz v mnoha případech velice statečně a horlivě před soudem hájil stíhané představitele opozice. To ho ale také „stálo kariéru“. V roce 1979 byl obviněn z trestného činu útoku na veřejného činitele podle paragrafu 156 trestního zákoníku. Toho se měl dopustit tím, že před vyšetřovatelkou Okresní prokuratury v Trutnově pronášel během výslechu příslušníka VB výroky, jimiž urážel předsedu soudního senátu Drahoslava Matěchu pro jeho počínání během soudního líčení proti chartistovi Jiřímu Chmelovi. Dále měl pomlouvat některé příslušníky Státní bezpečnosti pro jejich nezákonné počínání při vyšetřování vedeného proti Jaroslavu Šabatovi.⁵⁴ Přestože se Danisz proti obvinění odvolal, bylo mu přerušeno členství ve sdružení advokátů a nemohl vykonávat právnícké povolání.⁵⁵ Soud s Daniszem byl ovlivněn hned několika procedurálními pochybeními. Vedle dalších problematických momentů např. nebyl do soudní síně umožněn vstup veřejnosti, mj. oficiálním zástupcům Pařížské advokátní komory. Danisz byl nakonec odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na 10 měsíců a k zákazu advokátské činnosti na 2 roky. Od nástupu trestu ho uchránila jen prezidentská amnestie vyhlášená 8. května 1980.⁵⁶ Zájem Státní bezpečnosti o Daniszse nicméně trval dál. V roce 1983 byl obviněn z pohlavního zneužívání a byla na něj uvalena vazba. Přestože několik svědků potvrdilo, že Danisz se v době činu nacházel více než 300 km od inkriminovaného místa, trestní stíhání nebylo přerušeno ani po jeho propuštění z vazby. Celý případ byl součástí snahy StB získat spolupracovníka uvnitř VONS. To se jim podařilo na konci roku 1986, kdy byl Danisz zlomen ke spolupráci.⁵⁷

Tato kapitola sledovala dva cíle. V první řadě ukázat pozitivní přínos opozičních manuálů pro styk se Státní bezpečností. Protože i když některé formulace v manuálech jsou poněkud kontroverzní, a ne všichni disidenti přijali rady a postupy v nich popsané za své, základní myšlenka a účel textů jsou bezesporu správné. Tou myšlenkou je snaha bojovat proti státní moci legální cestou, v mezích zákona. A k tomu byla potřeba alespoň minimální znalost práva. S tím souvisí i druhý cíl kapitoly – zasadit tyto manuály do kontextu právního povědomí uvnitř opozice a naznačit, že texty nebyly nasáňy jako novinka ze dne na den.

53 ABS, signální svazek 803886 MV – Josef Danisz, krycí jméno Dana, s. 13.

54 Pažout, J., *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969–1989)*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2017, s. 438.

55 Tamtéž, s. 440.

56 Tamtéž, s. 442.

57 Tamtéž.

Závěr

Akcentování důležitosti právního povědomí bylo společným znakem téměř všech opozičních aktivit vzniknuvších během normalizace a je to jen další důkaz „změny poměrů“ oproti padesátým letům. V sedmdesátých a osmdesátých letech už neměla opoziční činnost podobu partyzánského boje proti všemocné tajné policii. Slovy Milana Šimečky *„je Státní bezpečnost sedmdesátých let v podstatě velmi odlišná od svých předchůdců dokonce i v letech šedesátých. Odhalené nezákonnosti z padesátých let zanechaly stopy na jejím postavení ve společnosti a především na jejím postavení vůči vládnoucí straně. Státní bezpečnost zachází většinou jen tak daleko, kam je jí to usnesením stranických orgánů dovoleno. To se projevuje jak v metodách její činnosti, tak v onom balancování na ostří tzv. socialistické zákonnosti, což je dáno především formálním respektem před zákonem.“*⁵⁸ Jak bylo ukázáno výše, na principu legality vznikla i samotná Charta 77, která byla vůdčí silou československé opozice.

Na tato „pravidla hry“ musela chtět nechtět přistoupit také Státní bezpečnost. I ona byla nucena se držet mantinelů vystavených zákony. Ani přesto samozřejmě opozice se Státní bezpečností nemohla vést rovný boj. Stačí připomenout slova z *Poučení vyšetřovaným*, že *„na straně vyšetřovaného je jen pravda, o níž je přesvědčen, a vědomí sounáležitosti ke kamarádům“*, zatímco na straně Státní bezpečnosti stojí *„stát s mohutným ekonomickým a vojenským potenciálem, prokuratury, soudy a věznice“*. Já bych k výhodám vyšetřovaných přidal právě ještě onu znalost práva, která mnohdy mohla být tím, co tento na první pohled nerovný souboj alespoň trochu vyrovnávalo. Právě z toho důvodu představovalo rozšiřující se právní vědomí uvnitř disentu pro StB takový problém, a tak se proti jeho nositelům snažila bojovat.

---

58 ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis 1990, s. 92.

Interpretace pramene: Mýtus československého disentu pohledem Státní bezpečnosti

Ty jsi, Pavle, seděl za volantem toho auta, které vezlo originál Charty 77 do parlamentu a kopie na poštu. Cestou jste byli zatčeni. Jak k tomu přesně došlo?

6. ledna 1977 mně zavolal ráno Vašek Havel, že má prošlápnutou spojku u mercedesa, že tedy nemůže jet — později jsme zjistili, že mu někdo přefízil hadičky —, tak jsem vzal saaba a jel jsem k němu. Nejdřív jsme jeli ke Zdeňkovi Urbánkovi do Štřešovický ulice. Já, Ludvík Vaculík, Václav Havel, Zdeněk Urbánek a jeho mladičká buхта jsme nalepovali na 240 obálek známky, protože každé ze signatářů měl dostat jeden exemplář. Originál a podpisy, zavřený v kufříku, byly u Pavla Kohouta, tak jak on to popisuje ve své knížce *Kde je zakopán pes*. Tam jsem jel vlastně nejdřív, to vyzvednout. To jsem ještě nebyl sledovanej, až když jsem přijel k Urbánkovi, tak na rohu telefonoval v budce chlap, zády ke mně a kousek od něj byla zaparkována alfa romeo, kterou jsem dobře znal a věděl jsem, že parkuje v garáži StB na Smíchově. Když jsem zaparkoval, všimnul jsem si dalšího auta: volhy, v který seděl zase chlápek a četl noviny. Vlezu do bytu, melduju to a Vaculík zahuhlal: „Ty taky v každý volze vidíš hned fízla! Nemaľuj čerta na zeď!“ Nalepíme známky, vylezeme na ulici, Urbánek nás šel doprovodit a já ještě Vaculíkovi říkám: „Támhle vidíš tu volhu!“ Vaculík se rozčilil a odsekl: „To je nějakej strejc, kterej si čte.“ „Tak se podívej na toho hodnýho strejce, jak se za náma rozjede,“ povídám, nastartuju a strejc se za náma rozjel. Jen jsme se dostali na hlavní, tak se k němu přidala ještě dvě emběčka a mně bylo všechno jasný. Vaculík ale trval na svém a zase říkal: „No, to sú eném taková emběčka!“ V ten moment jsem se už na Vaculíka trošičku naštvál, na ten jeho přístup, a povídám: „Tak se podívej, jaký jsou to emběčka!“ a protože jsem měl toho saaba nadupanýho, s Ondrou Očenášem jsme v něm jeli poslední tři rallye Palety vlasti, tak jsem to osolil, prolítl jsem viaduktem, přejel Lenínku, zamířil na Hanspaulku, ale na kdejakej křižovatce se za nás přidávala další a další emběčka s třímetrovejma anténama, já měl na tachometru hodně přes sto dvacet a ty emběčka, který normálně jezděj maximálně sto dvacet, tam měla taky hodně přes sto dvacet, bylo jasný, že nás každou chvíli chytěj a tak jsem za starou farou, to bylo v zimě, všude byl sníh a posypaný byly jen hlavní cesty, tam jsem to ohnul do jedný malý uličky doprava, kudy bych se mohl zase vrátit na Lenínku. Ta ulička byla ale neposypaná, plná sněhu, emběčka za mnou dostala v tý zatáčce hodiny, scukla se spolu a my tím vyhráli pár minut. Přejeli jsme malej vršíček a tam se jak na zavolaňou objevila schránka. Já zastavil, Vašek vylít s taškou pinou Charty, tu tašku dodal Ludvík Vaculík a byla to taková plátěná modrotisková taška, s kterou se chodí na Moravě na trávu. Vašek cpal do tý schránky dopisy s Chartou, to si nedoveďeš představit,

jak to jde pomalu, ale podařilo se mu tu jednu tašku, v který bylo asi čtyřicet dopisů, odeslat. Vlítnul zase zpátky do auta a vjel na červenou na Leninku a pět dalších aut za mnou, a první ulicí za gymnáziem, která se tuším jmenuje Gymnazijsní, jsem zase zahrnul, byla to jednosměrka, já jel ve správném směru, a proti mně se objevily dvě volhy. Když jsem je viděl, začal jsem couvat, ale v ten okamžik už byla další dvě auta za mnou a byl jsem v pasti. Naštěstí tedy čtyřicet dopisů bylo odesláno, a tím

Akce BOHÁČEK sledování

Praha 6.1.1977

8

V 06.30 hodin bylo započato sledování BOHÁČKA u jeho bydliště.

V 09.10 hodin opustil BOHÁČEK své bydliště. Byl prostovlasý, oblečen v hnědou koženou bundu, modré texasky, černé boty. Odešel ke svému vozu, který nastartoval a během zahřívání motoru si vyčistil okno. Poté nasedl do vozu a odejel přes nám. sv. tankistů, Holeškovou, Švédskou přes Strahov, Myslbekovou, Střeševickou, V průhledu do ul. U Dejvického rybníčku. Zde vůz zaparkoval a odešel do bydliště HAVLA, kam v ..

V 09.25 hodin zešel.

V 09.45 hodin opustil BOHÁČEK uvedené bydliště a nasedl do svého vozu. V ruce nesl modrou sportovní tašku, kterou uložil do vozu, SPZ ABP-06-98, bílý ŠAB.S tímto zacouval do konce ulice U Dejvického rybníčku. V tuto dobu zde objekt nebyl pod kontrolou. Asi po 5 minutách vyjel BOHÁČEK se svým vozem, ve kterém s ním seděli VACULÍK a HAVEL. Společně odejeli ul. V průhledu do ul. Střeševické, kde BOHÁČEK zaparkoval před domem č. 858/64. Zde z vozu vystoupili VACULÍK a HAVEL, každý nels v ruce modrou sportovní tašku. Obě šli do uvedeného domu. BOHÁČEK vůz otočil a pokračoval ulicí Střeševickou, Myslbekovou, Parléřovou, Fohokalec na Hradčanské náměstí. Zde zastavil před bydlištěm KOHOUTA, kam v ..

V 09.55 hodin zešel.

V 10.00 hodin opustil uvedený dům a v ruce nesl hnědou koženou tašku. Nasedl do svého vozu a odejel ul. U Brusnice, Jelení, Hládkov, Myslbekovou do ul. Střeševické, kde zastavil na rohu ulice V průhledu u telefonního automatu. Zde někam telefonoval. Po 3 minutách automat opustil nesešel do svého vozu a odejel před dům č.p. 858/64, kde z vozu vystoupil. Z vozu vzal bílou papírovou krabici 40x20x20 cm.

V 10.05 hodin zešel do uvedeného domu.

V 11.55 hodin opustil BOHÁČEK dům č. 858/64, spolu s ním vyšli VACULÍK a HAVEL a další neznámý muž, kterého nebylo možno identifikovat: tento zešel zpět do uvedeného domu.

Opsáno:
dne: 19

VACULÍK neal svoji tašku. Po nasednutí do vozu BOHÁČKA všichni společně odejeli ul. Střeševickou, v prádle, na pískách, kde pro riskantní jízdu BOHÁČKA nebyl jeho další směr jízdy zachycen. Po krátké chvíli byl vůz BOHÁČKA zachycen v ul. Gymnaziální, kde byl objekt spolu s VACULÍEM a HAVLEM realizován. V tuto dobu bylo v ...

Onsala:
dneš 10

V 12.15 hod. sledování BOHÁČKA skončeno.

II.

Objekt byl velmi pozorný ke svému okolí. Jeho jízda vozem byla dost riskantní. Objekte znají: celá pracovní skupina, včetně ...

Oblečení pracovníků:

- Spurný černá čepice, modrý kabát, šedé kalhoty, černé boty, saktovka
- Nereš prost. hnědý kabát, modré kalhoty, hnědé boty, taška
- Fréz prost. hnědá oblek, černý kabát, černé boty
- Těšený šedá čepice, černý kabát, šedé boty, černé boty, taška
- Kubík hnědá čepice, modrý kabát, šedé kalhoty, hnědé boty
- Čelíková prost. šedý kabát, červená sukně, černé kozačky, černá kabel.
- Hlaváč prost. černý kabát, tmavé kalhoty, hnědé boty, modrá taška
- Závodský prost. modrá bunda, hnědá kalhoty, černé boty, taška

Aut:

- modrá simca ABP-15-31 Těšený
- zelený žiguli ABS-59-68 Nereš
- modrá R 16 ABR-62-71 Fréz
- zelený fiat ABI-05-92 Závodský
- modrá R 16 ABZ-37-49 "

Kontrola:

s. Lacina, s. Brendl-u bydlíště objektu.
V průběhu sledování: s. Lacina, s. Panocha, s. Brendl.

III.

...
J. R.
.....

Objekt v dopoledních hodinách odejel do Dejvic, kde bydlí Havel, dále navštívil bydlíště Kohouta, odkud si nesl aktovku. Poté odejel do Dejvic, do ul. Střeševická, 64, v dopoledních hodinách byla provedena realizace objektu, organizace dobrá.

Brendl

Náhled na československou opozici je často utvářen pomocí žurnalistických zkratk o „odvážných disidentech“ a „zlých komunistech“, kteří se je snažili zlikvidovat. Sám si často při psaní o střetávání Státní bezpečnosti a disentu musím dávat pozor, aby můj výzkum nesklouzl k výčtu více či méně anekdotických historek. Narativ o disentu se totiž uchovává právě tímto způsobem. Pamětníci jsou při rozhovorech konfrontováni se stále stejnými otázkami, při vzpomínání znovu a znovu vypráví stejné příběhy. Ty nejlepší (nebo nejvícekrát zopakované?) se pak stávají součástí disidentské mytolo-

gie. Není to ani tak „vina“ samotných disidentů, jako spíše veřejné poptávky. Veřejné poptávky po příběhu odvážných bojovníků, kterým Státní bezpečnost neustále házela klacky pod nohy. Občas to mohla být větší, občas menší legrace, a občas to naopak nebylo ani trochu k smíchu. Všechny příběhy jsou si ale svým způsobem podobné, jako by každý disident a každý „estébák“ během normalizace zažil téměř stejnou zkušenost. Tento způsob vyprávění „disidentského příběhu“, který je vlastní zejména žurnalistickému zájmu o opoziční hnutí, však nutně znamená zploštění reality, jež byla mnohem barvitější.

Limity tohoto přístupu se do jisté míry shodují s limity orální historie jako vědecké disciplíny. Lidská paměť a vzpomínky pro historika soudobých dějin představují v podstatě nepostradatelný pramen. Při jeho interpretaci je ale třeba postupovat velice opatrně – jednak při vzpomínání po mnoha letech může dojít (a často dochází) k faktickým nepřesnostem a jednak mnoho narátorů ve svých vzpomínkách nedokáže rekonstruovat atmosféru a své pocity z dané doby. Další úskalí tvoří samotní tazatelé. Ti mnohdy pokládají pamětníkům návodné otázky – ať už ve snaze dostat „kýženu“ odpověď nebo kvůli tomu, že podvědomě očekávají odpověď korespondující s výše zmíněnou disidentskou mytologií. Tato mytologie se skrze média a popularizační literaturu dostává do veřejného prostoru a utváří diskurz, pomocí něhož je o disentu hovořeno.

Historik, který se chce věnovat disentu hlouběji a popsat ho barvitěji, pak musí „rozbít krunýř“ mytologie a všeobecně vnímaných představ o opoziční činnosti. Nejúčinnější metodou je nespoléhat se pouze na *ex post* vzniknuvší rozhovory, ale důsledně je konfrontovat s dobovými materiály. Možnou cestu nabídl například americký literární vědec Jonathan Bolton. Ten ve své knize *Světy disentu* definoval fenomén disidentských mýtů, řadu z nich popsal a rozklíčoval způsob jejich vzniku. Jeho motivací bylo poznat „svět disentu“ a jeho každodennost skrývající se za touto mytologií a za diskurzem o odvážných bojovnících proti režimu. Hlavním pomocníkem v této snaze mu byly dobové texty představitelů opozice psané zejména v první osobě, které reflektovaly spory a problémy utvářející podobu disidentského světa. Asi nejzajímavějším pramenem tohoto druhu je autobiografická kniha *Český snář* Ludvíka Vaculíka. Byť je občas historiky trochu opomíjená, nabízí tato kniha jedinečný pohled do zákulisí disidentské činnosti, i když trochu „přibarvený“ Vaculíkovou svéráznou interpretací.

Dalším pramenem jsou materiály instituce, která o činnost opozice projevovala zájem a zaujetí, jemuž se jakýkoliv pozdější historický výzkum může jen stěží vyrovnat. Pochopitelně se jedná o Státní bezpečnost. Přestože interpretace těchto pramenů vyžaduje velkou obezřetnost a má mnohá úskalí, při snaze o rekonstrukci disidentského světa je nelze opomenout. Na následujících stranách bych rád čtenáři naznačil, jakým způsobem lze

s takovým pramenem pracovat a jak se práce s ním může projevit při interpretaci událostí, které jsou známé z vyprávění představitelů opozice. Na pomoc si k tomu vezmu jeden z nejrozšířenějších disidentských mýtů – příběh o tom, jak Václav Havel, Pavel Landovský a Ludvík Vaculík odváželi 6. ledna 1977 k odeslání obálky s Chartou 77 a byli při tom zadrženi policií.

Tento příběh zlidověl díky mistrovskému podání Pavla Landovského. Ten v knižním rozhovoru *Soukromá vzpoura* vylíčil historku tak sugestivně, že jen stěží mohla nevstoupit do disidentské mytologie. Lehkost, se kterou Landovský historku podává, je dána jednak jeho přirozeným vypravěčským talentem a jednak tím, že na ni během svého života byl tázán tolikrát, že se pro něj vyprávění tohoto příběhu stalo téměř rutinou. Pro srovnání jsem zvolil dva prameny. První ukázka je právě z knihy *Soukromá vzpoura*⁵⁹, druhá ukázka pochází ze záznamu „sledovačky“, kterou ten den Státní bezpečnost nasadila na Pavla Landovského.⁶⁰

Při porovnání obou pramenů si lze všimnout hned několika zajímavých rozdílů. Pramen Státní bezpečnosti může v první řadě sloužit jako korektiv případných nepřesností ve vyprávění. Ze zápisu například vyplývá, že honičky se neúčastnilo 8 aut a 20 příslušníků Bezpečnosti, jak uvádí Landovský, ale mnohem méně. Zápis příslušníků StB se také nezmiňuje o srážce policejních aut, ani o zvědavých kolemjdoucích sledujících celou akci v domnění, že Pavel Landovský natáčí další film. Samozřejmě se lze domnívat, že některé věci příslušníci záměrně neuvedli ve snaze „zachovat si tvář“ před svými nadřízenými, jistě zde ale také hrála roli určitá „vypravěčská licence“ Pavla Landovského. Zápisy StB mohou paměť nejen opravovat, ale i doplňovat. V případě příběhu Pavla Landovského například díky záznamu StB víme, že herec byl sledován už od svého ranního odchodu z domu a „sledovačka“ se k němu nepřipojila až v průběhu dne, jak se domníval. Mnoho informací, na které si pamětník nepamatuje přesně, může být po konfrontaci se svazky Bezpečnosti doplněno – ať už jde o dataci událostí nebo o některé zdánlivě nevýznamné okolnosti s nimi související.

Srovnání obou textů nám také může prozradit hodně o jejich autorech a o prostředí, v němž vznikly. Třeba když budeme pátrat po tom, jaká část příběhu pro ně byla důležitá. Zatímco velká část vyprávění Pavla Landovského je věnována oné dramatické honičce, v záznamu Státní bezpečnosti je její popis omezen na výčet ulic, kterými aktéři projížděli. Mnohem více prostoru je věnováno tomu, co měl Landovský na sobě, v jakém jel voze a jestli se za sebou ohlížel. Tato až absurdní detailnost popisu prozrazuje

---

59 Landovský, P., *Soukromá vzpoura: rozhovor s Karlem Hvízďalou*, Praha, Mladá fronta 1990, s. 65.

60 ABS, fond A25, svazek Správy sledování s krycím názvem „Boháček“ k Pavlu Landovskému, s. 16–17.

mnohé o práci Státní bezpečnosti. Ta sbírala informace v takovém množství, že je často ani sama nebyla schopna vyhodnotit, a pokud ano, musela se k těm skutečně důležitým věcem „prokousat“ přes detailní popis ošacení československého disentu v sedmdesátých a osmdesátých letech. O určité neprovázanosti v činnosti StB svědčí i fakt, že příslušníci nasazení na Pavla Landovského sice poznali známé tváře Václava Havla, Ludvíka Vaculíka a Pavla Kohouta, ale nepoznali spisovatele Zdeňka Urbánka, který byl jistě rovněž v hledáčku Státní bezpečnosti.

Zprávy o sledování nejsou samozřejmě jedinými materiály Státní bezpečnosti, které pojednávají o činnosti opozice. Informačně neméně bohaté jsou i vyšetřovací spisy, osobní svazky jednotlivých disidentů, svazky spolupracovníků nebo interní bilanční vyhodnocení jednotlivých oddělení StB. Tyto prameny nás informují nejen o činnosti opozice, ale také o náhledu bezpečnostních orgánů na nezávislé hnutí a o strategiích, které proti němu volily.

Na příkladu konfrontace dvou pramenů popisujících stejnou událost jsem se pokusil ukázat, co takové srovnání může přinést. Prameny StB mohou v mnoha případech pohled pamětníků korigovat, nelze se ale spoléhat pouze na ně. „Mýtovotvorný“ proces, který provází šíření příběhů, hraje důležitou roli ve způsobu, jímž se disent prezentuje a jímž je na něj nahlíženo. Je třeba disidentské mýty respektovat, zkoumat způsob jejich vzniku a šíření, ale zároveň k nim být kritický. Pokud je to možné, uvádět nepřesnosti v nich tradované na pravou míru a zejména neomezovat se při studiu disentu pouze na pár známých příběhů, ale zkusit se podívat dále.

Bytové divadlo jako způsob rezistence a vyrovnání se s normalizační realitou

Veronika Jungmannová

Domácí divadlo ve svém prapůvodním smyslu existovalo již od dob starověkých a během celých dějin se vyskytovalo většinou ve společnostech honorací. Šlo tedy o umělecké počiny v soukromých domech určené pouze pro uzavřenou společnost osob.

V moderních publikacích mapujících divadelní historii je však termín bytové divadlo využíván výhradně pro činnost vykonávanou úzkým okruhem osob vládnoucí mocí hodnocenou jako protirežimní. Umělecká činnost proto musí probíhat v utajení a její přidanou hodnotou se stává možnost kritického vyjádření vůči současnému režimu. Tuto skutečnost reflektuje teatrolog Vladimír Just, když píše, že „[...] odvahou bylo vůbec na takové představení do uzavřeného bytu [...] přijít. Řeč tedy mohla být rovnou o věcech podstatných, mohlo se pokračovat v tom, co by účastníky zajímalo v normálním, svobodném a nerepresivním prostředí.“¹ Na takovýchto setkáních mohla být témata programu volena zcela nezávisle na režimu a jeho nárocích, beze studu se proti němu mohla vymezovat a reagovat na aktuální témata či problémy.

V českých zemích se určitý prototyp bytového divadla vyskytoval již za protektorátu Čechy a Morava, kdy umělecký okruh studentů brněnské konzervatoře pořádal představení v soukromých bytech. Na tato představení vzpomíná na několika místech svých pamětí Vlasta Chramostová, která byla jedním z aktérů ilegálního D-clubu vedeného Liborem Plevou: „*Hlasy nad zemí se jmenovalo pásmo z děl Seifertových, Nezvalových, Halasových a Horových. Několik adeptů herectví se dalo dohromady, když nám nacisté zavřeli konzervatoř v Brně. Byli jsme totálně nasazeni, ale nechtěli jsme proto úplně ztrácet drahocenný čas. Pořád jsme přednášeli v domácnostech spolehlivých známých a příbuzných. Taky v prostorném bytě nad starou lékárnou na kroměřížském náměstí, kde byla doma moje tehdejší spolužačka Zorka Rozsypalová. Její otec byl vězněn nacisty a patřil k obětem, které se nevrátily. Jejich podnik »spravovali« Němci a my jim nad hlavou drze recitovali *Hlasy nad zemí*. A hráli *Stringerovy aktovky Slečnu Julii a Věřitele*. Také se z našeho brněnského rodičovského bytu dochovaly nepopsatelně*

1 Just, V., *Divadlo v totalitním systému*, Praha, Academia, 2010, s. 131.

Obraz 1

nainví fotografie s papírovými sloupy výpravy ke Grillparzerově hře *Moře a láska*.² Významněji se však bytové divadlo rozšířilo až v období normalizace. Dle teze Jiřího Voráče³ byl během čtyřicátých a padesátých let tlak moci pro vznik soukromých alternativních iniciativ příliš silný, šedesátá léta zase liberální na to, aby se potřeba soukromých počínů stala dostatečně naléhavou.

Divadelní historie zařazuje tento směr rezistence vůči režimu mezi tzv. nulovou alternativu (vedle alternativy lyrické – např. Karel Kryl; vlastenecko-patetické – např. J. K. Tyl a satirické – Semafor). Tvůrci řadí se do této kategorie na normalizační realitu „nikterak přímo a zjevně nereagovali, ba vědomě ji ignorovali. Bylo pro ně příliš umělecky i mravně kom-

2 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, Brno, Doplněk 2003, s. 30 a 237.

3 Voráč, J., *Divadlo a disent. Příspěvek k dějinám české divadelní opozice (1970–1989)*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Brno, Masarykova univerzita v Brně 1998, s. 25.

promitující se jí nějak zvlášť zabývat. Za daleko cennější považovali pokračovat ve své dosavadní práci, pokud možno neovlivněné jakýmkoli tlakem.“⁴ Avšak i tato alternativa byla vládnoucí mocí tvrdě perzekvována, aktéři byli vystavováni šikaně ze strany Státní bezpečnosti, častým výslechům a vydírání. Příkladem divadla zcela zlikvidovaného je Divadlo Za branou, které vzniklo roku 1965 pod vedením Otomara Krejčí. Jednalo se o ojedinělý projekt divadla-dílny umělců, který v Československu neměl obdoby a který se brzy zařadil mezi moderní divadla „vysokého stylu“.⁵ Jako jedna z nejdůležitějších inscenačních dílen šedesátých let získalo Divadlo Za branou mnoho ocenění na mezinárodních festivalech. Existenci humanisticky orientovaného divadla však nezachránil ani odchod uměleckého ředitele Krejčí roku 1971. O rok později byl vydán zákaz činnosti kvůli špatnému stavu protipožárního zabezpečení. Ústy Chramostové: „V zákulisí bylo hodně nervozity, divadlo prožívalo nepřízeň nové moci. Na jedné schůzi souboru se rozčileně diskutovalo: zavřou Divadlo za branou, nebo nezavřou? [...] [později, Zdeněk Míka, ředitel divadla Na Vinohradech, *pozn. aut.*] Řekl ve zjevně objednaném pořadu, že v Divadle za branou se za řečmi o čistém umění skrývají činy špinavé politiky. Po všech zkušenostech s odvoláním Františka Pavlíčka z vinohradského ředitelování mi bylo jasné, že je rozhodnuto a je to už jen technická otázka. Jednoho nekrásného dne přišli dva pánové a řekli, že je z bezpečnostních důvodů třeba zazdít jedny z příchodových dveří na jeviště. Kdyby hořelo, byl by to nebezpečný komín. [...] Propuklo rozhořčení: paní Leopolda Dostálová se vypravila k prezidentovi Ludvíku Svobodovi. Generál ji nechal čekat dvě hodiny, pan tajemník předal kytku a víc jak devadesátiletou hereckou legendu poslal domů. [...] Poslední představení bylo demonstrativní. Diváci tleskali deset minut, dvacet. Vstali, neměli se k odchodu. Mnoho známých, přátel. My herci jsme sestoupili do hlediště, podávali ruce.“⁶ Známejší – a dodnes přetrvávající – je Divadlo Jára Cimrmana, které o svém „boji“ s úřady o desetiletí později natočilo výmluvný film *Nejistá sezóna*.

Pokud se blíže budeme zabývat jednotlivými uměleckými uskupeními a motivacemi jejich hlavních aktérů právě k této formě reakce na normalizační období, brzy bude jasné, že rozřazení do čtyř skupin alternativ zmiňovaných výše je poněkud zjednodušující. Vždyť jen tato „nulová alternativa“ sdružuje stovky různých motivací a tisíce odlišných životních osudů, které se protnulý například v Divadle Za branou, které se krátce po srpnu 1968 rozhodlo zaměstnávat herce, kteří se k okupaci vyjádřili kriticky; v Divadle Jára Cimrmana, které bylo živo především z kritiky společnosti důmyslně

4 Tamtéž, s. 129.

5 Šormová, E. (red.), *Česká divadla. Encyklopedie divadelních souborů*, Praha, Divadelní ústav 2000, s. 157.

6 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 187–191.

Obraz 2

ukryté v komických výstupech; v divadle Ypsilon, které parodovalo mezilidské vztahy a neštítalo se ani politické satiry v inscenaci *Život K. H. Máchy*; v Divadle na tahu, které se rozhodlo uvádět Havlovy divadelní hry; u kabaretních klaunů Suchého a Šlitra v Semaforu; a v nepřeborném množství různých bytových společností scházejících se k „scénickému“ či autorskému čtení nebo dokonce koncertům: například brněnské Divadlo u stolu Františka Derflera či Šlápěj v okně scházející se v bytě Jiřího Frišaufa, za zmínku stojí také brněnské koncerty Jaroslava Hutky.

A vedle toho také Bytové divadlo Vlasty Chramostové – největší, nejrozsáhlejší (co do repertoáru, zpracování i počtu inscenací) a především nejznámější počín odvětví bytového divadla. Mnohdy nešlo jen o snahu ignorovat realitu a věnovat se činnosti, která pro mnohé znamenala víc než jen pouhé zaměstnání. Vždyť právě soukromé setkávání v bytech – byť velmi často policejné sledovaných – dávalo aktérům nečekanou možnost svobody a vyjádření se k současné situaci. Pokud se již zde zaměříme na Bytové divadlo Vlasty Chramostové, z jejich pamětí je zcela zjevné, že nevzniklo tak docela z vnitřní potřeby hrát, jako spíše snahy připomenout autora, který zůstal v oficiálním tisku záměrně opomenut – Jaroslava Seiferta. Zároveň je však politické vyjádření (Just dává tento pojem do přímé souvislosti s pojmem „mravní“) zcela zjevné ve všech hrách, které toto divadlo uvedlo. Pro Vlastu Chramostovou je nejvyšším politickým vyjádřením touha po svobodě a po opětovné možnosti hrát divadlo. Všemi inscenacemi jejího bytového divadla tato touha prostupuje a naplňuje je. A právě tímto vyjádřením se bytové

Obraz 3

divadlo niterně dotýkalo diváků a promlouvalo k nim v jejich každodenních situacích.

Bytové divadlo Vlasty Chramostové vzniklo, jako většina ostatních uměleckých uskupení tohoto charakteru, zcela spontánně, u příležitosti 75. narozenin Jaroslava Seiferta. Ve svých pamětech vzpomíná Chramostová na prvopočátky bytového divadla u Havlů na Hrádečku: „[...] To nás přivedlo k Seifertovi. Na podzim bude mít sedmdesát pět let. Byl to Pavel Kohout, kdo přišel s návrhem, abych aspoň pro zakázané spisovatele uspořádala k té příležitosti literární večer z jubilatova díla.“⁷ Kvůli policejním následkům nedávného uvedení Havlovy *Žebrácké opery* (viz níže) panovaly jisté obavy, zda Seifert s tímto projektem souhlasí, avšak herečka s ním byla v častém písemném kontaktu, což situaci zjevně usnadňovalo. Při plánování večírku Seifert Chramostové přislíbil svou účast a nabídl ke čtení tehdy čerstvý rukopis své vzpomínkové knihy *Všecky krásy světa*. Vlasta Chramostová tedy společně s Lubošem Pistoriem sestavili téměř dvouhodinový program scénického čtení, do kterého zařadili nejen texty výše zmiňovaného rukopisu, ale i pasáže z jiných básnických sbírek. Jejich autor se nakonec kvůli nemoci oslavy neúčastnil, na premiéru dne 2. října 1976⁸ dorazila však jeho dcera Jana.

7 Tamtéž, s. 236.

8 Zajímavé je, že StB eviduje toto osazenstvo v bytě Vlasty Chramostové 4. 10. 1976: „Zjištění osob v bytě objektu. Od 18.20 do 19.15 přišlo do bydlíště objektu asi 20 lidí, mezi nimi VACULÍK, ERTELTOVÁ, HAVEL, LANDOVSKÝ, VACULÍKOVÁ...“ (kapitálky v záznamu). Karta zmiňu-

Obraz 4

Díky nadšenému ohlasu diváků se ze soukromé narozeninové oslavy stala oblíbená tradice a *Všecky krásy světa* se dočkaly více než dvaceti repríz nejen v Praze, ale i v Brně či Olomouci. V roce 1978 byly nahrány na gramofonovou desku, anglický dramatik Tom Stoppard je za pomoci švédských hokejistů dovezl do hudebního nakladatelství, které je spolu s Nadací Charty 77 ve Stockholmu vydalo.⁹

Na tento neočekávaný úspěch navázala Vlasta Chramostová svou inscenací *Appellplatz II.*, pro niž se staly impulzem procesy se signatáři Charty 77: „Appellplatz měl cenu pro tu chvíli. Byl to víc život, slzy a touhy dramatického

---

je i prof. Patočku, Karla a Helenu Šiktancovi, Ericha a Věru Heroldovi pod krycími jmény přidělenými Bezpečností. Na popiscích některých fotografií z archivu Vlasty Chramostové je zjevný přepis datace ze 4. 10. na 2. 10. Spíše než o chybu v dataci se pravděpodobně jedná o druhé představení, kterého se zúčastnili i lidé, kteří již viděli premiéru: V. Havel, P. Landovský či L. Vaculík nebo J. Patočka. (Archiv bezpečnostních složek, svazek SL-1310-MV-DIALOG-10, příložené karty, karta č. 528.)

9 Archiv bezpečnostních složek, svazek KR-724053, s. 310, záznam ze dne 18. 2. 1980.

roku 1977 než umělecký tvar.¹⁰ Inspirací byla především povídka Jerzyho Andrzejewského *Apel*; celé dílo je jakousi koláží textů různých autorů napříč literárními dějinami, které spojuje cyranovské téma „Bít se pro Ano a pro Ne též se bít“. Mezi nimi byli i Bertold Brecht, Ludvík Vaculík, Karel Sidon, Václav Havel či Alexandr Kliment, vložena je i část závěrečné řeči novináře Jiřího Ledeckého z procesu se signatáři Charty 77. I tato inscenace měla přes dvacet repríz. Státní bezpečnost se o činnost bytového divadla začala více zajímat, k přímým konfrontacím však zatím docházelo jen výjimečně.

Prvním čistě divadelním počinem Bytového divadla Vlasty Chramostové byla *Hra na Makbetha* (na Západě byl záznam promítán pod názvem *Play Macbeth*) z pera Pavla Kohouta, který ji také režíroval. Šlo o adaptaci Shakespearova *Macbetha* přizpůsobenou úsporným podmínkám bytového divadla. Spolu s Vlastou Chramostovou v ní hráli ještě Pavel Landovský a Tereza Kohoutová; Vlastimil Třešňák obstaral hudební doprovod, zpíval některé vedlejší postavy a Pavel Kohout četl několik dalších rolí. Představení bylo hráno během celého roku 1978 na nejrůznějších místech po celé Praze i mimo Prahu, například u Luboše Pistoria, Ivana Havla, u Kohoutů v Matoušodách nebo na Hrádečku. Většina z představení se však hrála v bytě Vlasty Chramostové.¹¹ Poté, co Pavel Kohout získal povolení k odjezdu do Vídně, navrhoval natočit desetiminutovou ukázkou pro západní svět. Stani-

Obraz 5

10 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 261.

11 Tamtéž, s. 273.

slav Milota (manžel Vlasty Chramostové) to odmítl s tím, že natočí jediné celé představení. Koncem roku 1978 tedy na dva týdny zatemnili celý hereččin byt, aby mohli inscenaci zaznamenat. Šlo o práci velmi náročnou, natáčet se muselo rychle a do přenášení materiálů bylo zapojeno několik dalších přátel. Vše ztěžovaly stále častější hlídky před domem. Druhý týden za zvláštních okolností kdosi Pavlu Landovskému zlomil nohu, takže během natáčení trpěl velkými bolestmi. V záznamu inscenace je několik demonstrativních záběrů výhradně na Landovského sádru. Vlasta Chramostová na toto „dobrodružství“ vzpomíná ve své knize: „Neměli jsme dost materiálu¹², jelo se na jednu dobrou, někdy z nezbytnosti na dvě, ale už druhý den natáčení šlo všechno jako na drátkách. Kdyby hlavní účastníci nebyli profesionály na vrcholu sil, nikdy by se to nemohlo za pět dní podařit.“¹³ Záznam poté Pavel Kohout propašoval do Rakouska, kde ho nechal sestříhat a poté poskytl televizi ORF pro vysílání v pořadu Kunststtücke. V roce 1991 jej pak vysílala i Československá televize. Inscenace zaznamenala 18 repríz,¹⁴ každé se – dle velikosti prostoru – účastnilo 20–70 osob, než koncem roku 1978 došlo k několika policejním zásahům. Při tom prvním se díky duchapřítomnosti Stanislava Miloty, který se staral převážně o zázemí představení, nakonec nekonalo žádné zatýkání, legitimování byli pouze někteří (méně významní) účastníci – dle Milotova výběru – a na jednání policie si stěžoval jakýsi renomovaný švédský profesor, který byl dle vzpomínek Chramostové a Miloty představení přítomen. Jeden ze zásahů eviduje i svazek StB: „28. 10. 78, čtv., 15.00–22. 00. V bytě dle VB: asi 25 osob, mezi nimi známí: ŠILHAN, LANDOVSKÝ, DIENSTBIER, BĚLÍKOVÁ, KOHOUT, P. Návštěvy osob divadel. představení v bytě obj.: 15.50 do 17.00 LAND. Od 18.30 přicházeli lidé s lahvevi vína. Mezi nimi ŠILHAN, DIENSTBIER, BĚLÍKOVÁ, LAND. 20.20 do bytu 8. přísl. VB a provedli perlustr. osob. od 21.00 se společn. rozcházela.“¹⁵ Postupný konec inscenací popisuje Tereza Boučková (rozená Kohoutová): „... pak už nás zatýkali. Nejdřív

12 Dle Pavla Kohouta 110 minut materiálů na 90minutové představení. (*Divadlo vzdoru* [dokumentární film], režie J. Brabec, Česká republika, 2016, ČT Art, 4. 1. 2017. Nyní dostupné na <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11301432081-divadlo-vzdoru/21656226732/> [cit. 18. 5. 2018].)

13 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 275.

14 Podle Pavla Kohouta se jednalo o 16 repríz. Předposlední, 22. září, měla navštívit německá (rakousko-švýcarská, pozn. aut.) herečka Maria Schell se svými přáteli. Poslední představení poznamenal vpád příslušníků StB a legitimování diváků. Poté se již sice ještě několikrát diváci sešli, avšak vždy jeden z hlavních herců byl zatčen a držen na „zbytečném výslechu“, dokud se diváci zase nerozešli domů. (Kohout, P., Úvodní slovo k záznamu *Play Macbeth* na DVD příloze, In Chramostová, V., *Byl to můj osud na přeskáčku II*, Praha, Academia 2018.)

15 Archiv bezpečnostních složek, svazek SL-1310-MV-DIALOG-10, příložené karty, karta neoznačena, záznam z 28. 10. 1978. Kapitálky v záznamu. Karta dále obsahuje informaci, že se Chramostová o den později nechala odvézt svým manželem do léčebny Kriváň.

Obraz 6

se snažili zastrašovat diváky, a protože to byla spousta lidí, kteří neměli co ztratit, a nenechali se zastrašit, a na to představení šli, tak pak zatýkali nás. Takže nás různě naháněli a prostě bylo jasné, že se to nedá už uskutečnit. Protože buďto nepřišli herci, nebo pak byli pozatýkaný všichni. Pak se to ještě podařilo natočit, to už byla akce potom, co nás různě vyslyšeli a sbírali a to se teda podařilo. A pak ten táta odjel a vlastně i ty tři další lidi a pak už teda dělala Vlasta jenom divadlo jednoho herce, já jsem jí tam tehdy dělala asistentku.“¹⁶ Před posledním představením v bytě Ivana Havla na vltavském nábřeží nebyli diváci vpuštěni do bytu, Chramostová s Kohoutovou byly zatčeny a podrobeny výslechu,¹⁷ Pavel Landovský a Vlastimil Třešňák utekli oknem přes pražské střechy.¹⁸ Do zahraničí poté Pavla Kohouta následovali i Pavel Landovský a Václav Třešňák, což znamenalo definitivní konec inscenace.

16 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

17 Tereza Boučková vzpomíná na jiný, dřívější výslech. Předpokládejme, že většina takovýchto výslechů probíhala velmi podobně: „Pak mě vlastně po představení, v bytě velkym, kde bydlela maminka, představení to bylo předposlední nebo poslední a mělo bejt právě u mámy v bytě, tehdy jsem se divila, když jsem šla ulicí a šla jsem o dvě hodiny dříve a divila jsem se, že tam nejsou žádní policajti, tak jsem si říkala, že to asi vyjde, ale oni byli schovaní v domě, takže mě tam chytli a odvezli mě na výslech a tam mě teda asi pět hodin tak různě... Dva mě zastrašovali, dva mně naopak říkali, že když podepíšu, že nesouhlasím s názorama svého otce a že se distancuju, že mě naopak nechaj, abych se dostala na DAMU, abych hrála, takže dva mi říkali, že když vyjdu z tý Bartolomějský, že mě možná někdo přepadne, že se to tam stává, a dva mi zas říkali, že bych mohla hrát. Takže to bylo docela těžký to ustát, protože jsem se samozřejmě bála. Protože když mě pak v noci pustili, tak jsem se bála, že mě tam někdo zmlátí a to se nestalo, naštěstí.“ (Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.)

18 Chramostová, V., Vlasta Chramostová, cit. d. (pozn. č. 2), s. 278.

František Pavlíček pak napsal pro Vlastu Chramostovou monodrama inspirované životem Boženy Němcové *Dávno, dávno již tomu – Zpráva o pohřbívání v Čechách*, které dramaturgoval a režíroval Luboš Pistorius. Na předpremiéru také vzpomíná Vlasta Chramostová: „23. prosince 1979 jsme předvedli představení autorovi. Předpokládali jsme, že v tom svátečním čase musí doma pomáhat i policajti a bude tedy klid zbraní.“¹⁹ Premiéra byla 25. prosince 1979 a Chramostová ji věnovala ženám uvězněných disidentů a hereckých přátel. Toto představení již však vyvolalo větší zájem StB a byt Chramostové začal být trvale sledován.

14. ledna se odehrála repríza, které se zúčastnil i informátor StB. Kromě něj tam bylo „přítomno asi 20 osob, mezi nimiž poznal Věru Štovičkovou, Járu Johnovou, Vavřince Korčíše, Květu Markovou a Ivana Kyncla. Dále byl také přítomen člen ND Josef Kemr.“²⁰ 25. ledna 1980 mělo být *Dávno, dávno již tomu* uvedeno k počtě Jiřího Lederera navrátilivšího se z vězení. StB však již byla informována „agenturně operativními prostředky“²¹ a v pět hodin odpoledne obklíčila byt. Návštěvníky přicházející na představení legitimovala a herce odmítala pustit z bytu. Ivan Kyncl, který se pokoušel zásah fotografovat, a Rudolf Battěk, který „se snažil mařit výkon příslušníků SNB“,²² byli odvezeni od bytu Chramostové na mimopražskou služebnu, kde byli podrobeni výslechu a poté každý samostatně vysazen kdesi u Dolního Bousova u Jičína – Battěk byl pak pohřešován dva dny. Jednu z návštěvnic odvezli a několik hodin zadržovali v Bartolomějské. O den později, 26. ledna, se již hercům podařilo většinu diváků varovat, a ti, kteří se dostali do bytu ještě před příjezdem hlídky, se jejího odjezdu nedočkali a po svém odchodu z bytu byli perlustrováni, drženi na chodbě a poté odvezeni na policii.²³ Chramostová tedy – z obav o bezpečí diváků a z důvodu svého špatného psychického stavu – po 6 reprízách *Zprávy o pohřbívání v Čechách* ukončila činnost bytového divadla a uchýlila se na svou chatu v Prysku (okr. Česká Lípa). Na poslední chvíli se podařilo i toto představení natočit na záznam, kamery se opět ujal Stanislav Milota za vydatné pomoci Terezy Kohoutové: „[...] tam jsem vyložené dělala všechno, klapku, skriptku, prostě jsem to organizovala

19 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 284.

20 Archiv bezpečnostních složek, svazek KR-724053, záznam č. 167 ze dne 15. 1. 1980.

21 Archiv bezpečnostních složek, svazek KR-724053, záznam č. 162 ze dne 15. 1. 1980; „Operativní cestou bylo zjištěno, že dne 25. ledna 1980 se objekt i jeho manželka zúčastní soukromého divadelního představení, které organizuje Vlasta Chramostová pro členy tzv. opozičního hnutí na dosud neznámém místě. Cílem sledování pro tento den bude zjistit místo konání tohoto soukromého divadelního představení a dokumentovat účast jednotlivých osob. V minulosti se obdobných představení zúčastnilo 30–50 osob.“ (Archiv bezpečnostních složek, svazek SL-0480-MV-BALKAN-002, spisový svazek č. 48 ze dne 17. 1. 1980.)

22 Archiv bezpečnostních složek, svazek KR-724053, záznam č. 162 ze dne 15. 1. 1980.

23 Chramostová, V., Sdělení pro Informace o Chartě 77, otištěno v Listech a Svědectví, In Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 279.

Obraz 7

a tak.²⁴ Vlastimil Třešňák obstaral hudební doprovod, který během běžného představení nahrazovala pouze hrací skříňka. Podle záznamů StB Chramostová spolu s Jiřím Ledererem v únoru uvažovali ještě o další repríze právě u Lederera, avšak z toho zjevně sešlo. Zásluhou Pavla Kohouta byl záznam opatřen německými titulky a stejně jako *Play Macbeth* vysílán v Rakousku. Chramostová s Mílotou v dokumentu *Divadlo vzdoru* vzpomínají na svou výpravu do Brna, kde bylo možné stanici ORF chytit, a na zoufalé zklamání, že i v Rakousku je možné cenzurovat divadelní dokument.²⁵ „Všechny současné civilní vstupy mezi hranými dialogy vystříženy. Ovšemže se tehdejšímu režimu ve Vídni hodilo věnování ke 100. výročí českého Národního divadla. Postaveno bylo za Rakouska-Uherska. Za císaře pána. Ale poukazy na dnešní režim v Čechách a podobnost s bachovským útlakem Němcové a Havlíčka za vlády Habsburků nebyly v tuhle chvíli pro ně vhodné.“²⁶

24 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

25 *Divadlo vzdoru* [dokumentární film], režie J. Brabec, Česká republika, 2016, ČT Art, 4. 1. 2017. Nyní dostupné na <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11301432081-divadlo-vzdoru/21656226732/> [cit. 18. 5. 2018].

26 Chramostová, V., *Byl to můj osud na přeskáčku II*, Praha, Academia 2018, s. 36.

Bytové divadlo Vlasty Chramostové plánovalo ještě mnoho dalších inscenací, jak herečka píše ve svých pamětech: „Přátelé dramatici, a ovšem Luboš [Pistorius, pozn. aut.], cháпали, o co jde, a hned na počátku se domluvili, že každý něco pro mě a pro bytové podmínky napíše.“²⁷ Milan Uhde napsal monodrama *Modrý anděl*, Josef Topol *Stěhování duší*, v plánu byly také Beckettovy *Šťastné dny*, aktovka Toma Stopparda inspirovaná *Hrou na Makbetha Cahoot's Macbeth* či scénické čtení *Večer paní Scheinpflugové*, ovšem k nazkoušení již nedošlo kvůli narůstajícímu ohrožení ze strany Státní bezpečnosti a narůstajícím psychickým problémům Vlasty Chramostové.²⁸

Zcela jiný charakter mělo Divadlo na tahu. Na úvod nutno říci, že šlo o spolek čistě ochotnický; vyjma jeho zakladatele, režiséra, herce a scénáristy Andreje Kroba; bez účasti disidentů. Navíc se jeho obsazení měnilo průběžně podle charakteru připravované inscenace. Díky blízkému přátelství s Václavem Havlem se Andrej Krob velmi brzy po jejím dokončení dostal k rukopisu hry *Žebrácká opera*. S pomocí svých přátel – kulisáků a šatnářek z divadla Reduta – dal dohromady neprofesionální soubor, se kterým rok připravoval uvedení hry. Zkoušky se dle Voráče konaly především v soukromých bytech či stodolách. Generálka se uskutečnila na Hrádečku Václava Havla a premiéra byla naplánována na 1. listopad 1975. Tato inscenace nesplňuje podmínky bytového divadla, neboť šlo o povolenou akci v Hornopolečnické hospodě U Čelikovských. „Světová“ premiéra byla pouze pro zvané, ale jelikož spolek přiznal pouze autora předlohy (Bertolda Brechta) a nikoliv reálného autora (Václava Havla), získali pro tuto akci povolení úřadů – jejich podmínkou bylo pouze to, že se na akci nebude vybírat vstupné a že jí nebude předcházet žádná propagace. Premiéře bylo přítomno velké množství disidentů, kteří dostali osobní pozvánky přímo od principála souboru, a koloběh následných výsledků a vyšetřování zastavil až otevřený dopis Václava Havla pražskému primátorovi, který odvyšlalo i rádio Svobodná Evropa.²⁹ Bezpečnost však ještě dlouho ve svých svazcích u zúčastněných upozorňuje na jejich přítomnost na tzv. Počernické akci. Divadelní spolek v reakci na tuto skutečnost svou činnost na téměř dvanáct let pozastavil, v mezidobí však Andrej Krob nazkoušel další Havlovu hru – *Audienti*. Významným režisérským zásahem do scénáře bylo obsazení postavy Sládka třemi postupně se střídajícími herci. Toto představení stejně jako všechna následující již neslo všechny znaky bytového divadla – tedy soukromé a úředně nepovolené produkce. Navíc veškeré inscenace realizované před rokem 1989

27 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 287.

28 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 287.

29 Pavlovský, P. – Just, V., *Bytové divadlo, Divadelní revue* [online], 1/2001 [cit. 30. 1. 2018]. Dostupné z: <http://host.divadlo.cz/art/clanek.asp?id=1612>.

byly veřejně uvedeny pouze jednou, poté byly hrány již jen příležitostně pro blízký okruh přátel (například na zahradní slavnosti na Hrádečku, kde byla uvedena *Audience*).³⁰ Soubor se pak sešel až v roce 1987 ve hře *Pokoušení*, která byla šířena mezi obecnostvo pomocí videoprojekce. Bez zajímavosti není, že tento soubor v pozmeněné podobě funguje dodnes a jeho repertoár se skládá výhradně z her Václava Havla.

„Pojem »bytové divadlo« označuje nejen místo, kde se hrála jednotlivá představení, ale implikuje i privátní charakter této činnosti z hlediska institucionálního a ko-morní povahu z hlediska provedení a divácké přístupnosti.“³¹

Znaky bytového divadla lze shrnout pod dva společné jmenovatele, kterým se budeme věnovat níže: nutnost utajení a malý prostor.

Bytové divadlo za normalizace realizují umělci, kteří mají veřejné působení režimem znemožněné nebo přímo zakázané. Proto se uchylují do svých bytů, či do bytů svých přátel, aby se zde scházeli v subjektivně pocí-tované svobodě s možností realizovat se v činnosti, která jim doposud byla více způsobem života než pouze povoláním. Slovy Terezy Boučkové (Ko-houtové): „[...] všechno bylo vyvzdorovaný na tý totalitě, která chtěla, aby lidi nedělali nic svobodně. Shakespeare není nic, co by ohrožovalo komunistický režim, ale právě to, že zakázaná herečka se zakázaným hercem, zakázanéj spisovatel, za-kázanéj folkovej zpěvák a holka, kterou nikam nevzali, je uklízečka, ale má nějaký ty talenty v sobě. To, že jsme se rozhodli, že si to zahrajeme, že to uskutečníme, tak to byl fantastickéj čin, ale tehdy bylo vlastně všechno rebélie. Když se člověk připojil k Chartě, tak musel počítat s tím, že to nebude jednoduchý.“³² Přidanou hodnotou je specifický prostor a možnost práce s ním, čímž se budeme za-bývat níže, a možnost svobodného vyjádření názorů a postojů. Vzhledem k faktickému postavení protagonistů této umělecké činnosti mimo zákon bylo nutno pořádání představení důsledně utajit. Hosté byli zváni výhradně ústně (O nutnosti této činnosti se přesvědčila Chramostová po prvním zá-sahu policie na *Hru na Makbetha*: „[Pavel Landovský – pozn. aut.] se přiznal, že neměl čas, a tak pana profesora, ubytovaného v hotelu Jalta na Václavském náměstí, zval – telefonicky!“³³), zároveň jim bylo sděleno i místo a čas konání. Ačkoliv (například) Bytové divadlo Vlasty Chramostové hrálo především v bytě výše jmenované, nebylo toto nutně pravidlem. Inscenace mohla být uváděna kdekoli, místo mohlo být měněno takřka z minuty na minutu (Když byl například v Brně vyslýchán majitel bytu, kde se mělo hrát, ostatní narychlo sehnali jiný byt, aby představení nemuselo být zrušeno.) a záleželo

30 Voráč, J., *Divadlo a disent*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 30–34.

31 Tamtéž, s. 24.

32 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

33 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 277–278.

jen na schopnostech diváků si předat tuto informaci. Mnohdy místo konání nevěděli do poslední chvíle ani herci. Vlasta Chramostová zmiňuje ve svých pamětech hostování v Olomouci, kam přijela na pozvání skupinky mladých lidí přednést Seifertovy *Všecky krásy světa*. Kvůli malému zpoždění na počátku příprav se dal do pohybu sled konspiračních opatření, Chramostová po nějaké době bloudění městem nalezla útočiště na dívčí ubytovně v pokoji jedné z pořadatelek představení – nakonec se však vše vysvětlilo a představení se konalo v jistě sklepní klubovně.

Obraz 8

Představení bytového divadla navozovalo specifickou atmosféru i vědomím diváků, že se s příchodem do bytu stávají „spolupachateli nezákonných činů“ spolu s herci.³⁴ I z tohoto důvodu byl většinou okruh potenciálních diváků poměrně úzký. Ze svědectví Terezy Boučkové je vidět, že ačkoliv byl o bytová představení velký zájem, ne každý se ho rozhodl účastnit, protože „každý si to strašně rozmyslel, jestli se jít podívat na divadlo a pak být vyhozený“.³⁵ Záznamy StB odkrývají, že na mnoha těchto představeních měly bezpečnostní složky svého informátora. Zpočátku bývala představení ponechávána svému osudu, avšak s postupujícím časem byly zásahy Bezpečnosti čím dál častější (viz níže), takže „tehdy na to divadlo jít znamenalo, že možná přijdou o dobrou práci, že to pohnojevej svejm dětem. Bohužel, takovýhle ubohý a fa-

34 Po zásahu StB byli zatčeni formálně vyšetřováni především za „rušení nočního klidu“.

35 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou, 12. 3. 2018.

tální následky to mohlo mít, takže okruh byl hodně uzavřenéj, pár herců, bejvalých kolegů Vlasty Chramostový na to přišlo, ale jinak to byli chartisti. Jinak to nešlo.“³⁶ Vladimír Just toto ve své knize dává do přímé souvislosti s faktem, že představení bytových divadel nebyla pouze „pro zábavu“: „Fenomén bytového divadla není utvářen pouze charakterem prostoru, ve kterém se koná, ale i okolnostmi, za jakých je provozován. Toto riziko je součástí představení, neboť v represivním režimu je umění samo o sobě politickým aktem.“³⁷ Ačkoliv režim uměleckou činnost (nejen) disidentů velmi často takto chápal, bylo divadlo Vlasty Chramostové i všechna její představení deklarovaně apolitická. Současná situace se v nich však vždy nutně odrážela. Nešlo jen o okolnosti – navzdory všem zákazům a příkazům – ale i o volená témata. Vlasta Chramostová svá představení připravovala tak, aby v nich rezonovala současná situace, události či její dojmy z nich.³⁸ Když Tereza Boučková ve své roli říká „Prchnout, proč! Co spáchala jsem zlého?“³⁹, interpret i divák do toho nutně promítají svou aktuální situaci, ve které se nachází, hra se – byť i jednou větou – stává zcela aktuální. Stejně tak věta z *Dávno, dávno již tomu* „I nejméně noc se změní v ráno!“ mohla být dle Vlasty Chramostové právě tím kamenem úrazu, kvůli kterému muselo být divadlo zničeno. Ať se četly texty zakázaného básníka nebo jiných autorů (*Appellplatz II.* byl především emotivní literární koláž zkomponovanou v reakci na procesy se signatáři Charty 77), ať se hrálo Shakespearovo drama o morálních dilematech či životopis o ztracení blízkých osob a perzekuci, vždy tam bylo něco, co se diváka dotklo, oslovilo jej v jeho aktuální situaci a tím dávalo pocit alespoň dočasné svobody. Alespoň tak to ve svých vzpomínkách vidí Tereza Boučková: „[...] myslím si, že to byl tak vzrušující zážitek, protože to bylo taky o moci, o zlu, který si člověk buďto vybere, protože tu moc chce za každou cenu, nebo si ji nevybere a možná se mu nikdy nic pořádně nepodaří. Ta hra byla vlastně hrozně aktuální.“⁴⁰ Představení bytového divadla však nebyla připravována pouze z touhy po bohubilé činnosti, ale i z vlastní touhy po svobodě. Veškeré prožitky diváků se ve velké míře týkaly i herců, nebo minimálně části z nich. Tereza Boučková vzpomíná, jak po většině představení musela rychle domů, aby tento zážitek zpracovala.⁴¹ Vlasta Chramostová zase (jak již bylo řečeno) ze záplavy

---

36 Tamtéž

37 Voráč, J., *Divadlo a disent*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 25.

38 „[...] lákala [mě – pozn. aut.] témata aktuální, dobový akcent byl pro mě nejdůležitější.“, Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), cit. d., s. 287.

39 *Play Macbeth*

40 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

41 Tereza Boučková: „Já jsem většinou odcházela docela brzo domů, já jsem byla vždycky dost přecitlivělá a já jsem se s tím potřebovala nějak vyrovnat v hlavě, s tím zážitkem. [...] Já jsem přišla domů a pak jsem celou noc hrála v hlavě *Macbetha*. [...] V něčem to bylo osvobozující, protože jsem opravdu nemusela skrývat své názory, nemusela jsem se bát je říkat, ale současně jsem musela po-

dojmů z kolotoče, který se roztočil po vydání Charty 77, připravila soubor *Appellplatz II*. Stejně tak na mnoha místech svých pamětí připomíná, že to bylo právě bytové divadlo, které jí pomáhalo překonat vážné psychologické problémy. To, že se jednalo o činnost z pohledu státních orgánů protirežimní, tento zážitek ve velké míře ještě umocňovalo a podtrhovalo nutnost soudržnosti daného kolektivu, který se sešel na specifickém místě.

Druhým, možná nejvíce určujícím rysem, byl především charakter prostoru bytového divadla. Tato přidaná hodnota umožňuje (ačkoliv spíše ojedinělým) projektům, jako je například Bytové divadlo Ferdinanda Vaňka divadelního souboru Kašpar, existovat i dnes, kdy již provozování soukromého divadla nepřináší žádné nebezpečí.

Soukromý byt totiž vytváří specifický prostor pro výrazný kontakt s diváky, který prostor běžného divadla – pokud pomíneme další alternativní projekty – neumožňuje. Diváci se díky stísněným podmínkám stávají přímými účastníky inscenace, herci jsou tímto prostředím nuceni přímo reagovat na pocity a nálady diváků (či „hlediště“ jako celku) a zahrnovat je do svého uměleckého počínání.⁴² Například byt Vlasty Chramostové měl kapacitu asi 20–30 osob. Majitelka však vzpomíná, že na mikulášskou besídku pro manželky a děti vězněných chartistů se tam sešlo zhruba 50 lidí.⁴³ Původně šlo o velký byt herečky Libuše Freslové, který byl později rozdělen (přepážku vybudovala vlastnoručně Chramostová s Freslovou z osmi set cihel odkoupených z rekonstrukce Betlémské kaple⁴⁴) na dva. Chramostová bydlela ve dvou velkých pokojích propojených širokým průchodem. Během scénických čtení (*Všecky krásy světa* a *Appellplatz II*) mohli diváci sedět prakticky všude, při představeních (*Hra na Makbetha* a *Dávno, dávno již tomu*) se jeden pokoj stával jevištěm, druhý pak hledištěm. Pro starší či váženější návštěvníky byly připraveny židle či křesla, pro mladší polštáře na zemi.

I samotná divadelní hra musí být upravena pro prostor bytu, neboť běžný soukromý byt nabízí hercům zcela minimální zázemí, především co se týče prostoru okolo „jeviště“. Herec se tak v bytovém divadle stává zcela obnaženým a vydaným na milost i nemilost divákům. Ti sedí v těsné blízkosti „jeviště“ a mají možnost bezprostředně reagovat na představení. Zcela zde chybí odstup, který má herec od hlediště v divadle díky vzdálenosti – nejen křesel od jeviště, ale také vyvýšením jeviště či naopak hlediště. V bytě vlastně vůbec není možné mluvit o hledišti: zde jsou skupinky diváků nebo

---

čítat s tím, že budu celý život pracovat manuálně a budu na okraji společnosti. Protože nikoho nenapadlo, že se to po roce 89 změní.“ (Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.)

42 Tereza Boučková: „Diváci seděli všude kolem, seděli mezi náma, takže oni v tý hře jakoby byli.“ (Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.)

43 Voráč, J., *Divadlo a disent*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 26.

44 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), cit. d., s. 72.

pouze jednotlivci, různě rozsazení na všemožných předmětech, které se nacházejí v běžném bytě: židle, křesla, gauč, stoličky či polštáře. Herec téměř všechny návštěvníky zná osobně, zná jejich životy i aktuální situaci, na kterou může – a často i musí – reagovat. A před začátkem představení i po něm s nimi mluví tváří v tvář, po skončení svého vystoupení najednou okamžitě vstupuje do role naprosto civilní. Záleží tedy zcela na umění a profesionalitě herce, zda role bude úplně civilní, či naopak dokonale odosobněná.

Prostor bytu nedovoluje ani pracovat s množstvím kulis: většina představení se odehrávala v běžně zařízeném bytě, obohaceném maximálně o několik rekvizit. Vše záviselo jen a pouze na aktérovi představení, jak vzpomíná Vlasta Chramostová: „*Ta totální nsvoboda přinesla totální svobodu uměleckou. V inscenaci jsem se oblékla podle svých představ, rekvizity vybrala, scénu udělala z možností bytu. A spolurežiovala, jak bych si za jiných okolností nemohla dovolit a ani dovolit nechtěla. Moc mě bavila práce s rekvizitami. Vybrala jsem, co dům dal a co evokovalo dobu minulého století.*“⁴⁵ Na jednoduchou výpravu představení vzpomíná i jeden z mnoha jeho diváků, Martin Palouš:⁴⁶ „*Zážitek to byl neobvyklý. Obdivoval jsem, že divadlo lze vykouzlit prakticky z ničeho, bez scény, opony, kulis, čehokoli. Jeden dobrý herec (Landák) nebo jedna dobrá herečka (Vlasta) to byli schopni všechno stvořit sami.*“⁴⁷

Ačkoliv se představení bytového divadla hrála v mnoha různých bytech, fotograficky dobře zdokumentovaný je především ten Vlasty Chramostové. Jak již bylo řečeno, vše se odehrávalo ve dvou centrálních pokojích. V obou byl velký gauč, na jednom, vedle knihovny, většinou seděli diváci, druhý byl součástí „jeviště“; pokud se však sešlo více diváků, seděli na zemi i v „jevištním pokoji“. Připomeňme si, že se nyní budeme zabývat především prostorem *Hry na Makbetha*, případně *Zprávou o pohřbívání v Čechách*. Během čtení *Všech krás světa a Appellplatzu II* nebyla práce s prostorem tak významná, i když jisté charakteristické rysy již byly přítomny. V *Play Macbeth* hrálo největší množství herců, přesněji pět: Pavel Landovský (Landák) jako Macbeth, Vlasta Chramostová jako Lady Macbeth a první čarodějnice, Vlastimil Třešňák jako „zpívající minesengr“, Tereza Kohoutová v roli druhé čarodějnice a vypravěče a Pavel Kohout čtoucí několik dalších rolí. Ve chvíli, kdy herci nehráli (po většinu hry byla „na scéně“ Chramostová s Landovským), většinou posedávali na zemi u zdí, aby nepřekáželi divákům ve výhledu. Když nehrála Lady Macbeth, sedala si nejčastěji na široký gauč v rohu pokoje a otáčela se zády. Vlastimil Třešňák většinu hry strávil s kytarou na židli na kraji scény. Tereza Kohoutová, která měla výstupy spíše až v druhé polovině

45 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 286. O hře *Dávno, dávno již tomu*.

46 Diplomat a pedagog, jeden z prvních signatářů a později mluvčí Charty 77, mimo jiné v letech 2001–2005 velvyslanec v USA.

47 E-mailový rozhovor s Martinem Paloušem, odpovědi doručeny 20. 4. 2018.

hry, seděla mezi dveřmi; Pavel Kohout pak vedle ní. Oba tito herci se tedy po část hry nacházeli přímo mezi diváky. Kulisy a kostýmy navrhoval syn Pavla Kohouta Ondřej Kohout ve spolupráci se společnou přítelkyní z barrandovských ateliérů Martou Keplerovou, která také část kostýmů připravovala. Zbytek čerpali herci ze svých vlastních zásob, některé také šila Tereza Kohoutová. Jednalo se o velmi jednoduše upravené části běžných oděvů: černé kalhoty, batikované haleny; speciální byl především háčkovaný pléd pro Landovského – Macbetha. I rekvizit bylo využito jen velmi málo, hlavní ráz celého představení udával především historizující charakter vinohradského bytu. Scéna je vytvořena pouze pomocí jakýchsi štafliček, které suplují stojan na královské (háčkované) šaty Lady Macbeth, a židle, přes kterou je přehozeno (také háčkované) Macbethovo brnění. Atmosféru dokreslovalo množství stojacích lamp, které byly rozestaveny po celém pokoji: namísto osvětlovací techniky bylo možné průběžně rozsvěcet a zhasínat podle potřeby. Této možnosti bylo využito především později v představení *Dávno, dávno již tomu – Zprávy o pohřbívání v Čechách*, které mělo celkově temnější atmosféru než *Play Macbeth*. V této inscenaci figurovalo také více rekvizit: konkrétně cestovní kufr (může sloužit i jako stolek), křeslo, krajkový ubrus, kapesník, deštník, šálek, svíce a hrací skříňka. Důležitou roli hrála umělecká díla připomínající Boženu Němcovou, kterou Chramostová celoživotně obdivuje: „Boženu Němcovou mám v několika výtvarných provedeních. Dva odlitky soch Karla Pokorného. Věnovala mi je jeho paní. Odlitek krásné hlavy od Vincenta Makovského mi daroval ještě samotný autor. Mám Kolářovu koláž. Posmrtná maska je samostatná kapitola. Neexistuje písemný doklad, že by Boženě Němcové byla sňata, řekli odborníci. Její odlitek si ale podle mého bronzu pro Národní muzeum pořídili. Prý na ni nepochybně sáhla schopná ruka sochaře té doby.“⁴⁸ Samotná hra *Dávno, dávno již tomu* je hraná povětšinou v šeru osvětleném jen několika lampami, což podtrhuje chmurnost představení a ještě více zdůrazňuje utrpení Boženy Němcové. Záznam představení, ač točen na barevnou pásku a prokládán záběry na Pražský hrad v ranním oparu či večerních červánkách, působí černobíle. Hra je rozdělena do pěti samostatných částí – rozhovorů: rozhovor s umírajícím synkem, s opatrnou kolegyní, s přísným zpovědníkem, nemilovaným manželem a nakonec se sebou samou. Za pomoci temného prostředí a několika málo rekvizit dosáhla Chramostová spolu s Františkem Pavlíčkem velice emotivního zážitku, ještě umocněného mnoha dobovými konotacemi.

Samotná hra se zcela stávala součástí bytu a byt se stával součástí divadelního představení. To potvrzují i slova Vlasty Chramostové, když se zmiňuje, že byla „rozhodnutá hrát *Pohřbívání v Čechách jenom v našem bytě*.“⁴⁹ Toto roz-

48 Chramostová, V., *Byl to můj osud na přeskáčku II*, cit. d. (pozn. č. 26), s. 206.

49 Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 41.

Při aktivitách bytového divadla se tedy jedná o uzavřenou skupinu lidí, která nějakým, sobě vlastním způsobem reaguje na vnější podmínky, pro tyto osoby výrazně nekomfortní. Bytové divadlo se ve své podstatě nevy-
mezuje proti režimu, snaží se však vybudovat si na něm nerušenou auto-
nomii pro existenci dle svých ideálů a přesvědčení jeho jednotlivých aktérů.
Divadelní představení sice často vyjadřovala nespokojenost se stávající po-
littickou situací (většinou ve formě skrytých – dějinných – odkazů), přede-
vším s určitými tendencemi vládnoucí moci, avšak prapůvodním záměrem
jeho protagonistů bylo se umělecky realizovat v době, kdy jim to pozmě-
něné podmínky režimu neumožňovaly. Ústy Terezy Boučkové: „Myslím si,
že v tom je to strašně důležitý. Že nějaký lidi se svobodně vyjadřovali, že nějaký
lidi se snažili v té nesvobodě svobodně žít a dělat si radost a že vlastně to bylo
možný.“⁵² Dalším záměrem bylo pomoci těm, kterým nepřátelský režim ublí-
žil i materiálně – jako to udělala Vlasta Chramostová, která 6. prosince 1977
uspořádala mikulášskou besídku pro rodiny vězněných signatářů Charty
77, která byla spojená i s vybíráním materiální pomoci pro tyto rodiny. Tuto
vzpomínku cituje Jiří Voráč ve své stati *Divadlo a disent*: „Netušila jsem, že
se do našeho dvoupokojového bytu může vměstnat přes pětáctýřicet hostů. [...] *Teď se tlačí ve dveřích a na schodišti příchodí, tiše halasí a gestikulují a čekají, až
první voj srovná roucha a mokré holínky. Nabito až o strach. Jako ve filmu Řím
v 11 hodin, kde pod nápirem čekajících povolilo přetížené schodiště. U nás praskaly
staré předsudky, dogmata a přehradý. Pak už jen parkety do soustředěného poslu-
chačského ticha. A skříňe a malá předsíň přeplněná hromadami kabátů, bot, čepic
a teplých šálů. Při nočním postupném rozcházení hostů to vypadalo jako v bazaru,
nebo na bleším trhu. Každý přehraboval a hledal, co mu padne.*“⁵³

Zároveň mělo divadlo Vlasty Chramostové i jistou úlohu v integraci di-
sidentského hnutí, neboť se v soukromém bytě po určitou dobu setkávala
právě společnost především disidentů a lidí zapojených do projektů kolem
Charty 77. Ačkoliv hostitelka vždy pečlivě sestavovala seznamy pozvaných
ve snaze předejít konfliktům, nikdy se nevyhnula tomu, že hosté s sebou
brali i neočekávané přátele. Dle jejích slov se ale výměny názorů ve velmi
pestré společnosti konaly vždy v přátelské atmosféře: „Večery nekončily
vyslechnutím programu. Protahovaly se dlouho do noci. Odehrávalo se cosi jedi-
nečného. Podávání rukou napříč společností a generacemi bez ohledu na světový
názor, ba právě s hledáním tolerantního ohledu na něj.“⁵⁴ Zůstává sporné, zda
diváci již přicházeli přátelsky nakloněni lidem s významně odlišnými ná-

52 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

53 Voráč, J. *Divadlo a disent*, cit. d. (pozn. č. 3), s. 26.

54 Chramostová, V., Vlasta Chramostová, cit. d. (pozn. č. 2), s. 221. Dále i Tereza Boučková:
„Vždycky se tam ještě pilo víno a nosilo se tam nějaký to pohostění, který jsme tam před tím dělali,
a vždycky se tam povídalo...“ (Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.)

zory či původy, jak podotýká Tereza Boučková: „Myslím si, že se tam nikdo tehdy nepohádal, a myslím si, že když už na to ten člověk přišel, znamenalo, že to chce vidět, že s tím souhlasí a že to tou svou přítomností nějak podporuje. Ale že by se tam nějak strašně lámaly ledy mezi různějma lidma, to si nemyslím. Ona teda ta Charta nepůsobila jako celek, protože tam byli lidi od bejvalejch komunistů až po úplný nekomunisty a pak tam byli různý směry, ty katolíci různý, a ti se právě spojili v tý Chartě a v tom byla ojedinělá, že to byly skupiny úplně napříč náboženstvím a minulostí právě těch různějch lidí, a to už bylo obsažený v tý Chartě. A to že tam různý ty chartisti chodili, znamenalo, že se tam ty názory různý střetávali, ale už zase už to byli lidi spojený tou Chartou.“⁵⁵ Faktem však zůstává, že lidé byli pod dojmem právě prožitého uměleckého zážitku ve sdíleném nebezpečí ochotni spíše přistoupit na jiný názor a podat ruku mnoha bývalým či domnělým nepřátelům. Dle vzpomínek Vlasty Chramostové a interpretací Jiřího Voráče se v hereččině bytě setkávaly manželky bývalých komunistů s ženami pravicových politiků, či – konkrétně – Prokop Drtina, poválečný ministr spravedlnosti, a komunistický prominent Milan Hübl a podávali si ruce. Vstřícnou atmosféru potvrzuje i Martin Palouš: „Návštěvníci tohoto speciálního divadla určitě nebyli kádrováni podle svých názorů a naopak tam i přes ideologické rozdíly vládla elementární spřízněnost duší. [...] Je pravda, že paralelní polis, jak ten jev nazýval Václav Benda, přesně takovéto projevy vzájemné solidarity vitálně potřebovala a vlastně právě jimi a díky nim žila, jak žila – tj. dobrodružně, ale docela hezky.“⁵⁶

Bytové divadlo tedy přinášelo uspokojení svým aktérům a divákům v době, kdy i umělecké kruhy zasáhla normalizace,⁵⁷ avšak mělo přínos i pro budování osobních vztahů nejen v disidentském okruhu. Nebylo mnoho míst, kde se – v alespoň zdánlivé svobodě – mohli setkávat lidé okolo Charty se svými přáteli, navazovat nové kontakty, to vše pod dojmem silného uměleckého zážitku. Bytové divadlo zároveň dalo vzniknout několika výjimečným uměleckým počínům – například hrám, které byly psány přímo na míru Vlastě Chramostové a jejímu divadlu, či textům upravovaným pro potřeby malého a ne-divadelního prostoru.

Bytové divadlo bylo významným uměleckým počínem v historii českého (potazmo československého) divadla. Jako takové však nijak převratně neměnilo dějiny, nestálo v čele nějakého odporu či se v reakci na něj neuskutečnila žádná revoluce. Vzniklo z čistě osobních pohnutek připomenout záměrně zapomenutého básníka a touhy i přes zákaz hrát. Jeho význam byl

---

55 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

56 E-mailový rozhovor s Martinem Paloušem, odpovědi doručeny 20. 4. 2018

57 „Já jsem byla šťastná, že hraju, že je to krásný, že mám dobrý reakce, že jsou lidi překvapený, jak je to pěkný a jak všichni fungujem senzačně dohromady.“ (Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.)

Obraz 10

především v osobní rovině každého jednotlivého života. Pro Vlastu Chramostovou znamenal pozvednutí z depresí. Pro Terezu Kohoutovou byl naplněním snu, který jí komunistická moc kvůli otci odepřela. Pro diváky byl silným zážitkem, oporou v jejich nepříznivé situaci či podnětem k pokračování v tvorbě – i přes zákaz. „Bylo to celkově krásný, ta celá doba byla plná zážitků, protože jsme nikdy nevěděli ani dne ani hodinu, kdy nás zavřou, takže měl člověk pořád nervy napjatý, ale současně to ty lidi strašně spojovalo.“⁵⁸ Čas před začátkem představení a po jeho konci byl časem pro osobní rozhovory přátel, „pracovní“ rozhovory aktivních chartistů a chvílí smířování nesmiřitelných táborů. Právě zde mohli pozvaní potkat prakticky kohokoliv a mnohdy to byla setkání příjemná a povzbudivá. Projekt bytového divadla není dějinným milníkem, ale příběhem osobní statečnosti jednoho každého účastníka, ať již aktéra nebo diváka, a jejich touhy po svobodě.

---

58 Osobní rozhovor s Terezou Boučkovou dne 12. 3. 2018.

Tato práce zdaleka není vyčerpávajícím popisem fungování bytového divadla a všech jeho aspektů. Zejména pohled Státní bezpečnosti je zde zastoupen zcela minimálně, což je dáno z velké části nekompletním svazkem Dialog 10, který by měl zaznamenávat většinu aktivit Vlasty Chramostové během sedmdesátých let, avšak v dokumentech se nyní nenachází prakticky nic. Kompletní je až svazek Herečka, který však byl založen až k 6. 6. 1980 a jehož nejstarší záznamy jsou z ledna 1980. Představení *Zprávy o pohřbívání* v něm však rezonuje ještě minimálně dva roky po ukončení činnosti bytového divadla.⁵⁹

---

59 Archiv bezpečnostních složek, svazek KR-724053 MV

**Interpretace pramene: Bytové divadlo – Archiv Vlasty Chramostové
v Archivu Národního divadla**

Obraz 11

Obraz 12

Obraz 13

Obraz 14

Obraz 15

<p>Ozars + predica, ogovornost</p> <p>Kolont 16/11</p> <p>Jelena</p> <p>Karel</p> <p>Olga</p> <p>Uršula</p> <p>Salomon</p> <p>Kulov</p> <p>Didon</p> <p>Laudon</p> <p>Vacovsk</p> <p>Jane Kolumbe</p> <hr/> <p>15/11</p> <p>Gygnore' jake</p>	<p>18/11</p> <p>David</p> <p>gandevirke</p> <p>n DZB</p> <p>Jozef Mucel</p> <p>Jindra</p> <p>Robert Kowl</p> <p>Kornelka</p> <p>Jelic Koustine</p> <hr/> <p>10/11</p> <p>Marka Sic</p>	<p>17/11</p> <p>Vacovsk</p> <p>Tristore! P.b.</p> <p>Kepicore</p> <p>Andre' Gaudin</p> <p>Georgo</p> <p>Kruppikore</p> <p>Srnika</p> <p>Smethore</p> <p>Sigibe</p> <p>Jelisek</p> <p>Olga</p> <p>Vole Jancian</p> <p>Krka</p> <p>Vrka Votube</p> <p>Katar</p> <p>~~XXXXXXXXXX~~</p> <p>Martij RD</p> <p>Radits dika</p>	<p>Opavsky</p> <p>Burimov Kol.</p> <p>Repanov</p> <p>Vobadabikus</p> <p>Sartich</p> <p>Aleuka</p> <p>Uarimul</p> <p>Vlora Jakes</p> <p>divkora</p> <p>Lodier</p> <p>se arvor</p> <p>Polvin</p> <p>Kolont</p> <p>Jelene</p> <p>Mechick</p> <p>Sudick</p> <p>Thous</p> <p>a Gaminogon</p> <p>Milena + Jozim</p>
---	--	--	---

Dusilino v' postu k'ing
nem. od zly

Obraz 16

Obraz 17

Obraz 18

Fond fotografií dokumentujících činnost Bytového divadla Vlasty Chramostové se nachází v Archivu Národního divadla ve složkách K-854-P/26 (109 fotografií), K-854-P/27 (34 fotografií), K-854-P/28 (94 fotografií), K-854-P/29 (21 fotografií), K-854-P/30 (43 fotografií) a K-854-P/31 (42 fotografií). Soubor fotografií věnovala před časem Archivu Národního divadla hlavní protagonistka bytového divadla Vlasta Chramostová. Fond tedy obsahuje přes 300 fotografií, z rubu většinou důkladně popsaných. Popis obvykle obsahuje datum, název představení, místo, kde se odehrávalo (ve všech případech se jedná o byt Vlasty Chramostové) a – pokud je hostitelka byla schopna identifikovat – jména vyfotografovaných osob. Pokud se jednalo o osobu hostitelce neznámou, je jméno nahrazeno otazníkem; sama Vlasta Chramostová se označila pouze iniciálami: VCH. Autoři fotografií na nich bohužel podepsáni nejsou, dle jiných zdrojů je možné se domnívat, že se jedná většinou o Ivana Kyncl a Jiřího Bednáře. Zajímavostí je také podpisová listina účastníků premiéry Všech krás světa. Pokud se podepisování návštěvníků někdy opakovalo, tyto listy nebyly zachovány či věnovány Archivu Národního divadla. Fotografie obsahují dokumentaci nejen samotných inscenací, ale také portréty diváků v družném hovoru po představení. Zachyceni jsou tak například Ludvík Vaculík, prof. Jan Patočka, Václav Havel, Ivan Klíma, manželé Pistoriusovi či Marta Kubišová. Nejedná se však pouze o dokumentární fotografie, časté jsou umělecké záběry detailů, jako je například zrcadlo a líčidla Vlasty Chramostové či stůl s texty přípravnými k přednesu Všech krás světa.

Archiv Národního divadla byl prvním pramenem, k němuž jsem v počátcích práce na textu o bytovém divadle získala přístup. Jelikož se zde nachází veškeré dostupné fotografie z představení Bytového divadla Vlasty Chramostové, ve své práci čerpám z tohoto zdroje pro veškeré popisy interiéru, kostýmů či rekvizit. Jedná se o pramen výjimečně autentických dokladů činnosti bytového divadla, který umožňuje vytvoření určité představy o průběhu večera lépe než záznam jednotlivého divadelního představení. Každá inscenace se totiž natáčela bez diváků a ve snaze upravit prostředí bytu co nejlépe pro potřeby natáčení. Fotografie naproti tomu umožňují vhléd do samotného večera, mezi skupinky hovořících diváků a do interiéru bytu Vlasty Chramostové. Jedná se o fotografie – momentky, nijak nearanžované, často i rozmazané či neostře. Veškeré fotografie jsou černobílé. Součástí souboru je i několik skupinových fotografií po představení a také ze zkoušek Hry na Makbetha, které probíhaly na sázavské chatě Pavla Kohouta.

Fotografie zachycující činnost Bytového divadla pomáhají pochopit, jak těsné bylo spojení mezi hercem a divákem. Prostor soukromého bytu není běžně uzpůsoben divadelním představením, a to nejen prostorem, ale také menším množstvím míst k sezení, která rozhodně nejsou stejná, jako je tomu v běžných divadlech. Fotografie tedy zachycují diváky sedící na se-

dačkách či křeslech v těsné blízkosti herečky, stejně jako na kuchyňských židlích či na polštářích na zemi. Fotografie z tohoto archivu dokreslují vzpomínky Vlasty Chramostové a dalších zúčastněných, potvrzují je a dávají jim plasticitu. Zatímco filmový záznam přinese divadelní zážitek a je možné jej posuzovat především ze scénického hlediska, rozebírat jednotlivé výkony herců, kvalitu scénáře či kamery, fotografie zachycují atmosféru jednotlivého večera. Kromě dokumentace divadelního představení vidíme i osoby v družném hovoru, portréty návštěvníků či hostitelky během rozhovorů následujících po představení. Fotografie z inscenace Zpráva o pohřbívání v Čechách jsou naproti tomu zajímavé z uměleckého hlediska: autor se snažil zachytit spíše ponurou atmosféru představení, nežli pohled na herečku střídající role a rekvizity.

Tato sbírka jako historický pramen je cenným dokladem toho, jak se může stát soukromý byt veřejným prostorem. Intimní prostor obývaný dvěma osobami byl zcela záměrně proměněn zároveň v divadelní foyer, jeviště i hlediště způsobem velmi promyšleným, a to včetně dekorací. Dle vzpomínek jeho majitelky byly mnohé dekorace – které se sice v bytě nacházely – přemístěny na viditelnější místo tak, aby podkreslovaly atmosféru každého jednoho představení. Jedním z mnoha příkladů je plastika posmrtné masky Boženy Němcové, která měla významnou roli v představení Dávno, dávno již tomu.

Tyto fotografie lze studovat především dvojnásobem. První z možností je analýza portrétů vyfotografovaných osob: kdo byl pozván na premiéru a kdo s kým po představení hovořil. Druhou možností je dívat se „za“ primárně fotografované osoby, a získat tak představu o organizaci soukromého prostoru bytu a pokusit se postihnout, do jaké míry byl upraven pro potřeby divadelního představení. Jistě by bylo velice zajímavé, pokud by se našly další fotografie z jiných představení, avšak i proměny jednoho bytu během několika diametrálně odlišných představení jsou velmi zajímavé.

Již od počátků mé práce bylo zcela zřejmé, že kromě vzpomínek Vlasty Chramostové budou muset být důležitým zdrojem právě fotografie. Po poměrně náročném pátrání po místě jejich uložení jsem je našla v Archivu Národního divadla. Zde jsem získala k nafocení výše zmíněné složky, které mi velmi přiblížily charakter jednotlivých představení bytového divadla. Vedle výše zmíněného přínosu (autentické zachycení průběhu večera, jednotlivé portrétové fotografie diváků, zobrazení interiéru bytu a rekvizit použitých během představení) narážíme při interpretaci tohoto pramene i na mnohé nedostatky. Na ani jedné fotografii není napsaný fotograf, takže o autorství se můžeme pouze dohadovat. Fotografie nejsou řazené chronologicky podle času jejich vzniku: těžko z nich zjistíme, s jak velkým předstihem se před představením hosté scházeli; zda byli rovnou usazováni na svá místa a představení začínalo bezprostředně poté, co si všichni sedli, nebo

zda mu předcházely rozhovory ať už herců s diváky, nebo diváků mezi sebou; případně zda již bylo k dispozici občerstvení. A především, ve fondu fotografií se nenacházejí zcela žádné fotografie jiných místností bytu; Vlasta Chramostová ve svých pamětech popisuje kupící se kabáty a zimní obuv v předsíni, lahve vína či občerstvení donesené pozvanými a jídlo připravované Stanislavem Milotou (spolu s Terezou Kohoutovou). Fotografie však zachycují jen návštěvníky se skleničkami v ruce. Není z nich tedy možné zjistit například množství a charakter pochutin či jejich způsob servírování. Nelze ani zjistit charakter zázemí, které bytové divadlo mělo: je nasnadě, že velmi malé a jednoduché, přesto by i dokumentace tohoto byla pro moji studii velmi zajímavá. Je však pochopitelné, že fotograf na návštěvě divadelního představení v soukromém bytě nebude fotografovat hostitelům předsíň či kuchyň. Naopak je evidentní, že centrem veškerého dění byly dva propojené pokoje a (pravděpodobně) soukromé rozhovory po představení byly nedílnou součástí tohoto setkání.

I přes některé své nedostatky a mezery ve výpovědní hodnotě byl soubor fotografií z Archivu Národního divadla stěžejním pramenem pro tuto práci vedle již mnohokrát zmiňovaných pamětí Vlasty Chramostové. Splnil mé požadavky, zodpověděl otázky, které jsem si před jeho získání kladla a v mnohém předčil má očekávání ohledně jeho výpovědní hodnoty. Stal se odrazovým můstkem pro kladení dalších otázek a hledání odpovědí. A to se mu zjevně nedostalo zdaleka takové pozornosti, jakou by si zasloužil. V budoucnu je možné detailněji zkoumat jednotlivé součásti interiéru, analyzovat portréty návštěvníků či sledovat pluralitu způsobu oblékání hostů. Možnosti tohoto fondu tedy zdaleka nejsou vyčerpány.

Reflexe marxismu v exilovém časopisu *Studie*¹ v letech 1958–1976.²

Martin Kindl

*Zdá se nám však, že [...] neberou náležitě v úvahu existenci komunistického světa, bez něhož nelze dnešní svět plně pochopit.*³

Cílem mého textu je zachytit reprezentaci termínu marxismus. Konkrétně jím je hledání argumentačních prostředků (strategií) a následně sdílených představ (preferovaného významu) při psaní o něm. Nejde mi o to sledovat, zda autoři správně chápou jistou definici marxismu (nebo strukturalismus či jejich vztahy aj.). Naopak, snažím se postihnout „katolický exilový diskurs“ o myšlenkovém jevu, který jeho autoři nazývají marxismem. Tento diskurs chápu obecně jako *uspořádaný soubor vět o daném předmětu, konkrétní podob[u] vědění*,⁴ jež v rámci časopisu *Studie* o marxismu převládala (či převládaly).

Důvodem zvolit si jako badatelské téma diskurs o marxismu byla skutečnost, že v rámci časopisu *Studie* se žádný jiný problém (který by přímo nesouvisel s katolickou církví) nevyskytoval tak často jako právě tematizace marxismu. Marxismus byl též nepřímou důvodem, který ke vzniku exilu vedl. Zároveň představoval pro katolickou církev ve 20. století jednu z největších ideových výzev. Na druhé straně se ve dvacátém století rovněž odehrál křesťansko-marxistický dialog, jehož intenzita vyvrcholila v šedesátých a sedmdesátých letech.

České exilové vlny mezi lety 1948 až 1989 nikdy nestály na výsluní historické produkce. Například v porovnání s tématem československých dějin padesátých let stojí exil daleko v pozadí. Pozoruhodné je, že v českém historickém vědomí se o exilu vytvořily představy, které byly živeny a přebírány lidmi s protikladnými hodnotovými zájmy. Často totiž panovaly názory,

1 V našem textu čerpáme z elektronické verze časopisu, která je dostupná na adrese <http://scriptum.cz/cs/periodika/studie> [cit. 2018-1-25].

2 Rád bych vyjádřil poděkování Michalu Sklenářovi za bližší uvedení do dějin a věrouky katolické církve a za doporučení příslušné literatury.

3 Skalický, K., „Revoluce našich dnů“, *Studie*, 1970, č. 21, s. 8.

4 Petrussek, M.A. kol., *Velký sociologický slovník*, Praha, Karolinum 1996, s. 213.

že do exilu odcházeli hlavně příslušníci pravice, představitelé politických stran a inteligence. Domnívám se, že tato představa vznikla v rámci delega-
timizačních kampaní, které proti exilu vedla KSČ, a jejich prostřednictvím
přecházela i do obecného povědomí.⁵

V tomto příspěvku vycházím z (možná banálního) přesvědčení, že to,
co je vnímáno jako „pravé katolické“ či „pravé marxistické“, se mění v čase
i prostoru. Stručně řečeno, katolická církev v českých zemích je jiná než
například katolická církev v Itálii, český marxista se může lišit od marxisty
francouzského atd.⁶ Direktivy z ideových center bývají modifikovány růzností
národních tradic či lokálními autoritami, takže se jejich dopad na nej-
nižší úrovni může od původní podoby značně lišit. To platí pro katolickou
církev, stejně jako to platilo pro marxisty. Mě bude zajímat, jak se tato sku-
tečnost projevila v tvorbě lidí, kteří se nacházeli v exilu a kteří v rámci něj
měli specifické postavení.⁷ V textu mi půjde o to ukázat uchopení tématu
marxismu na příkladu vybraných prací katolického exilového časopisu *Stu-
die* v letech 1958–1976.

Časopis *Studie* byl spojen zejména s teology Františkem Plannerem,
Karlem Vránou a Karlem Skalickým a bývá uváděn jako příklad tzv. gradu-
alistického⁸ postoje exilu.⁹ Tento postoj bývá mimo jiné spojován se sna-
hami církve otevřít se modernímu světu v období kolem II. vatikánského
koncilu, jež byly symbolizovány osobami papežů Janem XXIII. a Pavlem VI.¹⁰

---

5 Srov. Tigrid, P., *Politická emigrace v atomovém věku*, Praha, Prostor 1990, s. 46 n.

6 U katolické církve je však třeba brát na vědomí následující dvě roviny. První rovinou je ne-
měnná apoštolská tradice, druhou pak proměnné katolické tradice, které se mohou lišit
např. s ohledem k politickému prostředí. (Pospíšil, C. V., *Hermeneutika mystéria: struktury
myšlení v dogmatické teologii*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2010, s. 192.)

7 Tímto „specifickým postavením“ máme na mysli kritiku, která se na redakci časopisu *Stu-
die* snažela z českých emigrantských kruhů kvůli prostoru, jež dávala textům, které hovo-
řily o marxismu. (Prečan, V., *Poznámky ke studiu vztahů mezi exilem a domácí antitota-
litní rezistencí v 70. a 80. letech*, in S. Brouček, K. Hrubý (ed.), *Češi za hranicemi na přelomu
20. a 21. století*, Praha, Karolinum 2000, s. 213–221.) V rámci mé práce tedy mám důvod vní-
mat okruh lidí kolem časopisu *Studie* jako „pokrokovou složku“ katolických myslitelů. Ka-
rel Skalický ale dodává, že tento problém kritiky *Studií* začal až rokem 1977, tedy se zave-
dením koncepce časopisu, která již není předmětem tohoto textu. (Skalický, K., *Slovo na
rozloučenou s našimi čtenáři, Studie*, 1990, č. 32, s. 406.)

8 „Gradualismus je v podstatě pragmatický politický postup, vycházející z poznání, že v dnešním
světě mocenské zájmy zhusta převažují nad ideologickými, ba i mravními hledisky [...]. Přede-
vším však gradualismus obráží změny a procesy, jimiž komunismus v posledních letech prošel v teo-
rii i v praxi.“ (Tigrid, P., Pečinka, B. (ed.), *Marx na Hradčanech*, Brno, Barrister & Principal,
2001, s. 81.)

9 Tento názor např. Halík, T., *Víra a kultura: pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časo-
pisu Studie*. Praha, Zvon 1995, s. 32–33.

10 Chenux, P., *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989): od Lenina k Janu Pavlu II.*
Praha, Rybka, 2012, s. 167 n.

Literatury věnující se časopisu *Studie* není mnoho. V rámci dosavadní reflexe zaujímá přední místo co do doby vzniku, tak do rozsahu kniha Tomáše Halíka *Víra a kultura*,¹¹ která je zpracována jako přehled reprezentativních textů, jež jsou rozděleny podle témat, kterým se věnují. Dále se jedná především o monografie, které se zabývají literární produkcí exilu po roce 1948. Sem můžeme zařadit knihu Michala Příbání *Prvních dvacet let*¹² nebo práci Aleše Zacha *Kniha a český exil 1949–1990*.¹³ Mezi nejnovější analytické práce věnující se konkrétně *Studiím* lze zahrnout text „*Skalický je filomarxista*“¹⁴ od Jaroslava Vokouna nebo práci Ondřeje Blažka *Český katolický exil v ideovém sporu o časopis Studie*.¹⁵

Na rozdíl od výše jmenovaných titulů je mou snahou postihnout způsob, jakým je téma marxismu pojímáno na stránkách *Studií* od jejich vzniku roku 1958 do roku 1976. Na konci tohoto období se v důsledku změny koncepce časopis stává programově aktivistickým a ofenzivním.¹⁶ Tento rok je proto hranicí, která ohraničuje období, v němž časopis zkoumáme.

Budu si tedy všimnout, v jakém kontextu se o marxismu píše, tzn. ve spojitosti s jakými tématy. Dále mě bude zajímat, jaká byla četnost těchto reflexí, zda se měnila, a pokusím se naznačit, na čem to případně mohlo záviset.

Časopis *Studie* byl periodikem české exilové skupiny, spojené s institucí Křesťanské akademie v Římě. Ta byla založena roku 1950 jako ediční ústav katolické organizace Cyrilometodějská liga akademická,¹⁷ která kromě primárně náboženských textů vydávala i laické tiskoviny. Jejím cílem bylo vést podle katolických představ jakýsi paralelní národní život, tedy zachovat

---

Texty těchto papežů in Pospíšil, C. V. (ed.), *II. vatikánský koncil očima Jana XXIII. a Pavla VI. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství*, 2013.

Je třeba zmínit, že církev na II. vatikánském koncilu komunismus neodsoudila.

11 Halík, T., *Víra a kultura*, cit. d. (pozn. č. 9).

12 Příbání, M., *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*, Brno, Host 2008.

13 Zach, A., *Kniha a český exil 1949–1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*, Praha, Torst 1995.

14 Vokoun, J., „Skalický je filomarxista“. Křesťansko-marxistický dialog v římských *Studiích*, in Landa, I., a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filo-sofia 2017, s. 141–172.

15 Blažek, O., „Český katolický exil v ideovém sporu o časopis *Studie*“, *Soudobé dějiny* XXIII, 2016, č. 4, s. 645–677.

16 Aktivistickým a ofenzivním v tom smyslu, že otiskoval převážně texty, které se kriticky vztahovaly k aktuálním otázkám v Československu, čímž se o nich snažil šířit povědomí v zahraničí a tím patrně tlačit domácí režim ke změně. Srov. Skalický, K., „Slovo na rozloučenou s našimi čtenáři“, *Studie*, 1990, č. 32, s. 406.

Bliže o změnách koncepcí Blažek, O., „Český katolický exil v ideovém sporu o časopis *Studie*“, cit. d. (pozn. č. 15).

17 Zach, A., *Kniha a český exil 1949–1990*, cit. d. (pozn. č. 13), s. 83.

jeho kontinuitu s obdobím před rokem 1948.¹⁸ *Studie* v rámci těchto snah vznikly jako prostor pro rozsahem delší a intelektuálně náročnější práce.¹⁹ Jak je uvedeno na začátku prvního čísla, měly podat důkaz o exilové vědecké činnosti, umožnit publikování v rodné řeči a také dávat podnět k další vědecké práci.²⁰ Pochopitelně byl účel časopisu též „křesťansko-misijní“. *Studie* byly tedy primárně určeny exilovému publiku.

Co se týče obsahu, byl časopis jakýmsi volným sborníkem textů různých žánrů a témat: teologické eseje, úvahy o literárních dílech, recenze, životopisné texty s přesahem do problematiky exilu, kapitoly z knih o teologii, biologii, historii aj. Přitom nešlo jen o práce původní, to znamená, že mohly být uveřejněny i jinde a dříve. Periodicita časopisu (čtyřikrát ročně) byla ustálena až v roce 1967, tedy devět let po jeho vzniku.

Za dobu existence tohoto média lze identifikovat dva důležité mezníky, v nichž došlo ke změně jeho koncepce. V roce 1967 se *Studie* proměnily v revue sledující aktuální společenské problémy,²¹ rok 1977, jak již bylo naznačeno, zase přinesl téměř výhradní orientaci na dění v Československu, kam se časopis také ilegálně dostával. V Československu se však nejednalo o obecně rozšířené periodikum. Modelovými čtenáři byli členové disentu, aktivisté, účastníci bytových seminářů či členové tzv. podzemní církve,²² kteří se ke *Studiím* mohli dostat.²³ Předpokládám proto, že mimo tuto síť lidí pronikaly jen výjimečně.

Pokud jde o marxismus na stránkách *Studií*, zabývají se jím jednotliví autoři hlavně ve vztahu k jeho slučitelnosti s křesťanskou naukou. Dále pak v rámci možností dialogu s politickými režimy, jež od něj odvozují svou legitimitu. Soudě podle obsahu textů ve *Studiích*, prostor pro diskuzi byl v tomto směru do značné míry vymezen myšlenkami teologa Jacquese Maritaina, jednoho z nejvlivnějších katolických myslitelů 20. století. Velkou pozornost jeho dílu věnovala i Křesťanská akademie, potažmo redakce *Studií*. Jeho zásadní práce *Integrální humanismus*, napsaná ve třicátých letech, byla totiž katolickou exilovou edicí nově přeložena a vydána. Podíváme-li se do této Maritainovy knihy, všimneme si, že formuluje možnost jakési *třetí cesty*²⁴ mezi liberalismem a komunismem. Maritain si je vědom odcizení a vykořisťování, kterým je vystavena moderní společnost a kterým

---

18 Příbáň, M., *Prvních dvacet let*, cit. d. (pozn. č. 12), s. 78.

19 Tamtéž, s. 247.

20 Planner, F., „Předmluva vydavatele“, *Studie*, 1958, č. 1, s. 1.

21 „Nový začátek“, *Studie*, 1968, č. 14, s. 3.

22 Ke skryté církvi a jejímu zakotvení ve vývoji české katolické teologie viz např. Novotný, V. (ed.), *Česká katolická eklesiologie druhé poloviny 20. století*, Praha, Karolinum 2007.

23 Havel, V., „Dopis redakci“, *Studie*, 1990, č. 130–131, s. 241.

24 Chenux, P., *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989)*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 48.

církev, podle jeho slov, mnohdy jenom přihlížela. Vidí proto v marxismu odraz stavu křesťanství, které přestalo být věrné svému původnímu poslání.²⁵ Nutností je podle něj přeměna *buržoazního člověka*,²⁶ jehož nejvlastnější zájmem je materialismus.²⁷ Schvaluje proto dialog s marxisty a komunisty o společných projektech jako jsou mírové hnutí či sociální otázka.²⁸ Nutno však dodat, že Maritainovy vize budoucí společnosti připomínají autoritativní režimy s prvky korporativismu, jehož legitimitu odvozuje z tomismu.²⁹ Projevem této tendence katolických myslitelů, tedy zakládat nové sociální projekty na „starých základech“, byla patrně skutečnost, že katolická církev až téměř do poloviny 20. století (konkrétně do roku 1944) nepovažovala demokracii a občanskou společnost za legitimní společenské uspořádání.³⁰

Uvedené snahy o *třetí cestu* byly však tu více, tu méně napadány jak ze strany konzervativců, tak ze strany papeže Pia XII.: katolíci nechťeli být zneužiti pro politické cíle komunistů a otázka, kde se jedná o spolupráci a kde začíná kolaborace, byla neustále na pořadu dne.³¹ Předpokladem zmíněné *třetí cesty* bylo tedy vzájemné přiznání práva na existenci jak komunistů, tak katolíků, ke kterému docházelo právě na konci padesátých let,³² tedy v době, kdy vznikají *Studie*.

Studie a marxismus³³

V prvním čísle časopisu lze nalézt doklad toho, že marxismus nebyl vnímán coby jednodílná teorie, nýbrž je zde dělen na *východní* a *západní* podobu. A právě *východní*, reprezentovaná marxismem-leninismem, je vnímána jako hlavní zbraň v rukou „komunistických nepřátel svobodného světa a křesťanské

---

25 Maritain, J., *Integrální humanismus*, Řím, Křesťanská akademie 1967, s. 45. V českém prostředí tento názor na straně marxistů zastával např. filozof Milan Machovec, viz Hanuš, J., *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, Brno, CDK 2005, s. 107.

26 Maritain, J., *Integrální humanismus*, cit. d. (pozn. č. 25), s. 45.

27 Tamtéž, s. 93.

28 Tamtéž, s. 258. V doslovu srovnává překladatel knihy Pavel Želivan (Karel Vrána) *Integrální humanismus* J. Maritaina s *humanismem křesťanským* a jeho otevřenost současnému světu považuje za předstupeň II. vatikánského koncilu, s. 294 n.

29 Tamtéž, s. 175–181.

30 Chenaux, P., *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989)*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 103. K vývoji postoje katolické církve k demokracii viz např. projevy papeže Pia XII. z druhoválečných let: Pius XII., *Mír ze spravedlnosti: výbor projevů pronesených ve válečných letech 1939–1945*, Praha, Atlas 1947.

31 Jako příklad můžeme uvést Stockholmskou výzvu proti jaderným zbraním z března roku 1950, kterou podpořilo mnoho katolíků. Více Chenaux, P., *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989)*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 115–117.

32 Tamtéž, s. 167.

33 Do studie nebyly zahrnuty všechny texty, které pojednávají o marxismu. Texty jsem vybíral tak, aby v co nejširším spektru odrážely různorodé názory na danou problematiku.

civilizace.“³⁴ Východní verze marxismu je považována za neměnnou, tzn. za nereformovatelnou.

Gestou, jak uchopit marxismus jako takový, je snaha jej historizovat coby jev, který stojí na konci tradice všešlé z utopických vizí společnosti. Tyto (samozřejmě neuskutečnitelné) utopické vize a snahy o jejich praktickou realizaci jsou tím pádem vnímány jako nebezpečné. Z toho vyplývá, že také marxismus západní (jak lze vidět níže) představuje potencionální hrozbu pro církev a společnost.

Katolická církev, soudě podle *Studií*, tedy v marxismu spatřovala svého „rivala“, „ideového protihráče“.³⁵ Snažila se proto obhajovat svou existenci a činnost nejen na rovině filozofické, ale též na rovině vlastní praktické působnosti. Tomu podle mého názoru slouží prezentace tzv. jocistického hnutí, jež představuje sám jeho zakladatel, belgický kněz Josef Cardijn.³⁶ Ten formuluje sociální program pro výchovu dělnické mládeže formou negativního vymezení vůči konkurenčním programům čerpajícím z marxismu. Marxismu je sice podle Cardijna nutné přičíst k dobru, že si všiml vykořisťování a že mu jde o důstojný život člověka, ale návrhy nabízené marxismem na řešení této problematiky již přijmout nelze. Socialistické diktatury totiž prosazují své úsilí o zlepšení postavení dělníka násilnými prostředky. Navíc vůbec nedokážou člověka ochránit před odcizením: jejich program je materialistický a nezahrnuje duševní péči. Socialistické společnosti se proto ve věci údajného zanedbání duševní stránky člověka vůbec neliší od společností kapitalistických, proti nimž bojují. Církev tudíž vidí za existencí socialistických i kapitalistických společností konzum, jehož důsledkem je současný společenský chaos. Požaduje proto nutné obnovení společenského řádu, v němž by zastával každý člen společnosti své tradiční místo a roli.

Uvedená argumentace představeného textu mi dovoluje tvrdit, že podle církve jsou reformní programy společností založených na materialismu (konzumu) scestné. Církev se naproti tomu prezentuje jako držitelka reálných, a tedy účinných opravných prostředků, jimiž nejenže cílí na tento svět, ale dokonce jej i přesahuje. Programem církve je totiž primárně duchovní změna, po níž bude teprve následovat i náprava na rovině materiální: „Abychom se vyhnuli revoluci násilné, revoluci hmotné síly, revoluci diktatury, je třeba, abychom byli revolucí vnitřní, duchovní, mravní, v pravdě lidskou, která přetváří individua, rodiny, podniky, výrobu a celou společnost zevnitř, která jediná dovolí,

34 Ghelfand, S., „Literární prameny komunismu“, *Studie*, 1958, č. 1, s. 61.

35 Jsem si vědom toho, že se jedná o konstantní postoj magisteria, jenž je přítomný již v encyklice *Divini Redemptoris*. Impulsem k napsání tohoto textu však byla pověst časopisu *Studie*, která je obecně uznávána: Jednalo se o jedno z mála exilových periodik (a navíc o katolické), které se snažilo o dialog s marxisty. Otázka tedy je, jak tento dialog probíhal.

36 Cardijn, J., „Církev před světovou revolucí“, *Studie*, 1958, č. 2, s. 53 n.

Cardijn, J., „Náš zítřek bude takový, jaký jsme jej chtěli“, *Studie*, 1958, č. 3, s. 43 n.

využije a obrodí k dobru člověka a cele lidské společnosti nezbytné reformy vnější, hospodářské, sociální a politické.“³⁷

Studie se ve svých textech setkávaly také s marxismem coby teorií uplatňující se v přírodních vědách.³⁸ Na příkladu dvou příruček marxismu-leninismu z Československa a Sovětského svazu jsou kritizovány přístupy dialektického materialismu ke vzniku vesmíru a organismů. Výsledkem tohoto rozboru je konstatování, že možnosti dialektického materialismu na poli přírodních věd jsou minimální: „Dialektický materialismus se pohybuje na metempirické, filosofické rovině; řeší nikoliv experimentální otázky, nýbrž problémy, které svou povahou leží za smyslovou zkušeností a za pokusnou metodologickou hranicí laboratoře.“³⁹

Dialektický a historický materialismus byly ve *Studiích* též vnímány coby nedílná složka komunistického hnutí a jeho panství. Tento (pro církev nepřijatelný) teoretický základ činil komunismus nereformovatelným. Od tohoto přístupu se odvíjí například i hodnocení událostí tzv. pražského jara. I když lze ve *Studiích* zaznamenat sympatie, které jsou pražskému jaru vyjádřeny, je zároveň přítomné i odhalení údajných příčin jeho nezdaru: „Rád bych věděl, zda alespoň někteří pochopili, že zhroucení » českého jara « má svůj ideový kořen v zásadní neslučitelnosti dialektického a historického materialismu s integrálním humanismem, svobodou, otevřenou demokratickou společností, kde člověk je opět jednajícím, rozhodujícím a tvořícím subjektem a nikoli ovládaným, manipulovaným, přiřazeným objektem, o němž se jedná, rozhoduje a plánuje jako o věci nebo funkci. Kolik českých marxistických intelektuálů pochopilo v srpnu, že [...] komunismus reformovat nelze [...].“⁴⁰

Kvůli materialismu je marxismus mimoto též zařazován mezi reprezentanty tzv. „staré vědy založené na determinismu.“⁴¹ Stará mechanická věda, jež poskytovala ovšem také základ pro novodobý materialismus i pro Marxův socialismus, je mrtvá. Stará věda, která byla důvodem dosti umělého konfliktu náboženství a vědy, vylučuje svobodu lidské vůle.“⁴² Z toho je například usuzováno, že přístup komunismu k náboženství bude neměnný, dokud se tohoto základu nevzdá: „Materialismus, marxismus spočívající na staré mechanické vědě, která byla v opozici proti náboženství [...] ztratil jakýkoli nárok nazývat se vědecký, což o sobě tak rád samolibě říká. Nárok nemá, protože prostě neudrží krok s pokrokem vědy, s její racionalitou.“⁴³

---

37 Cardijn, J., „Církev před světovou revolucí“, *Studie*, 1958, č. 2, s. 63.

38 Želivan, P., „Na hranicích přírodních věd a filosofie“, *Studie*, 1963, č. 9, s. 52 n.

39 Tamtéž, s. 70.

40 Vrána, K., „Narušený dialog“, *Studie*, 1968, č. 16, s. 171 n.

41 Jelínek, I., „Nová věda a náboženství“, *Studie*, 1969, č. 17, s. 276 n.

42 Tamtéž, s. 276.

43 Tamtéž, s. 277.

Tyto příklady ukazují, že *materialismus* byl vnímán jako hlavní kořen rozporů mezi katolíky a marxisty, potažmo komunisty. Mimoto je evidentní, že marxismu jako takovému byla přičítána *utopičnost*.

V rámci dialogu katolické církve s marxisty to byl pravděpodobně tzv. Marxův humanismus, co katolíkům nejvíce konvenovalo.⁴⁴ Nebylo tedy náhodou, že si autoři *Studií* rovněž dobře všímali, jak v praxi vypadá aplikace těchto marxistických prvků do křesťanství, mimo jiné též v tzv. teologii naděje.⁴⁵ Tento směr, reprezentovaný teologem Jürgenem Moltmannem, vycházel z „filozofie naděje“ Ernsta Blocha.⁴⁶ Bloch se v rámci ní snažil skloubit marxismus s křesťanskou eschatologií. Neviděl tedy v křesťanství příklad odcizení, nýbrž pomocný prostředek, jak lze toto odcizení překonat a dojít „vykoupení“ člověka, a tím i společnosti již na zemi. Ač jsou tyto a podobné snahy ve *Studiích* vítány jako snaha sblížit marxismus s křesťanstvím, jsou zároveň viděny jako problematické: „*Dialog s marxisty má svá nebezpečí; nelze přijmout marxistickou filosofii, tak jak je, za prostředek výkladu křesťanského zjevení. Nelze přijmout onu zásadu, podle níž cílem dějin by byla říše blahobytu, míru, svobody a štěstí pro všechny na tomto světě, jinak uděláme z křesťanství filantropickou organizaci [...]*“.⁴⁷

Ono zmíněné nebezpečí má spočívat ve dvou kořenech. Prvním je odlišný pojem budoucnosti: „*Pro marxismus futurum je onen rozměr, v němž člověk je schopen překračovat sám sebe, aby tak našel svou pravou přirozenost, pro křesťanství však [...] budoucnost se chápe především jako adventus, jako okamžik, v němž Bůh se obrací k člověku a navštěvuje ho.*“⁴⁸ Zadruhé je to zásvětní rozměr křesťanství: „*Křesťanská naděje je nadějí mimo světskou, ne v tom smyslu, že opomíjí svět, ale v tom smyslu, že svět není jejím posledním cílem.*“⁴⁹

Právě tyto dva body představují dle pisatele textu pro církve projevy oné *utopičnosti*, s níž se autoři *Studií*, jak jsme již mohli vidět, opakovaně potýkali. Zdá se tedy, že onen humanismus mladého Marxe byl pro církve přijatelný ve formě kritiky negativních jevů kapitalistické společnosti, nikoli však jako inspirace, nebo dokonce prostředek její nápravy.⁵⁰

---

44 Soudíme tak podle výše zmíněné práce Maritainovy.

45 Skalický, K., „Marxismus, »nová ancilla theologiae« aneb teologie naděje“, *Studie*, 1970, č. 22, s. 206 n.

46 Ke křesťanské eklesiologii viz Gibellini, R., *Teologické směry 20. století*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2011.

47 Tamtéž, s. 218.

48 Tamtéž, s. 218.

49 Tamtéž, s. 218.

50 K sociální nauce katolické církve viz Štica, P., Pojetí státu v sociálním učení katolické církve, in Sládek, K. a kol., *Monoteistická náboženství a stát*, Červený Kostelec, Pavel Mervart 2009, 227–244.

Doklady toho, že má marxismus s církví shodné myšlenkové projekty, je však možné najít. Konkrétně v recepci kritiky tzv. utopické mentality marxistického revizionisty Leszka Kořakowského.⁵¹ Ten byl vnímán jako kritik právě té utopičnosti, jež byla ve *Studiích* označena za fundament marxismu: „Člověk chce [...] svou » absolutní touhu po štěstí « těž absolutně uskutečnit, chce vybudovat » ráj na zemi «, chce zřídít dokonalou společnost, slovem: jde za utopií. K tomu však má jen jedinou cestu: dokonalou organizaci [...], vylučuje se nakonec sama lidská subjektivita, takže jménem dokonalé racionalizace se dosáhne jen nejvyšší stupeň iracionálna, nejvyšší stupeň odcizení. Zamýšlený ráj se zvrhává v peklo. To je – zdá se mi – nejhlubší smysl slov polského marxisty Kořakowského.“⁵²

A Karel Skalický následně doplňuje: „Uvědomuje si Kořakowski, jak je nám křesťanům se svým ideálem » snesitelné společnosti « blízký? Vždyť to, co nás v socialismu nejvíce odpuzovalo, byl právě tento namyšlený požadavek uskutečnit » nebe na zemi «.“⁵³

Karel Skalický se k myšlenkám Leszka Kořakowského vrátil ještě o rok později,⁵⁴ kdy doplnil svá zjištění:

„Tento pathos uskutečnění jedné ideální společnosti pro všechny, jenž je původnímu marxismu vlastní a v Blochově versi se s nevšední silou obnovuje, je, jak na to poukazuje marxista Kořakowski, nebezpečný. » Jsem toho názoru – říká – že můžeme myslet buď na dokonalou společnost, nebo na společnost, v níž je život snesitelný, ne však na obě zároveň. Pro lidi, kteří berou socialismus vážně, je projekt společnosti bez konfliktů nikoliv jenom fikcí, nýbrž je nebezpečný: vede k umělé karikaturní jednotě, jež může existovat jen prostřednictvím moci a strachu.«“⁵⁵

Na tomto citátu lze vidět, že již v díle Karla Marxe, spatřuje K. Skalický evidentní předstupeň pro pozdější socialistické diktatury.

Patrně pod vlivem událostí konce šedesátých let, tzn. na základě reflexe demokratizačního posunu doma a marxistických snah o dialog s křesťany, se ve *Studiích* objevilo také bilancování vývoje české marxistické filosofie.⁵⁶ Důraz je kladen hlavně na tzv. revizionistické vlny z let 1956–1959 a 1968–1969, jež jsou viděny jako důležité proměny zdánlivě nehybné⁵⁷ české marxistické filozofie, která se měla vymanit ze stalinské redukce marxismu na „scientistický machiavellismus: Filosofický revizionismus vzniká jako protest proti těmto redukcím a jako pokus o jejich překonání. V podstatě věří v logickou možnost a také v etickou nezbytnost znovuobjevení a rozvinutí pravé humanistické –

51 Skalický, K., „Revoluce našich dnů“, *Studie*, 1970, č. 21, s. 6 n.

52 Tamtéž, s. 11.

53 Tamtéž.

54 Skalický, K., „Blochova marxistická filosofie naděje“, *Studie*, 1971, č. 25–26–27, s. 465 n.

55 Tamtéž, s. 483–484.

56 Vrána, K., „Pokus o profil problémů české filosofie v posledním čtvrtstoletí“, *Studie*, 1971, č. 25–26–27, s. 489 n.

57 Tamtéž.

Gardavský říká: *hoministické – hodnoty dialektického materialismu.*⁵⁸ Vývoj české filozofie a její pády jsou nazírány jako příklad odosobnění, kterému měl propadnout socialistický, stejně jako kapitalistický svět: „*Chápe se opět smysl toho, co bylo nazváno zvěčňováním, zeslužebňováním, byrokratizací a manipulací člověka. Zjišťuje se, že toto nebezpečí nevzniká jen na společenském území tzv. kapitalistických soustav, ale že může přepadnout a vpadnout i do socialistickeho kontextu.*“⁵⁹

Výhradně marxismu a jeho aplikacím se věnují texty *Studií* z čísel 36 (1973) a 37 (1974). V úvodu⁶⁰ prvního z těchto monotematických čísel redakce zdůvodňuje jejich vydání. Důvodem má být *renesance marxismu coby nanejvýš zajímavý úkaz současné doby.*⁶¹ Pisatel předmluvy dále uvádí, co se skrývá za postojem redakce: „*zajímá nás, jaké různé tvářnosti na sebe bere, jak tyto tvářnosti se liší jedna od druhé a jak se to projevuje v různých postojích k různým otázkám.*“⁶² Dále doplňuje, že uvedenými texty nebyla problematika současného marxismu zdaleka vyčerpána, a dokonce lituje toho, že mezi nimi „*chybí studie o tom, jak se vyvíjel postoj marxistů, věnujících se dialogu s křesťany, vůči náboženství (Garaudy, Machovec, Gardavský).*“⁶³ *Chybí studie o polském revisionismu (Schaff, Kołakowski...).* *Chybí studie o maoismu. Neměl by scházet ani přehled o současném sovětském diamatu [...].*⁶⁴

Hned první text,⁶⁵ který následuje po této předmluvě, je v podstatě interpretací spisů Karla R. Poppera s cílem ukázat, že marxismus je údajně *nekontrolovatelnou*,⁶⁶ a tudíž nevědeckou teorií. Marxismus prý přesto dokáže inspirovat, hlavně rané Marxovy spisy, v nichž se měl projevit Marx aktivista⁶⁷ s etickými ideály, jež byly jeho pozdějším dílem (v němž se projevily utopické předpovědi) zatlačeny do pozadí. Pomineme-li tedy zmíněný „*inspirační*“ potenciál, přiznává tento text marxismu jako takovému spíše místo v dějinách vědy než užitečnost pro současnost.

Na údajně nevědeckou podstatu marxismu se cílí i v textu následujícím.⁶⁸ V něm je marxismus označen za symptom úpadku buržoazní společnosti, za „*poslední ideologii nevyvratitelnosti, již měšťák vyprodukoval, aby se*

---

58 Tamtéž, s. 490.

59 Tamtéž.

60 Neautorizovaný úvod, *Studie*, 1973, č. 36, s. 367 n.

61 Tamtéž.

62 Tamtéž.

63 K tvorbě těchto autorů viz např. Landa, I. a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu*, cit. d. (pozn. č. 14).

64 Tamtéž, s. 368.

65 Antiseri, D., „Epistemologická kritika marxistické dialektiky a totality“, *Studie*, 1973, č. 36, s. 372 n.

66 Tamtéž, s. 373.

67 Tamtéž, s. 390.

68 Preisner, R., „Průzory do podstaty dialektické konkretizace“, *Studie*, 1974, č. 37, s. 37 n.

zachránil před vyvrácením sebe sama“.⁶⁹ V tom má být dědicem německého idealismu. R. Preisner však také naznačuje, za jaké podmínky je možné marxismus vyvrátit: „Protože marxismus dialektikou konkrétního permanentně a neúprosně znicotňuje skutečnou skutečnost, lze ho vyvrátit jen z fundamentu praktické zkušenosti s ním.“⁷⁰ Marxismus se totiž údajně snaží neustále přetvářet Boží dílo, proto v současném světě „probíhá hranice mezi stvořenou skutečností a abstraktním konkrétnem: mezi světem, který následuje Krista ve světě, a ideologií, která usiluje o triumfální vyhlazení lidského kosmu“.⁷¹ Tudíž je marxismus ztotožněn s ideologií buržoazie, neboť „měšťácká civilizace byla od svých protestantsky a kalvínsky podmíněných počátků vybudovaná na zvilém odporu k » padlému « světu. Byla a je skrznastrz dualistická a spiritualistická a manichejská, a lze říci, že marxismem tato civilizace skoro logicky vyvrcholila a skrze něj a sním i zajde.“⁷² Cílem marxismu je podle R. Preisnera popřít svět i člověka: „Člověka, tím že ho popře ve jménu abstraktně konkrétního » nového « člověka, a skutečnost širého stvořeného světa, tím že ji předurčí k revoluční konkretizaci cestou dialektického znicotnění.“⁷³

Na tomto textu lze vidět, že kořeny marxismus byly v rámci tradice evropského myšlení umístěny na údajný počátek buržoazní společnosti, a tím spojeny s ideami protestantských církví. Jelikož jsou tyto idey katolicismu nepřátelské, jsou nebezpečné zároveň i pro křesťanskou civilizaci, kterou má katolická církev právo zastupovat.⁷⁴

Sledování teoretických pohybů v rámci marxismu se projevilo i na skutečnosti, že *Studie* komentovaly aktuální diskusi o vztahu mezi dílem G. W. Hegela a Karla Marxe.⁷⁵ Tato diskuse je interpretována coby přehodnocování části Marxova díla, která se neměla osvědčit v konfrontaci s historickým vývojem. Právě skrze tuto skutečnost je též nazírán vznik a existence různých neomarxismů.⁷⁶ *Studie* si tedy opět všímají zájmu o marxistický humanismus a opouštění převážného důrazu na materialismu a determinismu. Nicméně

---

69 Tamtéž, s. 38.

70 Tamtéž.

71 Tamtéž, s. 39.

72 Tamtéž, s. 40.

73 Tamtéž.

74 Je třeba říci, že tato neekumenická vyjádření jsou ve *Studiích* ojedinělá. Na druhou stranu však nejsou v katolické tradici ničím výjimečným. Svědčí o tom též příslušné pasáže knihy J. Maritaina, jež byla představena výše. Dále by bylo možné porovnat, jak se k marxismu staví protestantská věrouka. Předpokládám, že by bylo možné najít mezi postoji katolické a protestantské církvi při kritice marxismu mnoho shod.

Viz např. Floss, K., Josef Lukl Hromádka a křesťansko-marxistický dialog v ekumenickém semináři v Jirchářích, in Landa, I. a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu*, cit. d. (pozn. č. 14), s. 33–59.

75 Kern, W., „Hegel, Marx a frankfurtská škola“, *Studie*, 1973, č. 36, s. 392 n.

76 Tamtéž, s. 395.

W. Kern uchopuje Marxovo pojetí odcizení tak, že je historizuje, že je uvádí do kontextu s vývojem pojmu a nakonec stejně poukazuje na to, že i tento humanismus je utopii se skrytými *totalitními implikacemi*.⁷⁷

Hledání „utopických prvků“ u neomarxistů se věnuje i jiný text, jenž má toto téma i ve svém názvu.⁷⁸ Neomarxismus je shodně prezentován coby přehodnocování Marxova učení, jež se neosvědčilo v konfrontaci s historickým vývojem. Ve své kritice kapitalistické společnosti se proto neomarxisté měli vzdát prognóz, které by byly podloženy empirickými důkazy, a místo toho se zaměřit na tzv. *radikální odmítnutí*⁷⁹ a utopické naděje v souvislosti s překonáním odcizení. V této kritice kapitalistického systému vidí M. Lobkowicz nebezpečnou vzpouru, která „*má zničit nedokonalý svět jen proto, že bychom se jinak museli vzdát naděje na skutečně dokonalý svět. Zdá se mi ovšem, že počítá příliš málo s rizikem, že by násilné hledání ráje mohlo vytvořit nové peklo*“.⁸⁰

V podobném duchu pokračuje M. Lobkowicz i ve svém dalším textu,⁸¹ otištěném o rok později. V něm ukazuje, jak se marxismus v současnosti údajně mění, zapomínaje přitom na své kořeny v pracích Marxe a Engelse. Vědecký socialismus a jeho zákony se tím měly dostat na půdu *utopického socialismu*, který v rámci boje za emancipaci brojí proti empirickým vědám. Avšak, jak uvádí autor, *Nové levici se podařilo objasnit jen ve velice nepatrné míře, co je emancipace a nakolik má být skutečně největším lidským zájmem*.⁸² Marxismus v pojetí neomarxistů nemá dosahovat maxim křesťanských společenských požadavků, tudíž je nahlížen spíše jako slepá ulička v tradici evropského myšlení, a tím též historizován: *Je-li však emancipace osvobození od jakkoliv identifikovatelných nutností, pak se ukazuje jasně, že existují i jiné a možná dokonce základnější zájmy: třeba zájem o řád, o spravedlnost, o věčnost, o určitou kvalitativní úroveň života atd., jež všechny mohou být spojeny základní ochotou snášet od lidí určitý nátlak a nesvobodu a vůbec cokoliv je nepříjemně pocítováno. V tomto ohledu je Nová levice zřejmě dědičkou německého idealismu s jeho zvláštním spekulativním pathosem pro svobodu, přičemž německý idealismus sám je opět jenom dědicem evropské tradice, jež se odvozuje z renesance. To objasňuje velkou ozvěnu Nové levice; zda ovšem skutečnost, že Nová levice pouze pokračuje ve velmi staré tradici, mluví pro Novou levici anebo spíše proti této tradici, to je jiná otázka, již zde chci nechat otevřenou*.⁸³

Marxismus, a potažmo též socialistické společenské změny, reflektovaly *Studie* rovněž v textech nekatolíků, ba přímo ateistů. Jedním z nich je

77 Tamtéž, s. 410.

78 Lobkowicz, N., „Marcuseho radikální utopie“, *Studie*, 1973, č. 36, 421 n.

79 Tamtéž, s. 422.

80 Tamtéž, s. 432.

81 Lobkowicz, M., Pojetí vědy u Nové levice, *Studie*, 1974, č. 37, s. 7 n.

82 Tamtéž, s. 18.

83 Tamtéž, s. 19.

text Alexeje Kusáka o jugoslávském revizionismu.⁸⁴ Kusákovou snahou, jak říká, bylo představit *pokus vrátit marxismu jeho původní filosofickou a sociální dynamiku*⁸⁵ nebo též pokus změnit *konzervativně-apologetickou ideologii v kriticko-revoluční teorii*.⁸⁶ A. Klusák sleduje opouštění tzv. dogmatismu na konkrétním příkladu jugoslávského samosprávného systému. Je zajímavé, že některé návrhy jugoslávských marxistů, např. na participaci zaměstnanců na vedení podniků a zisku z nich, by našly své analogie i u návrhů katolických autorů blízkých redakci *Studií*.⁸⁷ Neméně zajímavá je i skutečnost, že Alexej Kusák přijímá kritiku marxistického pojetí odcizení od Roberta Kalivody,⁸⁸ která konvenuje obdobné kritice z řad katolíků, jak jsme ji mohli poznat z předchozích textů: „*Odcizení jako ztráta lidské podstaty je romantickou mystifikací,*“ neboť, jak pokračuje Kalivoda, člověk „*žije vždy svůj autentický život, ať je jakkoli úděsný a skličující*“.⁸⁹

Zájem *Studií* o uplatňování marxistické teorie v praxi socialistických států se projevil též v textu československého ekonoma Radovana Seluckého.⁹⁰ Ten poukazuje na slabiny tohoto spojení, konkrétně na příkladu ekonomického plánování. Ukazuje, že v pracích Marxe a Engelse nejsou pro chod těchto ekonomik téměř žádné doslovné opory vyjma negaci trhu a odumírání státu. Jestliže, citujeme autora, „*hlavním politickým cílem marxismu je osvobození člověka od ekonomického vykořisťování, různých forem odcizení a od materiální závislosti*“,⁹¹ jeví se jako absurdní, pokračuje R. Selucký, že socialismus zachoval trh i společenskou dělbu práce, které stojí mezi dělníkem a jeho mzdou, mezi něž nadto ještě doplnil *uměle zkonstruované*⁹² plánování, které nedokáže vyhovět jeho skutečným aktuálním potřebám.

Že společenská praxe marxismu údajně zůstává za teorií, se *Studie* snažily ukázat také na příkladu marxistické revize přístupu k náboženství.⁹³ Podle Konráda Korbela se marxisté musejí vyrovnat se skutečností, že náboženství je navzdory jejich přesvědčení ve společnosti stále přítomné. Jako jeden z důvodů životnosti náboženství uvádí K. Korbel skutečnost, že lidé vy-

---

84 Kusák, A., „Jugoslávský kritický marxismus“, *Studie*, 1973, č. 36, s. 411 n.

85 Tamtéž.

86 Tamtéž, s. 414.

87 Heidler, A., „Vztah církví a náboženských organizací ke společenským problémům současnosti“, *Studie*, 1972, č. 30, s. 796 n.

88 K postojům Roberta Kalivody ke křesťanství viz Černý, J., *Idea transcendence jako prostředek revize marxistického myšlení*, in Landa, I. a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu*, cit. d. (pozn. č. 14), s. 175–202.

89 Kusák, A., „Jugoslávský kritický marxismus“, *Studie*, 1973, č. 36, s. 420.

90 Selucký, R., „Marxismus, tržní socialismus a samospráva“, *Studie*, 1974, č. 37, s. 46 n.

91 Tamtéž, s. 47.

92 Tamtéž, s. 66.

93 Korbel, K., „Je možná revize marxistických teorií o náboženství?“, *Studie*, 1974, č. 37, s. 1 n.

střízlivěli, poněvadž byli zklamáni marxistickými ideály,⁹⁴ které se nevyplnily, čímž měla i protináboženská propaganda pozbyt účinnosti. Znovu je uváděn příklad jugoslávských marxistů, kteří nově zkoumali fenomén náboženství s ohledem na faktory psychologické a antropologické: „Komunističtí badatelé tedy zjišťují, že mimo sociální kořen náboženství musí studovat i osobní a vnitřní faktory náboženské zkušenosti.“⁹⁵ Jako hlavní překážku změny v přístupu k náboženství na praktické rovině uvádí K. Korbel politické kroky komunistických diktátorů.⁹⁶

Jako obranu humanismu vůči údajnému determinismu a utopismu marxismu lze též vnímat reflexi strukturalismu představenou textem Ambrose McNicholla.⁹⁷ Autor se v ní snaží ukázat, že strukturalismus popírá i takový zájem o lidský subjekt, který měl být přítomen u samotného Marxe. Strukturalismus je proto nazírán jako nebezpečný derivát marxismu. Na příkladu děl Clauda Lévi-Strausse⁹⁸ je konstatováno, že „spíše než hospodářská činnost jsou to tyto struktury, jež skýtají klíč k pochopení společenského života ve všech jeho formách. Jelikož lidská přirozenost je neměnná, všude stejná, musíme na tyto struktury hledět jako na něco, co náleží ke kolektivní nevědomé mysli a jako souhrn stálých schémat, jež skýtají model či vzor pro struktury mající své vyjádření ve společenských vztazích. Individuální lidský subjekt není zdrojem těchto vztahů.“⁹⁹ Pro A. McNicholla je strukturalismus Lévy-Strausse jakousi rigidní formou materialismu: „Jeho přiznanou filosofickou základnou je nová forma materialismu, takového materialismu, jenž je právě tak neschopný vysvětlit intelektuální činnost jako i jiné formy materialismu, jak evoluční, emergenční či dialektickou; a tento osudný nedostatek lze zakrýt jen tím, že se jednoduše popře specifický charakter činností, jež vyznačují člověka.“¹⁰⁰

Ještě více se měl tento trend, údajně upozadující jednající subjekt, projevit v pracích Michela Foucaulta:¹⁰¹ „Strukturalistická tendence k vyloučení či » rozložení « člověka dosahuje vrcholu v díle M. Foucaulta. Jeho přiznaným úmyslem je ukázat, že humanismus je v koncích, neboť pojem člověka jako subjektu je nedávného původu, ne víc než dvě stě let starý, a je odsouzen k zániku.“¹⁰²

---

94 Tamtéž, s. 3.

95 Tamtéž, s. 5.

96 Tamtéž, s. 6.

97 McNicholl, A., „Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu“, *Studie*, 1974, č. 37, s. 20 n.

98 *Anthropologie structurale* (1962), *La pensée sauvage* (1962), *Le cru et le cult* (1964), *The Scope of Anthropology* (1967).

99 McNicholl, A., „Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu“, cit. d. (pozn. č. 97), s. 23–24.

100 Tamtéž, s. 25.

101 Konkrétně je uvedena pouze práce *Les mots et les choses* (1966).

102 McNicholl, A., „Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu“, cit. d. (pozn. č. 97), s. 25.

Foucault jde prý dál než Marx, neboť ten „neměl velké pochybnosti o schopnosti člověka poznávat objektivní skutečnost neboli věci samy o sobě [...]“¹⁰³

Jako třetí zástupce strukturalismu figuruje v námi představovaném textu Louis Althusser: „I on má,“ píše A. McNicholl, „za to, podobně jako jiní strukturalisté, že tato nová metoda má sklon k znehodnocování humanistických pojmů týkajících se zrodu, dějin a samé činnosti člověka jako subjektu, jakož i humanistické interpretace marxismu.“¹⁰⁴ Tato interpretace dále vede podle A. McNicholla k tomu, že „z tohoto hlediska subjekty už nejsou individuálními výrobci, ale výrobními vztahy, jež nám dovolují definovat je podle jejich funkce v celém systému“.¹⁰⁵

A. McNicholl pak shrnuje důsledky, které má strukturalismus znamenat pro vědu a společnost: „Nová (marxistická) věda o společnosti ukazuje, že pojem individuální osoby má malý význam nebo dokonce postrádá smysl. Základním pojmem je pojem výrobních vztahů, nakolik jsou určovány historicky se měnícími způsoby výroby. Jednotlivec má smysl a hodnotu jedině uvnitř systému těchto vztahů, čili, kvůli svým vztahům vůči ostatním v tomtéž strukturálním systému; je definován svým místem v tomto systému a tedy jako člen skupiny, jak učí socialismus.“¹⁰⁶ [...] Nahradit rozpor strukturou znamená [...] popřít, že člověk je rozhodujícím činitelem dějin; znamená to nahradit individuální lidské úsilí výrobními vztahy a tak proměnit revoluční praxi v abstraktní vztah.“¹⁰⁷

Závěr

Protože sledované texty časopisu *Studie* měly různé autory, bylo nutné najít klíč k porovnání a zobecnění výpovědí, které obsahují. Východiskem z tohoto problému je skutečnost, že to byla redakce časopisu, kdo dával jeho obsahu konkrétní podobu. Předpokládáme proto, že do *Studií* zařazovala jen ty texty, které po obsahové i formální stránce odpovídaly jejímu pohledu na danou problematiku.

Ve *Studiích* byly reflexi marxismu většinou věnovány samostatné texty. Pokud jde o katolické autory, zabývali se marxismem hlavně ve věci slučitelnosti s křesťanskou naukou. Žádný z těchto autorů se přitom za marxistu nepovažoval. Navíc lze říci, že časopis *Studie* se nevymezoval vůči osobnosti papeže a magisteria, nejednalo se tedy o žádné rebelující periodikum. Na stránkách časopisu neprobíhaly o marxismu žádné interkatolické diskuse, tzn., že texty se svou argumentací zásadně nelišily a jejich vyznění spíše odpovídalo vzdělání a schopnostem konkrétního autora.

---

103 Tamtéž, s. 26.

104 Tamtéž, s. 27.

105 Tamtéž, s. 31.

106 Tamtéž.

107 Tamtéž, s. 32.

Témata, v rámci kterých se o marxismu mluvilo, byla většinou z oboru teologie a filosofie, dále též z politické či kulturní sféry. Vždy šlo tedy o to, jak se aplikace marxismu v těchto oblastech projevuje.

Co se týče samotného marxismu, existovala snaha rozlišovat v něm jednotlivé proudy. Nejčastěji jsme se mohli setkat s dělením na *západní neomarxismus* a *východní revizionismus* na jedné straně a *marxismus-leninismus* na straně druhé. Na základě zkoumaných textů je však těžké vést jednotnou dělicí čáru mezi těmito dvěma větvemi ve smyslu jejich legitimitosti pro katolické autory. Pro ně bylo primární, aby se marxista zároveň dovolával existence (zachování, obnovení) demokratické společnosti. Jen v demokratické společnosti si tedy katolík a marxista mohli „podat ruku“ a bojovat spolu za svět s lepšími sociálními podmínkami.

Co se týče marxismu-leninismu, ten byl vnímán jako nedílná ideová součást (či přímo základ) komunistických režimů. Dále byl označován za neměnný, nereformovatelný. Z tohoto zjištění bylo vyvozováno, že nereformovatelný je rovněž režim, který od marxismu-leninismu odvozuje svou legitimitu. Na druhou stranu je zde neomarxismus (revizionismus) blížící se údajně svým *humanismem* (jenž se měl odvozovat z raných Marxových textů) pojetí tzv. *humanismu křesťanského*. Je však třeba říci, že ani pojem *křesťanský humanismus*, ani humanismus marxistický či Marxův nebyly v textech *Studií* blíže specifikovány a jejich styčné rysy byly uváděny jen velmi obecně. Navíc byly argumenty svědčící o vzájemné blízkosti často ihned podkopávány samotnými autory.

Bez ohledu na výše uvedená rozlišení je marxismus jako celek historizován coby prvek *utopické* tradice evropského myšlení (tzn. její slepá ulička), a jako takový je pak neslučitelný s křesťanstvím. Katolickým autorům na marxismu mimo utopismus vadil také *determinismus*, a tím údajně upozadování člověka jako *jednajícího subjektu*.

Ač bylo možné zaznamenat otevřenost k některým prvkům marxismu, měla tato otevřenost vždy své limity. Pravděpodobně byla spíše způsobem, jak nahlédnout chyby katolické církve z minulosti a reagovat na dobové společenské výzvy.¹⁰⁸ Nešlo však o to vyrovnat se s konkrétními výtkami vůči katolicismu ze strany marxistů. Ve *Studiích* naopak převažuje snaha obhajovat katolické učení a spíše ukazovat, jak mu historický vývoj (na rozdíl od marxismu) dává za pravdu.

V možnosti inspirovat se marxismem, či dokonce připustit, že marxismus má s církví shodné myšlenkové projekty, se patrně nejdále došlo při reflexi kritiky tzv. *utopické* mentality od marxistického revizionisty Leszka Kołakowského. Církev se ve shodě s ním zasazovala o *snesitelnou, svobodu*,

---

108 Skalický, K., „Pokus o nástin ideové linie *Studií*“, *Studie*, 1990, č. 32, s. 410–418. Podobně též výše uvedený text J. Maritaina.

otevřenou demokratickou společností.¹⁰⁹ Je však zároveň třeba dodat (jak bylo uvedeno výše), že shoda, kterou na tomto místě *Studie* prezentovaly, spočívala právě v požadavku pluralitní společnosti, nikoli v nějaké marxistické myšlence či teorii. Pluralitní společnost byla místem, z něhož vycházela i veškerá katolická argumentace vůči marxismu na stránkách *Studií*.

Spolupráce byla zcela hypoteticky možná na odstraňování některých konkrétních sociálních problémů, nikoli však v rámci zásadní změny společnosti, jak to praktikovali nebo chtěli praktikovat marxisté. Musím však říci, že ani v jednom z textů se o konkrétní spolupráci mezi katolickými a marxistickými projekty nehovořilo, spíše šlo o úvahy o možnostech (navázání) dialogu, a především o vzájemné vztahy mezi katolickou církví a komunistickými režimy.

Dále lze konstatovat, že se změnou koncepce časopisu, jež přišla roku 1967, narostla i četnost reflexí námi sledovaného tématu. Od vzniku časopisu do roku 1967 byl totiž výskyt textů pojednávajících o marxismu minimální. Zájem o aktuální podoby marxismu dosáhl svého vrcholu v číslech 36 (1973) a 37 (1974). Domnívám se, že tato změna patrně nastala díky snaze o sblížení (či zmírňování konfliktů), která byla vedena ze strany katolíků i marxistů od poloviny šedesátých let. Změna koncepce znamenala také umožnění přístupu nekatolickým, ba přímo ateistickým a marxistickým autorům na stránky *Studií*.¹¹⁰ V textech těchto autorů je poukazováno především na limity a nedostatky reálné aplikace marxismu v rámci socialismu a je zde obsažena kritika tzv. dogmatického marxismu či absence schopnosti marxismu být tvůrčí teorií. Kritika „reálného socialismu“ a boj za sociálně spravedlivou pluralitní společnost (jež se v průběhu sedmdesátých let na stránkách časopisu stupňovaly), jsou nejkonkrétnější formou spolupráce mezi katolíky a marxisty, jež nám *Studie* ve sledovaném období ukazují. Na závěr lze říci, že období časopisu *Studie* začínající rokem 1977 svou marxistickou kritikou volně navazuje na období let 1958–1976, které bylo badatelským předmětem této práce.¹¹¹

---

109 Demokratická společnost se katolickým autorům ze *Studií* jeví jako nejpřijatelnější společenský systém.

110 K osobním (a přátelským) vztahům mezi katolíky ze *Studií* a marxisty, kteří v nich publikovali, viz Vokoun, J., Epilog dialogu: Korespondence Karla Skalického s některými marxisty, in Štěch, F., Míčka, R., *Církev a společnost: Karlovi Skalickému k 80. narozeninám*, České Budějovice, Jihočeská univerzita 2014, s. 259–270.

111 Michael Hauser ve svém textu Traumatické jádro marxisticko-křesťanského dialogu, in Landa, I. a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu*, cit. d. (pozn. č. 14), s. 313–332, představuje existenci dvou výkladů tohoto dialogu: Dialog je možné považovat buď za dobový jev, kdy omylný marxismus podlehl stovkami let osvědčenému křesťanství, anebo za dosud trvalý směr hledání vzájemných podobností. Vzhledem k tomu, že autoři *Studií* se snažili podkopávat marxistickou představu transcendence (utopismu), spadaly by *Studie* spíše pod první výklad. Příkladáme-li však větší důležitost boji o demokratickou a sociálně spravedlivou společnost, spadá dialog, jenž se odehrál ve *Studiích*, do výkladu druhého.

studie

“Pravda vás osvobodí”
(Jn 8, 32)

KŘESTÁNSKÁ AKADEMIE - ŘÍM - číslo 1. - 1958

Křesťanská akademie v Římě

S T U D I E

"Pravda vás osvobodí"

Jn 8,32

1958, č.1.

PŘEDMLUVA VYDAVATELE

Jestliže Křesťanská akademie dává do rukou české veřejnosti tento sborník studií, chce tím ukázat, že plní omu část svého pracovního programu, která je jí nejvlastnější jako studijnímu ústavu Cyrilometodějské ligy. Ani v exilu se nezapomíná na vážnou vědeckou práci. Ovšem naši autoři jsou nuceni posílat své vědecké práce k uveřejnění do cizojazyčných časopisů. Má to si- ce svůj velký význam, poněvadž věda a pravda nezná těs- né hranice nacionalismu. Avšak přece každý autor je rád, může-li rozmmožít i svůj národní vědecký kapitál a ne- musí-li jej ukládat j e n v cizích valutách. A každý čtenář, ůchtící nasytit svou duši vědou, zasedne -podle slov zakládací listiny Karlovy university- raději k své- mu stolu, třeba jen chudě vypravenému, aby se nemusil sytit j e n s cizích stolů, i kdyby byly bohatě při- pravené.

Křesťanská akademie těmito sborníky, které budou vycházet v nepravidelných lhůtách, chce dát nový podnět k vědecké práci našich autorů, poněvadž i tato práce má svůj velký význam pro exil. Každé upřímné a pokorné hle- dání pravdy vede k té Pravdě, o které praví Kniha knih:

Pravda vás osvobodí /Jan 8,32/.

Za ediční komisi:

Msgr František Planner

První číslo časopisu *Studie* vydané roku 1958 obsahovalo jednostránkový úvod *Předmluva vydavatele*, který za ediční komisi signoval František Planer.¹¹² Z jeho textu se můžeme dočíst o tom, k čemu měl časopis sloužit. Vydávání časopisu mělo být ukázkou a důkazem vědecké činnosti Katolické akademie, jež vznikla jako studijní ústav Cyrilometodějské ligy.¹¹³ Dále měl vzniknout prostor, kde by českoslovenští exulanti měli možnost publikovat práce ve své rodné řeči. Třetím deklarovaným důvodem bylo dát samotnou existenci časopisu nový podnět k vědecké práci. Tato vědecká práce je zde ztožňována s hledáním pravdy a jako taková byla tato činnost exilu spojena s výrokem Janova evangelia *Pravda vás osvobodí*. Toto spojení je možné chápat tak, že se autoři prostřednictvím svých prací zároveň podíleli na šíření nauky o spáse. Citát byl přítomen na obálce i na titulní straně jak prvního, tak i každého dalšího čísla *Studií*, čímž bylo demonstrováno, že charakter a účel časopisu jsou od začátku do konce především křesťansko-misijní.

I když podle autora předmluvy *věda a pravda nezná těsné hranice nacionalismu*, přiklání se *Studie* k českojazyčné verzi časopisu. Tento krok měl zdůvodnit odkaz na zakladatelskou činnost Karla IV., který zde působí jako historický argument. Zajímavá je především forma, jakou k tomu dochází: Je to samozřejmost srovnání, která zdánlivě neproblematicky a smysluplně promlouvá ke čtenářům bez ohledu na rozdílnost motivů i prostředí, v jejichž rámci Karel IV. a redakce časopisu působili.¹¹⁴

Kromě příspěvků jednotlivých autorů už *Studie* žádné další přílohy nebo jiné texty (například vysvětlivky, aktuální zprávy o dění exilu, reklamy aj.) neobsahovaly. Výjimkou je pouze tento zmiňovaný úvod Františka Planera.

---

112 Za zpřístupnění ukázky děkujeme webu Scriptum.cz. Web <http://scriptum.cz/> je rozsáhlou sbírkou digitalizované samizdatové a exilové literatury, kterou digitalizuje a zveřejňuje Sdružení občanů Exodus. Výjimečný je tím, že kombinuje odbornou a sociální činnost tím, že cíleně zaměstnává lidi se zdravotním handicapem. Badatelé jistě ocení zpracovaný seznam pseudonymů a zkratk, které se vyskytují v exilových časopisech. Na webu je přístupná jak česká, tak slovenská samizdatová produkce.

113 Cyrilometodějská liga vznikla roku 1949 v Londýně. Liga byla krajanským spolkem charitativního charakteru, jehož určujícím prvkem byla duchovní péče o uprchlíky z Československa. U jejího vzniku stáli Alexander Heidler, Jan Lang a František Rochl. Štaud, V., „Cyrilometodějská úcta pomáhala krajanům“, *Katolický týdeník*, 2006, č. 26. Dostupné z <http://www.katyd.cz/clanky/cyrilometodejska-ucta-pomahala-krajanum.html> [cit. 2018-1-5], nestránkováno.

Křesťanská akademie byla založena v květnu roku 1950 v Prien na Chiemsském jezeře jako studijní a ediční ústav Cyrilometodějské ligy. Zach, A., *Kniha a český exil 1949–1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*, Praha, Torst 1995, s. 83.

114 Odkaz na karlovskou tradici mimo jiné potvrzuje důležitost, jakou v katolickém dějepiscetví dlouhodobě zastávala. Zde myslíme především ideální vztah duchovní a světské moci v rámci státu.

Tenkrát to bylo vo něčem jiným. Mezi fotbalovými vlajkonoši osmdesátých let

Pavel Kovařík

Úvodem

Historické texty pohybující se v reáliích pozdního státního socialismu se s pojmy společenská nezávislost, aktivismus, či otevřená opozice setkávají s jistou nutností. Jejich autoři se tak ovšem ocitají ve složitém terénu, kdy vstupují do nepřívětivého prostoru diskuze nad povahou státní moci a represe v tomto období. Pokud jednotliví badatelé svůj zrak obrátí přímo k zájmu o alternativní kulturní scény a k otázkám jejich opozičního charakteru, octne se problematika povahy moci komunistického státu ve středu jejich výzkumu takřka nevyhnutelně. Debata nad charakterem pozdního státního socialismu se tak dotýká širokého souboru textů, jejichž bezprostřední předmět výzkumu s otázkami represe či státní kontroly přímo souviset nemusí. Obecně lze v tomto kontextu přivítat částečný ústup vyhrčených tezí o konfliktu demonizované státní moci s heroickou opozicí někam do úvodů k jednotlivým studiím, kde autorům slouží spíše jako stylistická pomůcka k vymezení svého vlastního textu. Samotná otázka vztahu mezi mechanismy společenské kontroly a nezávislou sférou v podmínkách dožívajícího projektu státního socialismu tím ale rozhodně zodpovězena není a zůstává o poznání náročnější výzvou než jen poslední dobou stále více frázovitě vymezení se proti binárním opozicím.

Ať už jsou nám představy o existenci normalizační šedi blízké či ne, zůstává obraz jakési všeobecné neútěšnosti osmdesátých let pro práci s pojmem alternativní kultury klíčový. V kontextu poslední dekády komunistické vlády totiž naplňuje pojem *alternativa* jeho vlastním významem. I proto budou snahu vystopovat jakousi alternativu v každodennosti socialistického Československa provázet ony dobře známé obrazy ve lži žijících zelinářů ještě velmi dlouho. Obrazy sloužící jako kulisa, na jejímž pozadí může pestrost a s ní i význam nezávislých komunit lépe vyniknout.

Debata o drolení komunistického režimu v českém prostředí obsahuje tématiku kulturní opozice či role alternativních životních stylů od samotného počátku. Specifické společenství československých undergroundových umělců se díky svým neznámějším tvářím octlo po listopadu 1989 v pozici

nejen symbolických, ale i reálných politických vítězů. Alternativní kultury postupem času našly své místo v příběhu vzniku české demokracie a v případě undergroundu se jedná o přímé pozvání do národního narativu.¹

Stále větší počet jednotlivých společenských skupin osmdesátých let vystupuje na rádcích nejrůznějších studií ze stínů, které na ně každodennost pozdního státního socialismu vrhá. Vzniká tak pestrá škála jednotlivých komunit, které se postupně s odvoláním na pojmy nezávislost, alternativa, či přímo kulturní opozice ohrazují proti svému zařazení do ponižujících schémat normalizované společnosti. Hranice i kvalitu konceptu kulturní opozice je proto třeba trpělivě a opatrně testovat. Přikládání této optiky na realie jednotlivých složek tehdejší společnosti by mělo být provázeno jistou obezřetností a s vědomím toho, že pojem kulturní opozice je sám o sobě historicky konstruovaným konceptem.

Jedním z pozoruhodných momentů tohoto procesu je dosavadní zájem o jedno z nejvýraznějších společenství mladých Čechů a Slováků, které na sebe dokázalo pravidelně strhávat pozornost svého okolí a koncem osmdesátých let reálně vystoupit ze své marginality. Zprvu nepočtené hloučky učňů, kteří začínali zakládat v ochozech fotbalových stadionů první stálější „kotle“, se postupem času rozvinuly ve výrazný společenský fenomén, který se setkával se státní mocí nejen v otevřeném konfliktu v podobě fyzického násilí. Jakou roli tedy sehrává v debatách o autonomních kulturních sférách tato specifická skupina, která je dodnes konfrontována s povrchní demonizací a jejíž vnímání se často potýká s jakýmsi přirozeně negativním předporozuměním?

Představy, že jde o jedince dobrovolně žijící na okraji společnosti, jako by vedly normalizační vlajkonoše někam do autonomního podzemí mezi ostatní subkultury té doby. Zároveň se ovšem fotbalové fanoušky na rozdíl od celé řady jiných subkultur, spojených s nejrozličnějšími hudebními žánry, u nás příliš nedaří historicky tematizovat.

Zájem o fotbalové chuligánství projevují v českém prostředí zejména sociologové, a to ve snaze odhalit kořeny chuligánského chování, považovaného především za jistou formu deviace. I domácí produkce zde nabízí několik poměrně obsáhlých textů.²

---

1 Daniel, O. a kol., *Kultura svépomocí. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2016, s. 50.

2 Mareš, M. – Smolík, J. – Suchánek, M., *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*, Brno, Barrister & Principal 2004.

Smolík, J., *Subkultury mládeže*, Praha, Grada Publishing 2010.

Smolík, J., *Fotbalové chuligánství: historie, teorie, a politizace fenoménu*, Karlovy Vary, Zdeněk Plachý 2008.

Obraz 19

V časovém rámci, který by zahrnoval pozdní státní socialismus, se však prozatím objevily jen velmi opatrné pokusy s tímto tématem pracovat. Vlajkonosi pražské Sparty se krátce mihnou v příspěvku Ondřeje Daniela v jedné z prvních českojazyčných monografií věnovaných výzkumu populární kultury³ a o několik let později této skupině věnuje stejný autor skromnou kapitolu ve své knize.⁴ V rámci populárního projektu Vladimíra 518 vznikla roku 2013 kniha navazující na jeho dřívější počín věnovaný městským subkulturám, v níž nalezneme příspěvek Jiřího Volka věnovaný fotbalovým fanouškům před rokem 1989. Jeho text prezentuje komunitu fotbalových vlajkonosů jako jakousi autonomní sféru, která otevřela prostor jejich nekonformním představám o svobodě. „*Za Husákovy vlády dochází u socialistické mládeže k náhlému osvobození, které mělo v totalitním režimu za následek imunitu vůči komunistické propagandě a neukojitelnou touhu po spontánní zábavě vyjádřenou v zařazení do rebelujícího kmenu – fotbalového klubu.*“⁵ Život fotbalových fanoušků nabyde ve Volkově podání podoby jedinečného prožitku, v jehož jádru se ve skutečnosti skrývá snaha o nalezení svobody v nekončící zábavě bez ohledu na vnější okolnosti.

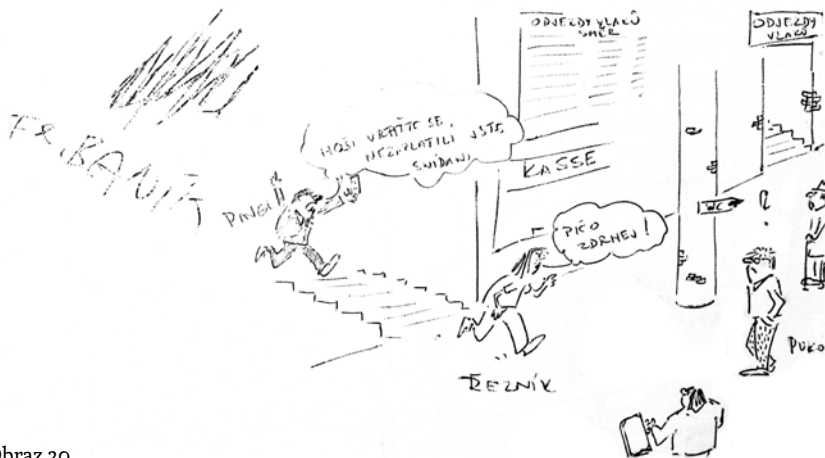
3 Daniel, O. – Kavka, T. – Machek, J., *Populární kultura v českém prostoru*, Praha, Karolinum 2013, s. 281.

4 Daniel, O., *Násilím proti „novému biedermeieru“. Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*, Přeborn, Pistorius & Olšanská 2016.

5 Vladimír 518, *Kmeny o. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*, Praha, Bigg Boss & Yinachi 2013, s. 458.

Ambicí předkládané studie je ohledat hranice podobných interpretací. Stojí fotbalové kotle osmdesátých let blíže k punkerům Miroslava Vaňka, kteří si své *ostrůvky svobody* ve společnosti našli režimu navzdory?⁶ Nebo se jejich cesta do ochozů fotbalových stadionů podobá spíše průvodům depešáků Prahou z roku 1988, tak jak je zmínil Michal Pullmann?⁷ Položme si otázku, kam vlastně skupinky fanoušků z ochozů stadionu na Bazalech či pražské Letné v tomto prostoru zařadit.

Studie se vedle základní kontextualizace problému dotýká několika tematických okruhů. Za výrazný zdroj obecnějšího zájmu o celé téma lze považovat otázku násilí fotbalových fanoušků. V první části jsou proto nastíněny nejen některé důležité události fotbalového násilí, ale i možné motivace a symbolické významy, které jej v průběhu osmdesátých let provázely. Druhá pasáž se pozastavuje nad původem tohoto společenského fenoménu a upozorňuje na významnou roli kulturních transferů ze západní Evropy. Text volně navazuje připomenutím teorie subkultur jako klíčového inspiračního zdroje při práci s celým tématem a zároveň vyjadřuje jistou skepsi k funkčnosti podobných přístupů při interpretaci studovaného materiálu. Poslední oddíl je věnován těm aspektům života fotbalových fanoušků, které nelze označit za otevřeně konfliktní, a zmiňuje někdy pozoruhodné prolínání života fotbalového vlajkonose s každodenností pozdního státního so-

Obraz 20

6 Vaněk, M., *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002.

7 Pullmann, M., *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha, Scriptorium 2011.

cialismu. Předkládaná studie je zároveň snahou o příspěvek k širším diskuzím o alternativních kulturách a životních stylech ve jmenovaném období.

„My jsme byli v podstatě taková disentanční společnost. Teďka jsem prostě čet, tady v Havlově knížce, že on se v podstatě vychvaluje, že to byli lidi, který byli spolu solidární a bla, bla, bla... Když si potom vybavuju, jak se dlouho nebyli schopný domluvit Hradílek s Hučínem, jak se tady hádali prostě před soudem. To nebyli žádný lepší lidi. Jestli mi někdo říká, že jsem pro tenhle sport patřil mezi spodinu, tak zaplať pánbůh, že jsem nebyl elitou. Takže mě bylo v téhle společnosti a je dobře.“⁸

O pramenech

Pramenná základna k tématu fotbalových vlajkonošů a role osobních sbírek v ní

Materiál, který by otevřel cestu ke komplexnímu zpracování výše položených otázek ve vztahu k prostředí fotbalových fanoušků, není v českém kontextu plně k dispozici. Tato situace je způsobena především nedostatečným ohledáním pramenů institucionální povahy, které by z pozic represivních složek či sportovních institucí dané doby pomohly rekonstruovat obraz státní strategie v přístupu nejen k rozmáhajícímu se fotbalovému výtržnictví, ale i specifické kultuře vznikající okolo něj. I proto není otázka konkrétní povahy státních represí přímým předmětem této studie. Předkládaný text se jmenovaných problémů dotýká spíše v odkazech na vzpomínkové materiály, které toho času okolo komunity vlajkonošů vznikly a vyplouvají na povrch společně se stále častějšími rozhovory s jednotlivými výraznými osobnostmi československých fotbalových kotlů. V tomto ohledu je třeba paměťovou povahu dostupného materiálu nepodceňovat a prezentované realie vnímat kritickou perspektivou, kterou nabízí například metodologický aparát paměťových studií.

Jednou z možných cest, jak v současné době do příběhu československých vlajkonošů seriózně umístit i vládní autority, je opatrné hledání paralel a inspirace v blízkém zahraničí. Konkrétně v Německu postoupil archivní výzkum tohoto tématu o poznání dále a dohledané dokumenty se již dočkaly své historické reflexe mapující například pronikání tajných služeb do sportovního prostředí.⁹ Hledáním paralel mezi politickými režimy, které

8 Z rozhovoru s Františkem, z osobního archivu autora.

9 Leske, H., *Erich Mielke, die Stasi und das runde Leder. Der Einfluß der SED und des Ministeriums für Staatssicherheit auf dem Fußballsport in der DDR*, Göttingen, Verlag die Werkstatt 2007.
Denis, M., „Soccer hooliganism in the German Democratic Republic“, in A. Tomlinson, Ch. Young (ed.) *German Football. History, Culture, Society*, Abingdon, Routledge 2006.
McDougall, A., „Fighting socialism: fan disorder behind the Iron Curtain“, in *The people's game: football, state and society in East Germany*, Cambridge, Cambridge University Press 2014.

symbolicky ztělesňovaly osobnosti Ericha Honeckera a Gustava Husáka, si v jistých pasážích vypomáhá i tato studie.

Byly to však především osobní sbírky a vzpomínkové příspěvky na komunitních webech, co vytvořilo základní pramennou bázi prezentovaného textu. Lze jen těžko odhadnout, kolik takových sbírek upomínajících jejich majitele na bujaré mládí uprostřed komunity fotbalových fanoušků v našich podmínkách existuje. Profily kdysi výrazných postav fanouškovské komunity na sociálních sítích nebo pasáže věnované historii na jejich webových stránkách napovídají mnoho o existenci roztroušené sítě vzpomínkového materiálu osobní povahy. Tyto prameny bude prozatím velmi těžké získat pro historické účely a téměř nemožné systematicky koncentrovat v institucionalizovaném archivu. Tato studie čerpá podklady zejména ze dvou takových sbírek ve vlastnictví výrazných osobností klubové komunity, do nichž se autorovi při osobních schůzkách podařilo nahlédnout a část pro vlastní potřebu archivovat. Vybraný materiál mapuje život několika fanoušků, kteří většinu svého volného času věnovali životu v klubovém prostředí pražských Bohemians a o poznání početnější a nepochybně i tvrdší společnosti okolo vznikajícího kotle ostravského Baníku. Prameny, které nepochází z veřejně přístupných zdrojů, zahrnují například několik málo básní, desítky fotografií, vybranou část z jinak rozsáhlé osobní knihy výstřížků pozdějšího zakladatele fan klubu Baníku Ostrava a amatérské kroniky neoficiálního fansclubu pražských Bohemians. Pro lepší orientaci v získaných pramenech bylo nahráno a v osobním archivu autora uloženo několik hodin orálně historického rozhovoru s jejich majiteli.

O bolestech československého fotbalu

Celkove se liga nevymkla zo súradnic priemernosti.¹⁰

Prostředí československé fotbalové ligy, ve kterém první skupinky fanoušků začátkem osmdesátých let zakládaly svá nová společenství, mělo daleko ke konspirační atmosféře mezi opozičními intelektuály nebo k úzkým komunitám na okraji, spojeným s alternativními hudebními žánry. Se specifickým životním stylem fotbalového vlajkonose se s kalendářní pravidelností setkávaly tisíce lidí sledující z tribun domácích stadionů zdivočelé mladíky, jak nosí ručně pletené klubové šály, oblékají si podomácku sešité pláště v klubových barvách a sborově skandují ostré popěvky, často s otevřeně protivládním nádechem. V kdysi jednolitě mase fotbalových příznivců se začínaly formovat nové skupiny, vůči nimž se ostatní diváci pomalu stávali nezasvěcenými outsidersy. Tento společenský pohyb se děje v podmínkách,

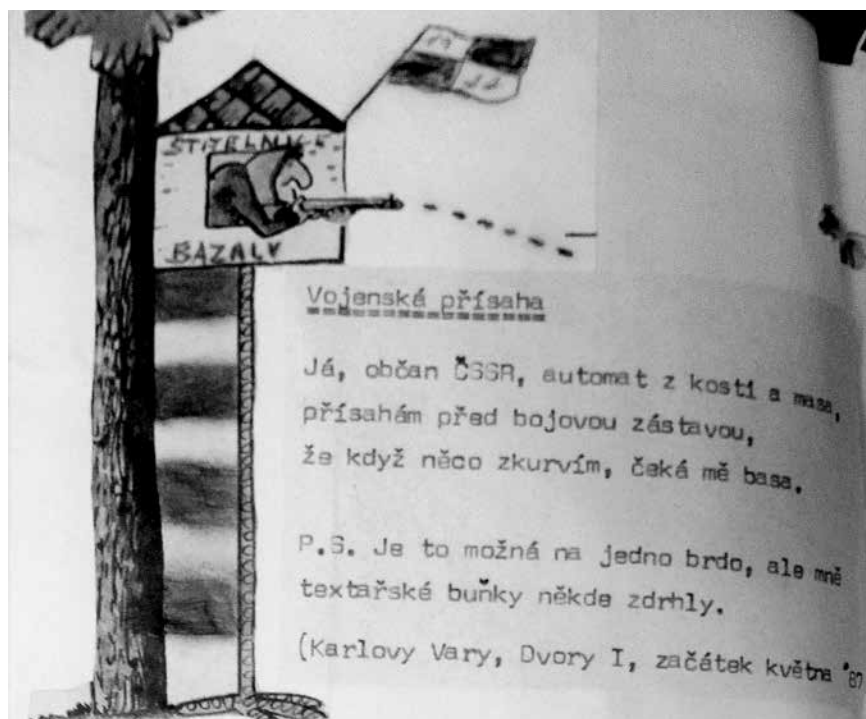
---

10 Dávid, L., *Futbal 88/89. ročenka*, Bratislava, Šport 1990, s. 8.

kteří v mnohém zračily obecně známé institucionální, ekonomické a etické bolesti posledních let existence státního socialismu.

Sousloví o uspokojivé stagnaci najde své opodstatnění i při popisu fungování federální fotbalové ligy osmdesátých let. Návštěvnost nejvyšší soutěže, společně pro českou i slovenskou část federace, se pohybovala nad 1,3 milionu diváků ročně a průměrně si v zúčastněných městech tehdejší soutěže vybralo fotbalové utkání za způsob trávení volného odpoledne asi 5000 obyvatel. Zájem o vrcholný fotbal ovšem nebyl, stejně tak jako dnes, rovnoměrně rozprostřen po celé zemi. Zatímco velká města se silnou fotbalovou tradicí jako byla Praha, Ostrava či Olomouc dokázala své stadiony pravidelně plnit i desetitisícovými návštěvami, v ochozech armádního klubu Dukla Praha se počty diváků často počítaly na stovky.¹¹

Byla to právě velká, emotivní utkání, která hrála roli významného impulsu pro vznik prvních fotbalových kotlů, spíše než radost z líbivého technického fotbalu, kterého si tehdejší fanoušci v postupně řidnoucích ochozech československých stadionů mnoho neužili.

Obraz 21

¹¹ Tamtéž, s. 13.

Nejvyšší fotbalovou soutěž provázely vedle upadající sportovní atraktivity jednotlivých utkání i nekalé praktiky spojené s financováním jednotlivých klubů a silně rozvinutou praxí uplácení rozhodčích. Poměrně běžné případy otevřené korupce mohly mít svou soudní dohru ještě za vlády komunistického režimu. Otrávená atmosféra okolo vyšetřování fungování takzvaných černých fondů ve financování pražského klubu Bohemians a odsouzení jeho sekretáře Zdeňka Svobody v březnu roku 1989 se negativně podepsaly na výsledcích mužstva, které se od počátku osmdesátých let umísťovalo na předních příčkách ligy.¹²

Nízkou sportovní kvalitu nepomáhala zlepšit ani úpěnlivá snaha udržet nejkvalitnější hráče v domácí soutěži. Problémy stagnujícího československého hospodářství, snažícího se zoufale nalézt vývozní artikl, za který by západní ekonomiky byly ochotné zaplatit ve svých tvrdých měnách, se ovšem dotkly i oblasti sportu. Zahraniční trávnický se tak postupem času začínaly otevírat i mladším hráčům, kteří doposud nevěnovali svůj výkonostní zenit domácí soutěži. Snaha dosáhnout prodejem nadějných fotbalistů valutových výdělků nastavila platbám za tehdejší přestupy dnes nepředstavitelné parametry. Z milionu nizozemských guldenů, které zaplatil PSV Eindhoven za Jozefa Chovance, si postupně fotbalový svaz, Ústřední výbor Československého svazu tělesné výchovy a konečně přímo státní pokladna ukrojily celé tři čtvrtiny. Sparta Praha, kde tehdy Chovanec působil, nedostala ani jednu šestinu z celé částky.¹³

Hned další hráč v pořadí, který měl podle otevřenějších pravidel okusit atmosféru zahraničních soutěží, se pokusil emigrovat. Kdysi vrcholný prohřešek opuštění republiky však socialistické Československo měřilo na konci osmdesátých let o dost mírnějším metrem než o několik desítek let dříve. Kompromis s italským klubem AC Fiorentina, kde měl slávistický obránce Kubík nakonec přece jen nastoupit, zahrnoval mimo jiné i sumu 1150 000 západoněmeckých marek. Samotný fakt, že politický režim, který formálně zaměstnával své jinak plně profesionální sportovce v důlních podnicích, se nakonec obrací na mezinárodní organizaci FIFA s důkazy o neamatérské povaze svých sportovců, aby se domohl podepsání řádně proplacené smlouvy, podtrhuje celkovou atmosféru pozdního státního socialismu, který žil ve stále viditelnějším kompromisu se svou vlastní ideologií.¹⁴ Kubíkovo osobní drama nakonec posunuly do dalšího dějství cinkající klíče na Václavském náměstí. Jiné strasti českého fotbalu devadesátých let přesahovaly listopadové drama daleko do minulosti.

---

12 Tamtéž, s. 8–11.

13 Dávid, L., *Futbal 88/89. ročenka*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 9.

14 Tamtéž.

O podobách fotbalového násilí

*Běží žoldák ze Strahova, chytte ho chytte ho,
Na životě nezáleží zabte ho, zabte ho!*¹⁵

Z pestré škály komunitních aktivit, které provázely životní styl fotbalových vlajkonosů, vyplouvá na povrch zejména jejich násilná podoba. Ta je dodnes zdrojem nejen emocí, ale především zájmu o toto zvláštní společenství. Vzájemná utkání sportovně stabilnějších klubů z větších měst se stávala rozbuškou fotbalových rvaček nejrůznější povahy od nepaměti. V jistém smyslu romantické lokální potyčky ovšem postupně doplňovaly stále tvrdší střety, po nichž na ulicích zůstávaly střepy od vysklených tramvají a rozebrané chodníky. Na pozadí jednotlivých obrazů fotbalového násilí vystoupí velmi dramatický příběh, který má svou gradaci a podobně jako v západní Evropě i svůj vrchol. Mezi vzpomínkami klubových vlajkonosů osmdesátých let vystupuje několik okamžiků, které se postupem času staly legendárními, jsou opakovaně vzpomínány a zpětně zakládají něco jako paměť českého fotbalového chuligánství. Tato vlastní historie fotbalových rvaček je samozřejmě bohatší než jen vzpomínka na několik násilných scén z filmu *Proč?*

Železniční vagóny nebyly jen jakýmsi jevištěm násilí spartanských vlajkonosů na televizní obrazovce. Výjezdy na venkovní utkání vlakem měly oproti cestám klubovým autobusem svůj jedinečný význam. „Do pětaosmdesátého dělal autobusový zájezdy na ty bližší destinace klub. Tenkrát se jezdilo hlavně autobusem. Takový ty větší osoby jely vlakem, aby prostě... Měli svobodu nějakou? No i v tom, co si budeme povídat, autobuse se vopíjelo, bylo veselo, ale prostě chtěli být svobodnější...“¹⁶ Ať už se nešťastný průvodčí ve službě během hracích dnů fotbalové ligy potýkal s desítkou těch nejodhodlanějších, či stovkami do extáze vyburcovaných Sparťanů, vždy měl co dočinění s mladíky v očekávání dobrodružně prožitého volného víkendu, pro něž byly přeplněné chodbičky a kupé prostorem zvláštní osobní svobody. V sezóně 1986/1987 se více než čtvrtina všech oficiálně zaznamenaných přestupků spojených se zápasy v rámci fotbalových soutěží tehdejší NDR odehrála na železnicích.¹⁷ O tom, že vlaky byly pro tuto komunitu jedinečným prostředím se specifickými pravidly, svědčí i zmínky o doprovázejících policistech, kteří ve vlacích od chování dobře známých rváčů odvraceli zrak, a přehodnocovali tak standardy u jindy postihovaných přestupků.¹⁸

15 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora.

16 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora.

17 Denis, M., „Soccer hooliganism in the German Democratic Republic“, cit. d. (pozn. č. 9), s. 59.

18 Tamtéž, s. 60.

V časech, kdy měly jednotlivé skupiny vlajkonošů za sebou už bohatou historii vzájemných potyček, se třeba jen noční vlakový průjezd přes výsostná baníkovská území Ostravska stával příslibem ostrých střetů. „*Oni jeli z té Žiliny přes Vítkovice a tam na ně normálně naběhli. Včera jsem byl zrovna s jedním, co tam u toho byl. Ale tehdy, vidíš to, jel plný vlak Spartánů, nebo minimálně jeden vagon a oni si tam klidně chrápou jo. Policajti nikde. Naběhli tam a šup, šup, byli venku a vlak jede dále. Spartani pobití, rozumíš.*“¹⁹ Jednotlivé rvačky fanoušků pomalu začínaly psát svou vlastní historii, která měla své legendy, vítězství i porážky. Neklidné probuzení spartánských fanoušků při krátké zastávce v ocelovém srdci republiky se brzy stalo legendou, která si žádala své odčinění. „*Spartani byli pobiti a potom, když se třeba přijelo na Slávii, tak tam Baníkovci byli a též kotle ještě nebyly rozdělené. Stálo se, kde se dalo. No a přišli a začali vykřikovat: „Vy jste tam byli?“ Tak zase už kuli odvetu...*“²⁰ Naopak pro Baníkovce se později stal krušným průjezd přes pražské Hlavní nádraží při výjezdu do Českých Budějovic. Českoslovenští železničáři tehdy vhodnější a z ostravského pohledu bezpečnější spojení ze severní Moravy do jižních Čech nenabízeli, a tak na pověstné *chachary* na peronech hlavního nádraží při příjezdu čekala připravená odvěta.

Na železniční stanici v Plzni vrcholila dodnes pravděpodobně nejčastěji vzpomínaná rvačka československých fotbalových fanoušků před pádem komunistického režimu. O tom, že už se dávno nejednalo o nevinné šarvátky, svědčí i předehra této velmi ostré bitky, které se podle vzpomínek tehdejších vlajkonošů účastnily stovky Spartánů a fanoušků tehdejší Škody Plzeň. Rivalita Sparty a Plzně s krátkou přestávkou plzeňského sestupu do nižší soutěže údajně gradovala už od března roku 1987, kdy byl v jednom ze střetů zraněn nezletilý chlapec. Rvačka ze srpna roku 1988 se nakonec dotýkala širokého prostranství sahajícího od hlavní brány dnešního stadionu ve Štruncových sadech přes most nad řekou Radbuzou až k železničním podchodům a odbavovací hale, kde také vyvrcholila jedním z nejtragičtějších okamžiků tohoto období. Jeden z utíkájících spartánských fanoušků zde ze schodů srazil postarší ženu, která na následky zranění nakonec zemřela.

Často připomínaná spontánnost a neorganizovanost tehdejších výtržností²¹ se v tomto ohledu ocitá v jistém stínu a nelze ji brát zcela doslovně. Samotný fakt, že ráznější vlajkonoši jednotlivých klubů po večerech listovali jízdními řády a snažili se odhadnout spoje, kterými budou znepřátelené

19 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

20 Tamtéž.

21 Mareš, M. – Smolík, J. – Suchánek, M., *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 129.

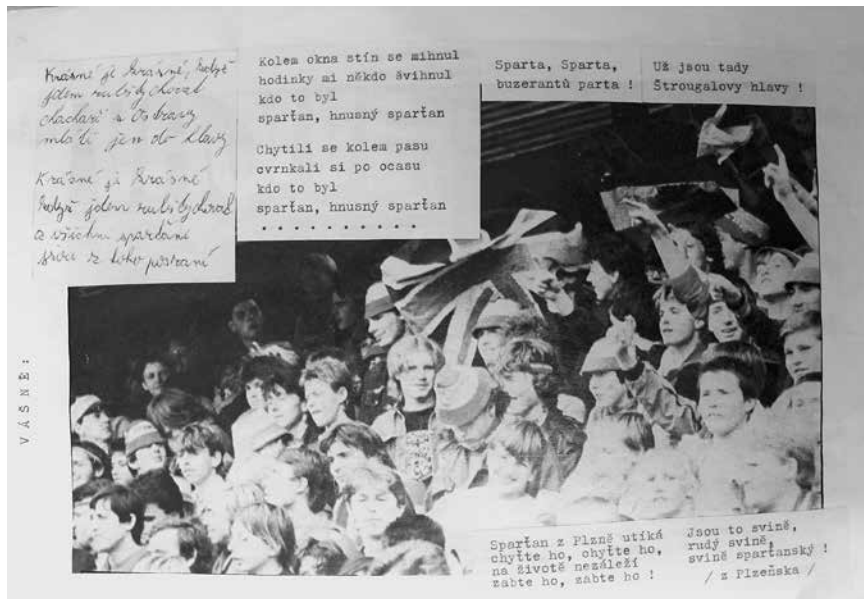
Smolík, J., *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 159–160.

Vladimír 518, *Kmeny o*, cit. d. (pozn. č. 5), s. 474–475.

skupinky projíždět přes jejich výsostná území, není jedinou indicií, která podobné představy rozporuje. Při konkrétnějších popisech výrazných fotbalových střetů nalézáme vzpomínky na to, jak si tehdejší chuligáni před očekávaným střetem skrývají v okolí stadionu řetězy, tyče a skleněné lahve.²²

Rivalita mezi jednotlivými kluby měla nejrůznější podoby a mohla být rovněž politicky citlivá. Slova jednoho z oblíbených popěvek ostravských *chacharů* „Už jsou zase tady, Štrougalovy hlavy“ připomínají tehdy obvyklá obvinění letenského klubu z přímého napojení na vládní struktury. Ve státech tehdejšího východního bloku se nejednalo o nic neobvyklého. Dlouholetý šéf východoněmecké tajné služby, Friedrich Mielke, zastával zároveň vysokou funkci ve vedení berlínského fotbalového Dynama, které desetkrát v řadě ovládlo východoněmeckou *Oberligu*. O podobně zjevných klientelistických vazbách lze v případě pražské Sparty pochybovat.

Vojenský fotbalový klub Dukla Praha ovšem sportovní soutěž pokrýval zcela jistě. To, že perspektivní hráči z celé ligy nastupovali za toto mužstvo zpravidla na základě prostého povolávacího rozkazu do armády, bylo zdrojem dalších rozčilených zpěvů o *žoldácích z Dukly*. Protože však tým hrající na pražské Julisce neměl nijak širokou fanouškovskou základnu

Obraz 22

22 Z příspěvku Zdeňka na komunitním webu [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://hooligans.cz/domains/hooligans.cz/index.php/books/3114-stalo-se-pred-25-lety-skoda-plzen-sparta-praha-o-o-9-8-1988>.

a dlouhodobě se ve statistikách návštěvnosti dotýkal opačné strany tabulky než Baník nebo Sparta, setkávali se vlajkonosi ostatních klubů s násilím na zdejšími stadionu spíše v konfrontaci s Veřejnou bezpečností. Ta měla podle jejich vlastních slov držet nad Duklou ochrannou ruku. „Protože na Dukle se nesmělo fandit proti Dukle. Tam nás hodně perzekuovali. Jako co se dělo po zápasech, který jsme vyhráli, jak nás naháněli po okolních uličkách, jak jsme dělali průvody dolů na metro... To teď je úplněj čajíček.“²³

Vymezování se proti vládním klubům v rámci tehdejšího východního bloku je běžně prezentováno jako jistá forma kritického postoje. Německá sportovní historička Jutta Braun dokonce přirovnala odpor vůči pokřivené sportovní soutěži, ztělesněné právě Mielkeho BFC Dynamem, ke kritice podobně pokřivené soutěže politické.²⁴ Podobná interpretace by zacházela v československých podmínkách snad až příliš daleko. Ve zdejší fotbalové lize sice existovala obdoba dlouhodobě úspěšného fotbalového klubu institucionálně napojeného na bezpečnostní složky, který mohl komunistický režim v jistém kontextu ztělesňovat, ovšem hledat v siláckých popěvcích o žoldácích z Julisky více než jen záměrně dráždivou estetiku je prozatím nepřiměřeně odvážné.

Zdrojem napětí mezi různými komunitami fotbalových společenství ovšem nemusel být jen nekonečný příběh legendárních rvaček a z nich vyvěrajících pocitů touhy po pomstě za ponížení v prohrané bitce. Ochozy na Tehelnom poli v Bratislavě nebo stadionu Spartaku Trnava byly pro české kluby horkou půdou, kde se k emocím sálajícím ze hřiště přidávala i stará česko-slovenská federální rivalita. Národnostní tenze mohly však sahat ještě dále. Jen několik dní před změnami, které československému fotbalu a jeho divákům přinesla sametová revoluce, měli zažít ostravští fanoušci emocionálně vypjaté utkání, vrcholící napadením několika vojáků, kteří přišli na ostravský stadion podpořit ukrajinské mužstvo.

Nepríznivý výsledek pro domácí klub společně s obecně rozšířenou animozitou vůči sovětským posádkám v Československu se v napjaté společenské atmosféře konce roku 1989 zvrhl v násilnou scénu, jíž se podle vzpomínek tehdejších vlajkonosů neúčastnili pouze diváci z kotle. „Potom z nějakých emocí vzniklo, že po nich začali házet normálně flašky a tak. Tehdy ten stadion byl zrovna v opravě. Rusáci seděli na tom místě v sektoru vedle kotle...“²⁵

Zatímco v nedalekém zahraničí jsou bezpečnostní opatření přímo na stadionech stále komplexnější, v socialistickém Československu bylo poměrně

23 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora.

24 Braun, J., „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, *Deutschland Archiv*, 2004, č. 37, s. 447.

25 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

běžné, že zneprátelené kotle a potenciálně konfliktní skupiny diváků od sebe oddělovalo ve vzdálenosti pár desítek kroků jen několik málo civilních pořadatelů utkáni. V podmínkách organizační improvizace či byrokratického nezájmu o celý problém se tak mohlo stát, že z dnešního hlediska jednoznačně rizikové utkáni se konalo na rozestavěném stadionu, obklopeném hromadami stavebních sutin. „*Měli ty autobusy zaparkované a fanoušci-Baníkovci je tam při nástupu normálně dobýjeli. Nebo úplně vrchol, to bylo psycho. Bylo tam auto, takový nákladák jako plachták a oni byli v tom autě. Do toho plachtáku dovnitř házeli kameny, protože tam bylo ještě nějaké staveniště a těma štachetama je normálně dobýjeli přes plachty, ty vojáky.*“²⁶ Osmdesátá léta jsou obdobím, kdy se ve vztahu k těmto divákům prosazuje využívání prostoru fotbalového stadionu jako místa s disciplinačním potenciálem, a to nejen v západní Evropě. Na pozadí obecně známého zrušení sektorů na stání v anglické Premier League se i v NDR objevují návrhy na přesunutí stadionu problémových chuligánů východoberlínského 1. FC Union do lesnaté čtvrtě Kopenick, jejíž okolí mělo bezpečnostním složkám otevřít cestu k efektivnější kontrole nezvladatelných fanoušků.²⁷ Kdy přesně se začínají podobné snahy prosazovat v českém prostředí, je těžké přesně stanovit. V průběhu osmdesátých a počátkem devadesátých let se postupně rozšířily oddělené sektory a zavedly regulace pití alkoholu. Po zmíněné plzeňské rvačce mělo být zase zakázáno pronášení vlajek na tyčích do ochozů fotbalových stadionů. Podobné snahy měly v Československu podobu přechodu z jednoho extrému do druhého. Nostalgické vzpomínky na fotbalový stadion Rudé hvězdy Cheb, kde v cestě znepráteleným skupinkám stál jen skromný betonový koridor spojující šatny a atletickou dráhu, střídají rozhořčené popisy sektorů devadesátých let obehnaných nelidskou železnou mříží.²⁸

Ať už fotbalové výtržnosti vyvěrají z té nejbanálnější sportovní emoce nebo jsou okamžikem ventilace střetů protichůdných národních narativů, odehrávají se v kontextech, jež je integrují do komplexních společenských pohybů své doby. Velmi často tak sportovní násilnosti vystupují na řádcích akademických i popularizačních textů jako forma vzdoru vůči panujícímu společenskému řádu. Myšlenky o fotbalovém násilí jako formě sebevyjádření na sebe v reáliích států východního bloku berou přirozeně podobu vzdoru proti vládním strukturám jednotlivých komunistických režimů či socialismu jako takového.²⁹ Ondřej Daniel ve své knize vlajkonošů opatrně

---

26 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

27 Dennis, M. – Laporte, N., *State and minorities in communist East Germany*, New York, Berghahn Books 2013, s. 132.

28 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

29 McDougall, A., „Fighting socialism: fan disorder behind the Iron Curtain“, cit. d. (pozn. č. 9).

zařadil mezi ostatní subkultury, pro něž mělo být násilí prostředkem vymezení se proti představám o měšťtanské uhlazenosti, pro kterou si vybral svou metaforu *biedermeierovského pokojíčku*.³⁰ Výjevy posprejovaných oken železničních vagónů nebo fotografie plápolajících odpadků na atletické dráze stadionu Dukly Praha se nahlížené historickou optikou stávají součástmi složitějších procesů, které přesahují tematiku sportu i sportovního diváctví.

O kulturním transferu

Po zápase se před tribunou popralo pár Angličanů a mohli jsme vidět, co obnáší tyč a rozbitá láhev v ruce anglického rowdies...³¹

V monografii kanadského historika Alana McDougalla, věnované východoněmeckému fotbalu, nacházíme specifickou kulturu fotbalových fanoušků z éry Ericha Honeckera vykreslenou jako produkt kulturního transferu, inspirovaného anglickými a italskými vzory. Tyto nové a dynamicky se rozvíjející komunity měly být součástí širších společenských trendů, souvisejících například s postupným prosakováním západní beatové hudby přes železnou oponu.³²

Nová fotbalová kultura se tak měla stát prostředkem, podobně jako svěží hudební žánry, jak se ohradit vůči idealizované představě o organizované socialistické mládeži. Doklady o tom, že životní styl fotbalového vlajkonose se mohl s prostorem hudebních subkultur prolínat a být součástí totožné společenské energie, lze nalézt i v Československu. Na tempo svého víkendového života vzpomíná v textu Jiřího Volka jeden ze známých vlajkonosů tehdejší Škody Plzeň. „*V pátek na hokej a v sobotu na bigbít nebo na fotbal. Prostě se to střídalo! A když jsme jeli do Prahy, tak jsem se prostě vrátil až v pondělí ráno.*“³³ V Honeckerově Německu se černý prodej fotografií kapel jako Kiss nebo AC/DC, ztělesňujících mainstreamovou podobu západní populární hudby, stal běžnou součástí venkovních utkání například Chemie Leipzig.³⁴ Jako nežádoucí, původně západní poklesek vnímala fanoušky i východoněmecká tajná služba, když pro označování nekonformních aktivit mezi tamní mládeží užívala v duchu typicky byrokratizovaného slovníku své doby

30 Daniel, O., „Contro il calcio moderno: tvrdší formy fotbalového fandění a morální panika z něj“, cit. d. (pozn. č. 4).

31 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora.

32 McDougall, A., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 9), s. 172–173.

33 Vladimír 518, *Kmeny o*, cit. d. (pozn. č. 5), s. 460.

34 McDougall, A., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 9), s. 173.

pojmu *negativně-dekadentní síly*. Do této kategorie měla vedle fotbalových chuligánů spadat například i punková subkultura.³⁵

Předobrazem chuligánských skupin východní Evropy měly být podle představ o kulturním transferu události sedmdesátých let ze Spojeného království. Na Britských ostrovech se tehdy začala formovat jedinečná subkultura *hooligans*. Počátky jejího násilí dodnes ztělesňuje zejména struktura a fungování skupiny výtržníků vzniklé okolo periferního londýnského fotbalového klubu FC Milwall. Zdejší firma *F-Troop* se na rozdíl od svých protějšků z ostatních anglických klubů postupně zorganizovala v několik různých rváčských skupin různě uspořádaných podle věku i vnitřní komunitní prestiže. Tyto skupiny měly v jednotlivých fázích bitky své přesně stanovené úlohy. Podobný systém se pro svou efektivitu pomalu rozšiřoval mezi příznivce ostatních klubů a následná eskalace násilí na britských stadionech se brzy stala vážnou celostátní agendou.

Pohyby ve vývoji nové kultury západoevropských fotbalových fanoušků ovšem nelze zredukovat na stále častější a tvrdší bitky. Specifická forma divácké estetiky, zaměřená především na péči o samotnou atmosféru utkání přímo na stadionu, bývá spojována s hnutím italských *Ultras*, které se rovněž začíná formovat od počátku sedmdesátých let. Stále propracovanější masové choreografie na italských stadionech předváděné přímo v průběhu utkání si rovněž žádaly vysokou úroveň organizovanosti a rychle se rozšířily do ostatních částí Evropy.

Zpoždění, se kterým se začínají objevovat náznaky podobného vývoje na území bývalého východního bloku, není nijak veliké. Dnes již poměrně časté rozhovory s fotbalovými vlajkonoši té doby se v otázce počátku zakládání kotlů u jednotlivých klubů protínají někde v první polovině osmdesátých let.³⁶

Toho času dominoval federální fotbalové lize ostravský Baník a jeho sportovní úspěchy začínaly lákat do ochozů stadionu na Bazalech fanoušky z celého kraje. Havířovští vlajkonoši nosili na jednotlivá utkání vlajku s nápisem *King Baník*, která nejenže položila základy jednomu z nejstarších hesel klubu, ale byla zároveň i projevem pomalu se prosazující angličtiny v tehdy jednoduchých popěvcích skandovaných během utkání. Nápis na transparentech, odkazující se přímo na anglickou chuligánskou subkulturu, nacházíme přibližně ve stejné době. Kvůli výtržnostem na utkání Slovanu Bratislava a pražské Sparty, které se odehrály na podzim roku 1980, byl letenský klub pro své poslední domácí utkání disciplinární komisí vykázán mimo území Prahy. Při průvodu městem od nádraží směrem ke stadionu v Mladé

35 Denis, M., „Soccer hooliganism in the German Democratic Republic“, cit. d. (pozn. č. 9), s. 56.

36 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

Boleslavi se objevil jeden z prvních skutečně dráždivých transparentů té doby. Nevelká plachta, kterou neslo několik fanoušků v čele průvodu, měla být popsána slovy *SPARTA ROWDIES*.³⁷ Časem se rozmohlo prozpěvování jednoduchých anglicko-anglických hesel pro povzbuzení (např. *Lets go, Sparta, Lets go*) či skandování názvu města, jehož chuligánská scéna byla proslulá po celém kontinentu (*A Liver a Liver a Liverpool*). Mávání britskými vlajkami však rozhodně nebylo doménou pouze kotle ze stadionu na Letné.

Komunikační kanály, kterými měly do Československa prosakovat informace o anglických *hooligans*, zprostředkovával z velké části komunistický režim sám. Jednotlivé stránky jinak hravě psané kroniky prvních vlajkonosů Bohemians Praha jsou zpravidla uvedeny bojovným titulkem. *Okupace Petržalky, Na nenáviděné Spartě, Fanoušci a příznivci? Hrdlořezové!*³⁸ Poslední jmenovaný popisek však do kroniky nevedl žádný z fanoušků. Jedná se o výstřížek ze soudobého československého tisku, popisující výtržnosti pěti stovek anglických chuligánů při mezistátním utkání s Francií z roku 1981. Nadpis tištěný sytě červenou barvou byl sice na rozdíl od ostatních oficiálně publikován, stylisticky ale dobře zapadl mezi zbylé zápisky z dobrodružných prožitků fanoušků Bohemians. Podobné výstřížky, připomínající fotbalové výtržnosti snad až příliš vyhocenými metaforami, jsou obvyklým upomínkovým předmětem na české fotbalové fandění té doby.

O tom, jak nejasné jsou směry těchto kulturních transferů a jak snahy o jejich zrekonstruování komplikuje paměťová povaha dostupných pramenů, svědčí i to, že zatímco Československá státní televize je zmiňována jako zdroj informací o událostech na bruselském stadionu z roku 1985 pro saské fanoušky, kteří na svých televizních přijímačích zachytávali její vysílání,³⁹ Baníkovci naopak vzpomínají, jak ve snaze zhlédnout totožné záběry přepínali na televizi polskou.⁴⁰

Cesty, kterými nejrůznější formy fotbalové kultury do Československa proudily, rozhodně neprotínaly jen západní hranice státu. Časté výjezdy východoněmeckých fanoušků do Československa, kde vyjadřovali podporu týmům západoněmecké Bundesligy, časem budily zájem bezpečnostních složek obou států. Fanoušci z NDR, kteří na brněnském stadionu za Lužánkami nebo ve vršovickém Dolíčku vyjadřovali podporu slavným mužstvům Bayernu Mnichov a Eintrachtu Frankfurt, se setkávali s represí i navzdory tomu, že hesla, kterými se prezentovali, na chuligánskou subkulturu nijak

37 Z příspěvku F. K. na komunitním webu [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: https://www.spartaforever.cz/ukaz_komentar.php?clanek=1629.

38 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora.

39 McDougall, A., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 9), s. 204.

40 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

neodkazovala.⁴¹ Podle materiálů Stasi věnujících se skupinám skinheads, které ohledal historik Mike Dennis, sloužil společný zájem o fotbal jako pojítka mezi východoněmeckými, maďarskými a československými subkulturami skinheads.⁴² Bylo by samozřejmě chybou si setkávání československého fotbalového prostředí s východoněmeckou obdobou vlajkonošů jakkoliv idealizovat. Když v červenci roku 1988 kluboví funkcionáři Hallesche FC zorganizovali pro své fanoušky výjezd do Ostravy, provázely jej vedle pokusu o vniknutí na hřiště a zásahu československé policie slzným plynem i popěvky o českých sviních a poněmčené Ostravě.⁴³

Indicie, které poukazují na procesy kulturních transferů ze západní Evropy, lze rozhodně nalézt i v českém prostředí, a to navzdory obrovskému kvantu dosud neprobádaných materiálů. Přesto není vhodné si československé vlajkonoše představovat jako jakýsi nedokonalý východoevropský odraz britských *hooligans*. Zatímco například známé *Inter City Firm* z londýnského West Hamu charakterizovalo spíše praktické sportovní oblečení a krátký střih, ostravští *chachaři* nosili vlasy po ramena a těžkou džínovinu.

To, že byla estetika jejich zevnějšku odlišná, však není to nejdůležitější. Ostrovnímu předobrazu neodpovídala ani samotná povaha jejich aktivit. Stále uzavřenější komunity *hooligans* s rozvinutou vnitřní organizací, jejichž identita se se širokým společenstvím okolo fotbalového klubu postupně rozcházela a utvářela vlastní pravidla i hodnoty, se s živelným prostředím českých a slovenských vlajkonošů srovnávat jednoznačně nedá. Představa, že by pověstné baníkovské volavky, které měly lákat fanoušky z nepřátelného týmu do potyček s domácími strážci ostravských ulic, měly být přímou obdobou milwallských *Underfives* s podobným úkolem, je sice lákavá, ale zachází až příliš daleko. Co tedy sdělovala vlajka plzeňských „výjezďáků“, na níž byla do anglického kříže svatého Jiří vepsána slova *Rowdies Pilsen*?

O subkulturním stylu

*Pavliska, to byl manažer Baníku, ten mi kolikrát říkal: „My se musíme oddělit od ostatních fandů oblečením a místem v hledišti“.*⁴⁴

K jednomu z klasických textů birminghamské školy, který je dodnes jakousi vstupní branou do problematiky subkultury a významů ukrytých v jejím

41 Braun, J., „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, cit. d. (pozn. č. 24), s. 444–445.

42 Denis, M., „Soccer hooliganism in the German Democratic Republic“, cit. d. (pozn. č. 9), s. 61.

43 McDougall, A., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 9), s. 214.

44 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

specifickém stylu, nás v tomto ohledu vedou vzpomínky na zakládání prvního oficiálně registrovaného fanklubu Baníku Ostrava. „Oni nás v podstatě více méně brali jako křiklouny na stadionech a rádi by, abysme chodili na stadion v oblecích. A potom už můžeme být sprostý jako ti papaláši na tribuně. Taková ta formální slušnost.“⁴⁵ V jedné z kapitol své práce *Subkultura a styl* se Dick Hebdige obrací přímo k metafoře obleků a kravat. Všední společenské oblečení zde stojí na opačné straně vůči provokujícímu stylu subkultur ve smyslu záměrnosti jeho komunikace.⁴⁶ Obsah této opozice tak předurčuje nejen konflikt deviance a normality, ale je zároveň konfrontací mezi *diváky v oblecích*, nevědomě reprezentujícími konformitu, a vlajkonoši, kteří s provokativně popsanými transparenty v ruce sdělují záměrně svůj vzdor. Odvěká snaha fotbalových příznivců označovat různými způsoby svou klubovou příslušnost se tak časem rozvíjí ve specifický styl, který přestal být prostým stejnokrojem fanoušků jednoho mužstva. Amatérské nášivky s britskými vlajkami na džínovinových bundách představují hebdigovskou optikou další komunikační kód, jehož sdělení samozřejmě nezůstala uzamčena pouze v samotném oblečení.

Zmínky o fotbalových stadionech rozparcelovaných podle rozličných sociálních či třídních rolí nalézáme napříč celou východní Evropou a fanoušek, který komunikoval samotným výběrem svého místa v hledišti, je znám z období mnohem dřívějších. Už ve třicátých letech měl být podle Roberta Edelmana v rivalitě mezi dvěma největšími moskevskými kluby ukryt konflikt privilegované elity a řadových dělníků vyjádřený mimo jiné i v samotném hledišti. Při vzájemných utkáních „lidového“ Spartaku s „elitářským“ Dynamem měli fanoušci Dynama sedět na severních a jižních tribunách, zatímco fanoušci Spartaku se tísnili v laciných ochozech tribuny východní.⁴⁷ Podobné vzpomínky jsou ostatně spojeny i s jednou z tribun stejnojmenného fotbalového klubu sídlícího ve slovenské Trnavě, který měl mít rovněž svou proletářskou tribunu. Když hráči londýnského Tottenham Hotspur pohřbili v roce 1984 postupové naděje pražských Bohemians v rámci poháru UEFA, na hřiště začaly lézat odpadky a dýmavnice. V kronice fanoušků Bohemians si autor posteskl: „Styděl jsem se za ty chudáky a jsem rád, že od nové sezóny už budu chodit na tribunu. Naposledy jsem totiž byl v kotli a rozhodně nelituji toho, že to bylo naposledy... Je to tam více než zoufalý...“⁴⁸

Prostor, který komunitu vlajkonošů utvářel, upevňoval a v neposlední řadě označoval, přirozeně přesahoval ochozy sportovních stadionů. Město

45 Tamtéž.

46 Hebdige, D., *Subkultura a styl*, Praha, Dauphin 2012, s. 155–156.

47 Edelman, R., „A Small Way of Saying „No“: Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945“, *The American Historical Review*, 2002, č. 107, s. 1454–1455.

48 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora.

fotbalových fanoušků mělo zákoutí, jejichž význam rozpoznávali jen zasvěcení. V Ostravě bychom samozřejmě našli hned několik hospod, které byly se svou klientelou neodmyslitelně spjaty. Od sedmdesátých let až do poloviny další dekády to byl podnik Na Kamenci, hospoda nad bazalským stadionem nesla lidový název U Nováka a nedaleko studentských kolejí se fanoušci scházeli Na Plivanci. Za stoly těchto podniků, zpravidla nižších cenových kategorií, se koncentrovalo mnoho z tvůrčí i destruktivní energie baníkovských *chacharů*. Stejně tak dobře známé jim byly i obdobné podniky, v nichž se scházeli soupeři.

*V hospodě u Špejchara
na rohu ulice
je nápis „bij chachara“
trapný je velice
Chodí zde Spartani
největší frajeři
Na Letnou jdou na Baník
rubštychům nevěří
A proto: Rubštych, Čeladná
Hukvaldy a Lískovec
bij a bij spartana
se spartany je konec...⁴⁹*

Úryvek z fotbalové poezie baníkovského básníka Kendyho Billa je pro člověka, který v osmdesátých letech na fotbal nechodil, srozumitelný jen velmi těžko. „*Tehdy, však Franta bude vědět, o co jde, tady byl takzvaný Bubákův naučný slovník. Bubák, ten člověk ještě žije, i když jako vegetuje na Hrabůvce a je na tom dost bídně. Vymýšlel taková slova, jakože rubštych. Rubneš a máš štych. [...] Teď si nevzpomenu na ty slova, co on vymyslel. Třeba Hukvaldy. Takové ty názvy vesnic nebo měst, co připomínaly nějakou rvačku. Třeba říkal: »Přijedeme do Prahy a tam budou Hukvaldy.« Hukvaldy, jakože někomu hukneš, rozumíš.*“⁵⁰ Atraktivní ostravská rezidenční čtvrt Čeladná fanoušky svým názvem zase upomínala na hlavičkování mimo trávník, kterému se mezi nimi říkalo čelárna, a podobného významu nabývala i jedna z částí dnešního Frýdku-Místku zvaná Lískovec.

Mezi fotbalovými vlajkonoši Československa lze bez větších obtíží rozeznávat základní znaky, které jsou spojovány se subkulturními komunitami. Od specifické image, vystupování, sebe prezentace v prostoru až po vlastní

49 Kniha výstřižků fanoušků Baníku Ostrava, z osobního archivu autora

50 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

způsob vyjadřování a slovní zásobu. Dodnes jedna z nejčastěji připomínaných pasáží Hebdigovy knihy se zabývá čtením symbolu svastiky jako součásti oděvů v anglické punkové subkultuře. Oblíbený citát „*Punks just like to be hated*“ je hojně užíván jako vyjádření skutečného obsahu nacistického symbolu na oděvech této subkultury.⁵¹ Svastika, nakreslená na tváři anglického punkera šedesátých let, má svou přímou obdobu i v socialistickém fotbale. Autentičnost neonacistických zpěvů, zaznívajících z kotlů napříč východoněmeckou *Oberligou*, je dlouhodobě předmětem pochybností autorů, kteří na podobné incidenty upozornili.⁵²

Českoslovenští vlajkonosi pravděpodobně tak daleko ve snaze dráždit své okolí nezacházeli. Přesto se spartanští fanoušci, kteří na plzeňském stadionu vyvěsili transparent s nápisem *Rowdies England*, hlásili k západoevropskému společenskému fenoménu, který byl v domácím mediálním prostoru běžně prezentován expresivními výrazy o masakrech a nepřítelných hrdlořezech z anglických stadionů. Přijímání znaků, které si okolní společnost dokázala na základě vyhoceného zpravodajství v tisku spojit s obrazy těžko zvladatelných násilníků, tak nabývá svého významu spíše jako způsob komunikace s ostatními fotbalovými diváky, kteří usazení do sedadel na tribuně nevědomě reprezentují jakousi normalitu. Podobné interpretace se ve snaze historicky uchopit fenomén fotbalového fandění ve východní Evropě prosadily nejen ve výše jmenovaných studiích. Celou problematiku ovšem zásadně redukuje. „*Chuligán je ten, kdo nosí džíny, džíska a podobně, nebo ten, kdo něco provede? Já si myslím prostě, že to chuligánství, že se na tom fotbale něco děje, to tady bylo celou dobu, co já na fotbal chodím...*“⁵³

Podle autora knihy *Fotbal plný hříchů* byla československá fotbalová hřiště první ligy uzavřena z důvodů výtržností fanoušků celkem třináctkrát.⁵⁴ Poprvé se tak mělo stát v říjnu roku 1948, po roce 1980 však ani jednou, a to navzdory obecně uznávané tezi o eskalaci násilí v tomto období. Je to právě problematika časovosti, která zařazení vlajkonosů mezi ostatní subkultury nejvíce komplikuje. Ohledávat místo, kde došlo ke změně kvality ve fotbalových výtržnostech či estetiky fanouškovské kultury, je nebyvale složité. Obrazně řečeno, kdy vlastně mělo dojít k přeměně od úsměvných mužů v ofsajdu Karla Poláčka na nezvladatelné devianty Radka Johna?

51 Hebdige, D., *Subkultura a styl*, cit. d. (pozn. č. 46), s. 175.

52 Braun, J., „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, cit. d. (pozn. č. 24), s. 442.

Dennis, M. – Laporte, N., *State and minorities in communist East Germany*, cit. d. (pozn. č. 27), s. 140.

53 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018], Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

54 Felt, K. – Ježek, L., *Fotbal plný hříchů*, Praha, Agentura Cesty 1995, s. 105–106.

Českojazyčné práce, které se téma fotbalového fandění snaží alespoň částečně zasadit do nějakého časového rámce, v zásadě přijímají členění na dvě vývojové etapy. Ty se sice přesně nelámou v roce 1989, se širšími politickými změnami přelomu osmdesátých a devadesátých let však souvisejí. Vznikají tak dvě velmi nerovnoměrná období, jejichž smysl a obsah je předurčen hranicemi, které vytyčila právě teorie subkultur.⁵⁵ Jakási doba před-chuligánská, která se má vyznačovat především neorganizovaností fotbalového násilí, by měla zasahovat od 19. století až do poloviny devadesátých let 20. století. Toho času má být střídána etapou moderního fotbalového chuligánství, kdy i v České republice vznikají organizované násilnické gangy podle západoevropského předobrazu.

Takové hodnocení komunity fotbalových vlajkonošů může být funkční, pokud se budeme ptát po kořenech současné chuligánské subkultury. Obrátíme-li však svůj zrak k období osmdesátých let jako takovému, bude nutné hledat alternativu, která nezatíží výzkum vědomím o vývoji, jenž následoval.

O klubovém společenství

*Rozsekáme na mraky, ty bruselský zázraky*⁵⁶

Ve fotbalových ročenkách, které v osmdesátých letech vydávalo bratislavské nakladatelství Šport, se mezi suchopárnými statistikami o celkovém počtu žlutých karet rozdaných v jednotlivých sezónách z čista jasna vynořuje obraz, který křiklavě vystupuje ze změní tabulek tvořících většinu obsahu. Brutální fotografii ušlapaných lidských těl a zmateného davu stojícího okolo nich doplňuje popisek: „Hrozná masakra, ktorú spôsobili nepríčetní anglickí fanúšikovia...“⁵⁷

Neštěstí z bruselského stadionu Heysel, kde v roce 1985 v důsledku chuligánské rvačky a následné paniky zemřelo 39 lidí, se pro svůj ohlas postupem času stalo jakýmsi orientačním bodem při práci s tématem fotbalových chuligánů. Vedle zpřísnění bezpečnostních opatření a disciplinárních důsledků na mezinárodní scéně je pověstný Brusel vzpomínán jako významný inspirační impuls pro východoevropské chuligány. Na bruselskou tragédii reagovala UEFA, bezpečností složky Margaret Thatcherové i Ericha Honeckera a v neposlední řadě i tehdejší československý filmový průmysl. Masakr ze stadionu Heysel může hrát roli klíčového okamžiku při studiu instituci-

55 Mareš, M. – Smolík, J. – Suchánek, M., *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 130–133.

56 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora.

57 Dávid, L., *Futbal 88/89. ročenka*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 135.

onálních změn v přístupu k fanouškům nebo podob represí vůči nim, bezprostřední vliv na život samotné komunity je ale diskutabilní. Ani krátký popěvek, jímž je tato pasáž textu nadepsána, na bruselskou rvačku neodkazuje. Pochází už z roku 1983 a je prostým vyjádřením víry v dobrý výsledek měření sil mezi Bohemians Praha a Anderlechtem Brusel o dva roky dříve.

Robert Edelman, jenž jednu ze svých studií věnoval i svárům mezi moskevskými kluby Spartak a Dynamo, se v poměrně skromné pasáži svého jinak silně interpretujícího textu krátce pozastaví nad tím nejzákladnějším: „Spartak možná vzbuzoval „třídní“ antagonismus a chuligánství, ale byl také populární z mnohem obvyčejnějšího důvodu. Ten tým byl dobrý.“⁵⁸

Při snaze nalézt v soudobých dějinách československé společnosti místo pro fotbalové vlajkonoše by bylo velkou chybou přehlížet zdánlivě banální a samozřejmé. Samotnou hru a radost z ní jako takovou. Je možné interpretační rámce, které ohledávají především směr a intenzitu represí, v tomto tématu opustit, a vzdát se tak představ o jakémsi vyhoceném konfliktu elit s komunitami na okraji? Byla by škoda rezignovat na snahu pojmenovat ostatní zdroje této nové komunitní energie než jen ty, které prosakovaly přes rezavějící železnou oponu.

Komunitu Baníkovců, kteří hned v roce 1990 založili oficiální fanklub mužstva, popisuje František takto: „Já mám pocit, že v podstatě to fanklubáctví je, že jsme museli prostě držet při sobě. Zatímco dneska je to podle mě do značné míry tak, že celá společnost je individualistická a že to je v podstatě zase záměr. Jaksi cítit se příslušníkem národa, jak píše Vladimír Ručín, vede ke konfliktům, a proto je proti tomu. Podobný názor čili něco, co nám říká, že v podstatě máme něco společného a že bysme měli být schopni alespoň nějaké elementární domluvy o nějakých konkrétních věcech, tak se dneska bere za mínus. Zatímco fanklubáctví bylo v podstatě založený spíš směrem k tomu slovu supporter. Čili podporovatel klubu.“⁵⁹

Ze vzpomínkové knihy výstřižků, kterou si František dodnes pečlivě uchovává, na čtenáře skutečně vystupuje především oddanost klubu, jeho symbolům a prožitek ze samotného sportu. Všeobecně neutěšený stav tehdejší federální ligy v tomto ohledu zjevně nijak velkou roli nehrál.

Podobně hovoří i jeden ze zakladatelů neoficiálního fanklubu Bohemians z počátku osmdesátých let, když odpovídá na otázku, zda tehdejší fanoušci užívali v jazyce své komunity české obdoby dnes známých anglických výrazů. Vzpomene i některé důvody tehdejší soudržnosti: „To začalo podle mě fakt až po revoluci, kdy se to natáhlo z ciziny. A právě to mě šťve, že se to dělí.

58 Edelman, R., „A Small Way of Saying „No“: Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945“, cit. d. (pozn. č. 47), s. 1458.

59 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

*Na ultras, na normály, na chuligány. Protože fandíme jednomu klubu. Tady se mělo táhnout za jeden provaz a ne se dělit, ne se tříštit nějakajma zájmama. Za komančů jsme bohužel neměli moc zájmů...*⁶⁰ Jestli tak opravdu vypadala i tehdejší realita mezilidských vztahů mezi vlajkonoši, se už těžko dozvíme. Pokud se ale ptáme, kdo vlastně byli ti různí mladíci, kteří svým chováním začínali čerit stojaté vody československých fotbalových ochozů, začněme možná od toho nejtriviálnějšího. Od přátelství, prožívání sportovních emocí, lásky ke klubové identitě a od ochoty věnovat tomu všemu tvůrčí energii svých středoškolských let.

*Na Bazalech žijem – pivo a jablečné tam pijem,
ať je tu Slovan nebo Sparta, je tu vždycky dobrá parta.
Mačala svěřence své měří – Baníkovci mu stále věří.
I když podzim bylo místo sedme
ale na jaře na první místo sednem.*⁶¹

Těch několik desítek nebo stovek fanoušků nebylo tehdy obklopeno zcela nechápajícím světem, který by je od samého počátku odmítal a odsuzoval. Zdá se totiž, že klubové společenství, které v nostalgických vzpomínkách táhne za jeden provaz a fandí jednomu klubu, zasahovalo o poznání dál než jen k několika místům na stání za brankou soupeře.

Ve východním Německu se okolo fotbalových týmů nejen tamní nejvyšší soutěže vytvořila hustá síť oficiálních i neoficiálních fanklubů, jejichž počet se pohyboval v řádu stovek.⁶² Tyto fankluby, ať už jsou oficiálně uznány nebo ne, mohou být jistým dokladem iniciativy tehdejších fanoušků a jejich snahy o sebeorganizaci.

Otázka, zda šlo o státem ovládanou strukturu nebo jakousi neoficiální sféru, nemusí být z tohoto pohledu klíčová. Jutta Braun spojuje ambice státních sportovních institucí tuto vznikající iniciativu regulovat přímo se snahou nabýt mezi fanoušky konkrétního vlivu. Ta mohla mít celou řadu podob od bizarních pokusů nabídnout politicky nezávadné fotbalové popěvky až po dodnes běžné způsoby komunikace s fanoušky, jako organizování nejruznějších setkání s hráči, která byla v té době dobře známá i v Československu.⁶³ Lokální fankluby měly být v NDR přibližně od poloviny sedmdesátých let institucionalizovány a zapojeny do iniciativy namířené proti chuligánskému chování. Některé z nich odmítly ve snaze uchránit své fotbalové spo-

---

60 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora.

61 *Kniha výstřižků fanoušků Baníku Ostrava*, z osobního archivu autora.

62 Braun, J., „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, cit. d. (pozn. č. 24), s. 441.

63 Tamtéž, s. 441–442.

lečenství jako jakýsi prostor autonomního jednání a individuální volby.⁶⁴ To, že se stát přirozeně snažil tuto spontánní energii nějakým způsobem uchopit a nabýt nad nově vznikající fotbalovou kulturou vlivu, ovšem neznamená, že prostředím jednotlivých fotbalových fanklubů bylo nezbytně místem zápasu represe a rezistence vůči ní.

Podobnou strukturu měly v mnohem skromnější podobě i československé fotbalové komunity. Různé organizace sdružující při fotbalových klubech fanoušky existovaly už poměrně dávno. V polovině šedesátých let vzniká například dodnes dobře známý Odbor přátel Slávie, jehož skromnější období se později objevily i jinde. V menším rozsahu fungoval i v Ostravě. Z činnosti odboru zůstává ve vzpomínkách fanoušků především postarší, generačním konfliktem duševně vyčerpaný předseda a každoroční klubové plesy: „*Samostatný Odbor přátel Baníku Ostrava, tedy 70.–80. léta, jejich veškerá činnost byla taková, že pořádali autobusové zájezdy. Ale kolik přímo Zbavitel? No to už byl pán v důchodě a trochu to fyzicky, psychicky nezvládal. Prostě s těma fanouškama měl problémy a tak. Jednou za rok pořádali baníkovský ples. Ten byl vždycky v lednu, nebo v únoru a konal se na Černé louce. Ale ty plesy byly dobré. To se konalo ve čtyřech, nebo pěti sálech a bylo tam asi 1200 lidí. Vstupné stálo 40 korun...*“⁶⁵ Taková akce byla podle všeho velmi oblíbená a vítaná. Její odmítání, které by vycházelo z osobních přesvědčení a touhy vymezit se vůči cizorodě a v jistém smyslu oficiální zábavě, se v komunitě nijak zvlášť nerozšířilo.

Neformální setkávání sportovních činovníků s živou komunitou okolo týmu se ale neomezovala na nahodilá setkání někde v předsálí klubových plesů. Mezi několika nejoddanějšími fanoušky Bohemians a lidmi spojenými s nejužším fungováním klubu včetně hráčů vznikly postupem času poměrně úzké osobní vztahy. „*To určitě, to určitě. Ale zase se týkalo jenom omezenýho okruhu lidí. Jako ne všichni lidi z kotle. Nebo většina diváků tyhleto vztahy neměla. Co jsme měli my, co jsme jezdili. Jako ty blázni. Já si vlastně dotěďka, když se potkám s hráčema, dotěďka si tykám s něma...*“⁶⁶ Vedle oficiálních odborů přátel, legálně existujících při fotbalových klubech, jsou zakládána rovněž neoficiální společenství fanoušků, v nichž ovšem působili totožní lidé, kteří se osobně znali s činovníky sportovních oddílů nebo se podíleli na organizaci společenských akcí klubu.

Ještě v roce 1989 bylo možné celou skupinu ostravských vlajkonosů převážet na utkání v Kyjevě ve stejném letadle, ve kterém se přepravovali

64 Dennis, M. – Laporte, N., *State and minorities in communist East Germany*, cit. d. (pozn. č. 27), s. 143.

65 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

66 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora.

i hráči. Různí fotbaloví sekretáři a předsedové toho ale pro těch několik málo fanoušků, které sami znali, nakonec mnoho udělat nemohli. Snad když odhodlaně vyrazili v nevelkém počtu na venkovní utkání, našli pro ně místo pro zpáteční cestu v autobuse s hráči, občas jim nabídli volné lístky nebo je nechali odnést si ze svých kanceláří domů starší ročníky programů tištěných na fotbalové zápasy. Prostředí samotné instituce fotbalového klubu tedy nemuselo být ke svým vlajkonošům nutně nepřátelské. Alespoň v první fázi ne. I proto, že klubová identita a odhodlání ji aktivně utvářet přesahovaly prahy jednotlivých kanceláří sportovních funkcionářů.

Jejich zašlý byrokratický slovník i organizační nemohoucnost jsou však dodnes vzpomínány spíše s pobavením. „*No někdy tam k něčemu došlo, ale schůze za komunistů byla většinou formalita. Tam se plácalo páté přes deváté a byla tam taková normální debilita. Někdo z Baníku na stadioně, na Bazalech, jak byly ochozy, tak tam nechal zábradlí natřít normálně na žlutou, červenou a modrou. Já nevím, to byl fakt nějaký debil, nebo takzvaný znalec Baníku.*“⁶⁷ Takový zásah do posvátného prostoru, mířený přímo do ochozů, do samého srdce klubu, se nemohl obejít bez zásahu. Ať už šlo o necitlivou ignoranci nebo jen o úřednickou neohrabanost, vlajkonosi se rozhodli, že o to nejzákladnější z klubové symboliky musí pečovat sami. V létě roku 1989 pronesli přes noc na stadion plechovky a přetřeli zábradlí zpátky na bílo, tak aby znovu připomínalo barvy spojované s ostravským fotbalem. Těžko si můžeme myslet, že by fanoušci své představy o podobě klubové pospolitosti komunikovali usazení do pohodlných židlí ostravské kavárny Praha, kde se výroční schůze Odboru přátel většinou scházely.

Když se v květnu roku 1983 konalo herně velmi podezřelé finále Českého poháru mezi pražskou Duklou a Bohemians, jehož průběh napovídal mnohé o již zmiňovaných machinacích s výsledky ve prospěch státem protežovaných vojenských nebo policejních klubů, bylo znovu zasaženo citlivé místo. Takto neuctivý zásah do toho nejdůležitějšího, sportovního prožitku, si rovněž vyžádal svou odezvu. „*Když jsme se pak rozjížděli do Vršovic, udělali jsme průvod z Míráku. Napadli jsme bistro, kam chodili. Trošku jsme jim tam, já ne, já jsem byl takovej mírnější vždycky, ale kluci jim tam pochroumali roletu, že jim nešla vytáhnout. Pár těch odvážnějších hráčů vylezlo a snažili se nás nějak uklidnit.*“⁶⁸ Scéna, ve které v podstatě profesionální fotbaloví hráči přímo na ulici uklidňují skupinu rozlícených fanoušků, ověšených klubovými barvami, působí v jistém světle vlastně idylicky. Atmosféra, ve které se mezilidské vztahy v klubovém společenství tehdy odehrávaly, musela být každopádně od dnešních dnů hodně odlišná.

---

67 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

68 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora.

Mezi vzpomínkovými materiály, které si vlajkonosi dodnes uchovávají, bychom marně hledali křiklavou a dráždivou estetiku, jež by na první pohled kontrastovala se způsobem, jakým se fotbalové kluby běžně samy prezentovaly. Neoficiální fotbalová utkání fanoušků, která pomáhala na výjezdech krátit čas zbývající do vypuknutí profesionálního fotbalového dramatu, byla poměrně častá. Nechyběly ani pozvánky, které odlehčeně připomínaly ty tištěné na skutečné zápasy: „*Hvězda Cheb – FC Baník, ligový předzápas fanoušků, přijďte povzbudit fandý.*“ Výčet výsledků dosavadního měření sil a podpisy nastupujících hráčů jsou propisovací tužkou vepsány vespod sešitového listu. Mezi desítkami vlepěných předzápasových programů a vstupenek najdeme ručně vykreslené klubové znaky a loga. Dnes nevídané sepětí mezi klubem a jeho fanoušky dokresluje i snaha vlajkonosů uspět při prezentaci klubu na jedné z prvních cest do čerstvě otevřeného zahraničí. „*Když jsme třeba jeli poprvé na to mistrovství Evropy fotbalových fanklubů, tak abysme udělali Baníku dobrou prezentaci, tak jsme měli s sebou poměrně dobrý hráče, který byli přímo za fanklubáky.*“⁶⁹ Na soupisce ostravského fanklubu tehdy nastoupil i profesionální hráč tehdejšího ligového mužstva Karel Kula.

Na stránkách baníkovské knihy výstřižků se mezi všemi bojovnými popěvky a medailonky jednotlivých hráčů občas mihne osobní pohlednice nebo fotografie. Jedna stránka je věnována první několikadenní vycházce z kasáren Československé lidové armády, kterou fanouškovi zvanému Pilot dorazili zpestřit jeho společníci z ostravského kotle. V kronice pražských Bohemians zase najdeme na celé dvoustránce vylepené fotografie líbajících se novomanželů a svatebčanů, na nichž čáry od zelené propisovačky označují dorazivší fanoušky. V okamžiku, kdy čtenář obrátí list, octne se ale znovu mezi těmi rozvášněnými mladíky se zelenobílými vlajkami, které znal z předchozích stran, a jeho zrak padne na nadpis další kapitoly jejich dobrodružného života. *Burani se radovali!* I to, že se mezi verše o Štrougalových hlavách a podepsané pivní tácky občas přimísily běžné životní chvíle jako odchod na vojnu, svatba nebo oslava složené maturity, prohlubuje nedůvěru k představě, že život mezi vlajkonosi byl útekem od normalizační šedi někam do subkulturního podzemí. Identita fotbalového vlajkonose se tak mohla prolínat s obrazy socialistické každodennosti více, než by člověk od násilím komunikující subkultury očekával.

---

69 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

Závěrem

*Tenkrát to bylo vo něčem jiným*⁷⁰

Každodenní splynutí nejrůznějších aktivit spojených s fotbalem a životního koloritu obyvatel socialistických států zájmu historické vědy rovněž neuniklo. Při pročítání jednotlivých stížností, které se v průběhu osmdesátých let kupily na stolech činovníků jednotlivých východoněmeckých sportovních institucí, prezentuje historik McDougall obraz rozsáhlé sítě dobrovolníků, kteří se svou každodenní a nikým neplacenou prací podílejí nejen na údržbě lokálních sportovních zařízení, ale na fungování masového socialistického sportu jako celku.⁷¹ Jejich stížnosti, které ostrou kritiku systému vyjadřují na pozadí jakési ideové loajality a často formou stranického frázování, se tak stávají argumentem v obecně širší diskuzi o totalitě, vnitřní emigraci a participaci. Sám McDougall možná dovedl představy o svéhlavosti v socialistickém fotbale až příliš daleko, když samotné fotbalové chuligánství označil za jakousi extrémní formu *Eigen-Sinnu*.⁷² Otázky, kterých se takovou interpretací dotýká, tím však uzavřeny nejsou.

Fotbalový klub nabízel svým příznivcům prostor pro jistou seberealizaci, které nemusela být oficialita a jeho institucionální povaha nutně na obtíž. Aktivita skupinek fanoušků z fotbalových kotlů se s činností na klubové úrovni v několika konkrétně vysledovaných případech Baníku a Bohemians bez větších problémů prolínaly. Jeden z ostravských vlajkonošů, spojený se zakládáním pozdějšího fanklubu, během rozhovoru při zmínce o baníkovském plese vytahuje ze šuplíku svou sbírku klubových odznaků, mezi nimiž má i pečlivě uložené označení pro pořadatele. Papírový symbol klubu a (jak sám říká) *nóbl okraje*. Jeden z vlajkonošů pražských Bohemians, nosící v osmdesátých letech během utkání na rameni pořadatelskou pásku, se zase objevuje jako postava v bujarých zápiscích o fotbalových rvačkách ze stejného období. Klubové společenství tak zasahuje mnohem abstraktnější komunitu, než jakou představují tehdejší subkultury mládeže, jejichž konflikt se státními autoritami je mnohem snáze pojmenovatelný. I proto je třeba interpretovat na první pohled zjevné podobnosti mezi vlajkonosi a dalšími nekonformními skupinami s opatrností.

Československé fanoušky, kteří se již v osmdesátých letech symbolicky hlásí k anglické subkultuře *hooligans*, není vhodné chápat jako jejich pří-

70 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora.

71 McDougall, A., „Playing the game. Football and Everyday Life in the Honecker Era“, in M. Fulbrook, A. Port (ed.) *Becoming East German. Socialist structures and sensibilities after Hitler*, New York, Berghahn Books 2015.

72 McDougall, A., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 9), s. 204.

mou obdobu. Nešlo o jakési pionýry, jejichž dokonalosti bránily především komunikační kanály přidušené železnou oponou. Právě proto zůstává důkladnější ohledání rozličných sdělení ukrytých nejen v jejich specifickém zevnějšku tématem i výzvou. Snad se postupem času podaří shromáždit obsírnější pramennou bázi, která by umožnila celé téma zkoumat se zobecnujícími ambicemi.

Dvojaký portrét fotbalových fanoušků osmdesátých let, jež výše prezentovaný text svým čtenářům nabízí, zároveň naznačuje jisté bolesti provázející práci s celým tématem. Jen českojazyčná produkce nabízí typologií fotbalových fanoušků hned několik.⁷³ Přesto se nedaří nalézt termín, který by dokázal obsáhnout specifickou povahu této komunity v čase a zároveň měl přesah mimo specifika českých reálií. Rozparcelovat československé fotbalové kotle té doby do jednotlivých skupin, roztržiděných podle jejich nejrůznějších zájmů, hodnot nebo sociálních rolí pouze pro potřeby této studie, by zároveň bylo samoúčelné. Zůstává tak nezřetelný obraz živelného klubového společenství, v němž je rodící se chuligánská subkultura spíše součástí nežli nosnou konstrukcí.

Nebývale složité je nejen samotné pojmenování této jedinečné komunity, ale i její kontextualizace. Zaintegrovat vlajkonoše mezi ostatní nekonformní skupiny mladistvých, které si prostě rozvíjí svou autonomní sféru, je dobře srozumitelnou interpretací, jež jim zároveň jakoby otevírá cestu do historického příběhu kolabujících komunistických režimů. Chápání jejich specifické kultury jako dalšího odstínu na barevné škále alternativních skupin pozdního státního socialismu ovšem celé téma rovněž nepřiměřeně redukuje. Ve stínu se tak octne především již zmíněný moment pozoruhodného soužití některých vlajkonošů s institucí klubu, který hranice této autonomie poněkud rozostřuje. Fotbaloví vlajkonoši nežili ve zcela uzavřeném světě stojícím mimo vnější pravidla, zároveň se však mnohé podoby jejich životního stylu octly mimo tolerovaný rámec. Charakter jejich konfliktu se státní mocí v té době nelze spojovat s otevřeně politickými motivy i proto, že po pádu komunistického režimu tento konflikt nepominul, ale naopak nabral na intenzitě.

Československé fotbalové kotle osmdesátých let se ve své historické reflexi budou setkávat s pojmy autonomie, svoboda či dokonce opozice s jistou nutností. Vzhledem ke skepsi, kterou k podobným pozicím zaujímá tento text, lze v takových chvílích doporučit přinejmenším obezřetnost. Přiznejme proto prozatím jistou hodnotu a upřímnost slovům sparfánského

---

73 Mareš, M. – Smolík, J. – Suchánek, M., *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 11.

Kasal, J., *Kultura a divácké násilí* [online], 2012, s. 28–32 [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/101950>.

vlajkonoše, který roku 1989 odpovídal v rámci jedné z tehdy velmi oblíbených televizních anket.

„Promiň, můžu na chvíličku? Co je tvoje největší přání v životě?“

„Tak, aby Sparta postoupila co nejvíc v poháru!“

„Trošku málo na život ale ne?“

„No to je ten základ. No a pak nějaký úspěšný vystoupení, moje osobní. Tak, třeba... Vysoká škola?“

Na menáridině Sparty

Melozjanci vrede dieh, klai jara ocholni obstaral ná po Bohemku, se vytdala a baly vltka do jiny hosi na menáridině Sparty. Či bojovní maládní a doba pípárení jme mstátní pokali gitem i posledich minuláih Oti.

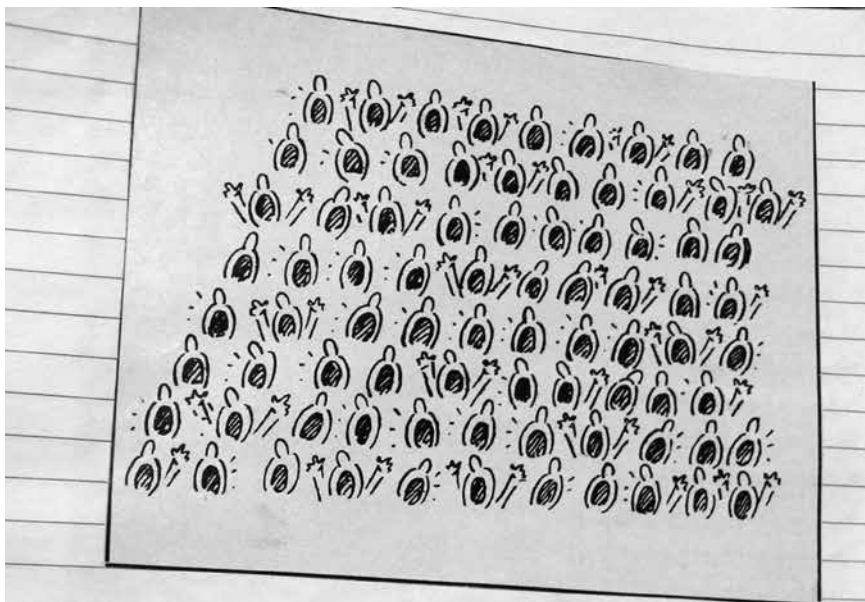
Maie zlov byl obrovski a Mongol na bdenkem plinkem do dírati pátrání nejivo. Mongol najpu zmbáil o klam vrtitko a na mol vrtáitko spartánského garta a pak se mlh do domu.

Byla do hltka jako ximen, a do jme jisti mltáitli co nás úká na polsku. Mstáitli jme se kováli domi, ale i pús pckem jme a budeme vyjítí.

TJ SPARTA ČKD PRAHA
TJ BOHEMIANS ČKD PRAHA
K STÁŇÍ zlevněn
1 Kčs přípl. pro rozvoj mlá

Staré cíle, tvrdé pěti

STOP VLAJKONOSŮM
Výbor oddílu kopané TJ Sparta ČKD Praha se zabýval na pondělí schůzí problemem tzv. vlnkonosů a vydal (oto prohlášení) "na základě oprávněné kritiky zdrcujícího vztáhu členských a příznivců Sparty Praha i veřejných sdělovacích prostředků, zejména tisku, za vlnkonosů kopané TJ Sparta ČKD Praha, kteří se účastní pláňování vlnkonosů jako vlnkonosů Sparty, což do hledání vlnkonosů Sparty oddíl kopané se tak zcela distancuje od jejich projevů a útek let ná jmeno. Ze o takové "přítelovské" postoji. Chceme na svém stadionu vyvozit bezpříklad a sportovní a ne o halsátatv, výbor oddílu kopané je píné přesvědčen, že za pomoci široké veřejnosti udáit možnost i skupiny narušující klid při průběh sportovních zápasů."
(24)

Směš' očralých mozku

Reklamní koutek, který na Sparty, jsme museli opakovat o několik dní později znovu. Mělo se semifinále českého poháru.

Semifinál nás zde bylo málo, asi okolo 30.

Mohutní jsme povrchovali a zatím se drželo. Při hromu má 3:2 pro nás začalo být v mladší lince.

Při našich fans bylo co se bude dít a nakonec ani víci.

Děle to jisto jako blbě.

Beim několika sekund se na nás se vřel skam rozjely stovky hnusných očralých mozku v jistě odpornějších barvách Sparty.

Měnila smola' smůl. Při nás mládo, ale Mětal a Klatav a několika vřelými zřítali v ohnisku boje.

Štěstí! Uli kito zřítala skama' police?

Do ukližení bilky se vřel skalo jistě něco kouřilo - bylo vymaneno 3:3.

Byli jsme vřelšími, ale jistě 20 sekund před koncem jsme se rozjřelí.

Jaka Ondra v přechodu kopce vřelil utřím' gol na 4:3!

Ondra domi byla vřelá a vřelší dalo zapomenout si na vřeliny a modřiny z bilky.

Čekalo nás tedy finále českého poháru v Dukle.

KREY!

prolita

Rasistické peklo

Zápisky, které si počátkem osmdesátých let vedl jeden z vlajkonošů Bohemians, zprostředkovávají jedinečný pohled do vznikající komunity skalních fanoušků tohoto pražského klubu. Kronika je pramenem zpestřujícím obecně zažitě představy o nekompromisně konfliktním světě fotbalových

chuligánů a nabízí obraz, v němž je násilí jen jednou stránkou života v tomto specifickém společenství. Způsob, jakým se na stránkách kroniky setkává úhledný, až školsky vyhlížející rukopis autora s dramatickými titulky z novinových výstřižků tehdejšího tisku, jakoby charakterizoval dvojí povahu aktivit tehdejších fotbalových fanoušků.

Nejrůznější výjezdy do měst jejich tehdejších soupeřů vyhlížejí spíše jako cesta za volným víkendem do míst, která namísto mapy rekreačních středisek určoval rozpis hracích dnů nejvyšší ligové soutěže. Vedle popisků nejrůznějších rvaček zaujímá v zápiscích nezastupitelné místo to nejzákladnější, a bohužel i často opomíjené. Je to především fotbal, průběh utkání, výsledek a víra v dobré umístění, čemu autor pravidelně věnuje nejvíce pozornosti. Při práci s tématem fotbalu a jeho diváků v osmdesátých letech bude postupem času nutné vyvést samotnou hru a emoce s ní spojené ze stínů, které na ni vrhají obecnější debaty o perzekuci a vzdoru v pozdním státním socialismu.

Zápisy v kronice všeobecně komplikují představy o učňovské revoltě, vyhnané na okraj společnosti, a symbolika spojovaná s nekonformními postoji mladistvých se zde místy doslova obrací naruby. O několik stránek dále od vybraného úryvku si autor například zapsal následující: *„Naši tři frajeři s patkou až na břicho měli zase silné kecy, jak zmlátí celou Olomouc a pod... Takové děti máme nejraději, v životě nikde nebyli, ale o bitkách na cizích stadionech vědí všechno. Když nic jiného, příště si vezmu alespoň nůžky na vlasy...“*

Amatérská kronika fanoušků Bohemians Praha je zvláštním osobním památkem, který svou estetikou místy sice připomíná anglickou chuligánskou subkulturu, zůstává ovšem především hravou a v mnohém nevinnou vzpomínkou na středoškolská léta v ochozech československých fotbalových stadionů.

Vizuální revolta za mřížemi: „Kérky“ starých „MUKLŮ“ do roku 1989 a jejich symbolická proměna

Alena Lochmannová

Úvod

Tetování neodmyslitelně patří a vždy patřilo k vězeňskému prostředí. Mohlo by se na první pohled zdát, že s rozšířením tetování a původně čistě vězeňských symbolů, jako je ostnatý drát, hvězdy a mnohé další, v rámci větší společnosti, jeho symbolika vymizela. Faktem je, že symbolika přetrvávala a jako takové bylo tradiční vězeňské tetování co do kvantity doplněno o tetování plnicí primárně estetickou funkci. Sama existence vězeňského tetování je významná, a to často bez ohledu na symboliku jako takovou. Je vzepřením se proti institucionálnímu řádu, je nástrojem, prostřednictvím něhož odsouzení budují svoji vězeňskou identitu, případně ji upevňují. Tetování k vězení prostě patří a už samo o sobě bez vazby na konkrétní motiv a symbolický význam plní funkci metaznaku s výrazně antiautoritativním charakterem. Za tabák, jenž je nejčastějším vězeňským platidlem, za které je možné si ve vězení koupit prakticky cokoli, si tak odsouzení zdobí svá těla, která na úrovni neverbální komunikace sdělí mnohé těm, kdo je dokáží číst. Zatímco dnes plní tetování rozličné funkce, před rokem 1989 bylo primárně znakem kriminální subkultury, bylo vyjádřením identifikace se se specifickými pravidly a normami života za mřížemi a bylo formou revolty proti tehdejšímu režimu. A současně s tím nutno konstatovat, že to bývaly doby, kdy vězeňské tetování skutečně bolelo!

Vězeňské prostředí představuje specifické výzkumné pole, neboť se jedná o prostředí s vlastními pravidly, vlastním řádem, jedná se o svět ve světě, který do jisté míry reflektuje logiku většinového světa, na druhou stranu však odhlíží od základních pravidel tímto světem přijímaných. Již turínský profesor Cesare Lombroso hovořil o odsouzených jako o primitivním typu člověka, který má vedle jiného zálibu v tetování, což dle jeho tvrzení charakterizuje člověka s bestiálními pudry (Lombroso 1976). Dodnes je tetování fenoménem, který je možno označit za subkulturní univerzálii, objevující se prakticky v každém vězeňském prostředí. V praxi ovšem nalézáme

značný rozdíl mezi tetováním původním, tedy tetováním, které vznikalo v rámci umělecké vězeňské tvorby v původních československých věznicích, a současným vězeňským tetováním. Nejedná se přitom pouze o rozdíl v motivech a symbolice, ale též v technikách provedení, samotném procesu tetování a motivaci pro to získat tetování, které původně mělo širší škálu významů než v současné době.

Cílem tohoto textu je zaměřit se na představení funkcí, symboliky a techniky provedení tetování před rokem 1989, kdy bylo tetování nazíráno primárně jako znak kriminální subkultury. Současně s tím je cílem upozornit na autoritativní omezování volné umělecké tvorby ve vězeňském prostředí ve smyslu zákazu a postihování tělesných modifikací v československých věznicích (a dále i v současných českých věznicích), kdy vizuální revolta odsouzených spočívala ve vzepření se tomuto omezení a zákazu, představovala vyjádření vlastního „self“, ukázkou panství nad vlastním tělem, a to při vědomí si značných postihů za provedení tatuáže, které měly podobu let strávených za mřížemi navíc.

Obraz 23

Metodologie

Data a výstupy prezentované v této studii vycházejí z pětiletého etnografického kvalitativního výzkumu realizovaného v letech 2013–2017 v rámci populace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody v prostředí českých

mužských věznic. Svůj výzkum jsem realizovala v pěti českých věznicích, a to z pozice outsidera, tedy jedince, který nemá žádný pracovněprávní ani jiný obdobný vztah vůči Vězeňské službě České republiky ani Ministerstvu spravedlnosti České republiky.

Metodou sběru dat byly polostrukturované rozhovory a pozorování ve vnitřních prostorách věznic. Celkem jsem v letech 2013 až 2017 uskutečnila 102 rozhovorů s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody a zhruba 200 hodin pozorování ve vnitřních prostorách věznic doplněného o 70 rozhovorů se zaměstnanci věznic a pořizování fotografického materiálu za účelem následné analýzy jednotlivých tělesných modifikací, konkrétně tetování. Délka rozhovorů se pohybovala kolem 40–120 minut. Místem realizace rozhovorů se stala zpravidla kancelář speciálního pedagoga či psychologa, případně vychovatele, přičemž rozhovory byly realizovány s ohledem na citlivost tématu a se snahou o minimalizaci pocitu kontroly ze strany autority pro odsouzeného, bez přítomnosti dalších osob, kdy rozhovoru byl účasten vždy jeden výzkumník a jeden odsouzený. Snahou bylo omezit potenciální rušivé vlivy, které by mohly plynout z přítomnosti dalších osob. Rozhovory s odsouzenými byly zaznamenávány na záznamové zařízení (diktafon), pouze v případě dvou věznic nebylo umožněno toto zařízení použít, proto byly během rozhovorů pořizovány pouze stručné poznámky, které byly pro zachování kontinuity rozhovoru následně rozvedeny a přepsány až po jeho skončení. Nahrávky rozhovorů byly následně přepisovány a analyzovány na základě principů tematické analýzy.

Z celkového počtu odsouzených, s nimiž jsem vedla rozhovory, bylo celkem 29 odsouzených nositeli vyškraabaného tetování, což byla tradiční praktika československých káznic, či tetování, které vzniklo před rokem 1989. Na základě jejich výpovědí a tetování, která jejich těla zdobila, byl sestaven tento text. Pro zajímavost stojí za zmínku, že 4 tito odsouzení sami aktivně v minulosti (a někteří i v současnosti) tetovali, tudíž se stali zdrojem velmi významných informací z hlediska techniky vězeňské tatuáže.

Kvalitativní metodologie byla zvolena s cílem získat detailnější vhled nejen do procesu tetování ve vězeňském prostředí, ale také do oblasti vazby tělesných modifikací na tzv. druhý život odsouzených s přesahem do oblasti funkcí, které tetování plní či plnilo. Svoji pozornost jsem v rámci realizovaného výzkumu obrátila k perspektivám klíčových skupin aktérů, za které považuji odsouzené a příslušníky, potažmo personál věznic obecně.

Cílem výzkumného šetření bylo zachytit tradiční vězeňskou symboliku, a to jak tu současnou, tak symboliku vyškraabaných tetování, a to napříč vězeňským prostředím, v reflexi tetování jakožto obranného nástroje proti institucionálnímu zbavení identity odsouzeného a artiklu s významným antiautoritativním podtextem.

V rámci výběru respondentů bylo použito techniky sněhové koule, tedy snowball sampling. Primárně jsem vždy požádala speciálního pedagoga, vychovatele či psychologa, aby mi doporučil a předjednal rozhovor s odsouzeným hierarchicky výše postaveným. Tematické postavení tohoto textu mi nedovoluje detailněji přiblížit principy hierarchizace odsouzených ve vězeňském prostředí, o této problematice jsem pojednala s kolegy Juříčkem a Dirgou v textu *The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons* (Dirga, Lochmannová, Juříček 2015). Existují tři základní atributy moci, které jsou zdrojem vyššího postavení ve vězeňské hierarchii. Jedná se o fyzickou sílu, držbu ekonomicky žádoucích statků, jako je káva, tabák, drogy či prášky, a schopnost psychologické manipulace. V úvodu svého působení v dané věznici jsem tedy chtěla mluvit s těmi odsouzenými, kteří měli od každého něco a mezi ostatními odsouzenými požívali vážnosti a jisté formy úcty či respektu. Je pochopitelné, že bylo náročné s těmito jedinci jednat, nicméně nutno podotknout, že jejich důvěra byla pro mě jako pro výzkumnici zcela zásadní. Pokud se mi je podařilo v dostatečné míře přesvědčit o svých záměrech a o tom, že pro ně nepředstavují nebezpečí, a to i přesto, že jsme hovořili o tetování, tedy činnosti, která je za vězeňskými mřížemi zakázána, požádala jsem je v závěru rozhovoru o doporučení na další odsouzené. Získala jsem tak přístup k jedincům, kteří byli pro můj výzkum tematicky relevantní, a oni prvotní respondenti se zároveň stali mými gatekeepery k populaci odsouzených, neboť jim interpretovali žitou zkušenost z našeho rozhovoru. A nikde se nešíří informace tak rychle jako ve vězeňském prostředí. Tento přístup mi zajistil dostatečné množství respondentů ochotných se mnou vést rozhovory.

S ohledem na etický rozměr výzkumu byl před uskutečněním samotného rozhovoru každému odsouzenému předložen informovaný souhlas, odsouzený byl seznámen s účelem rozhovoru a v případě pořizování fotografického materiálu byly fotografie odsouzenému následně ukázány a byla mu dána možnost se vyjádřit, zda mohou být v dané podobě pro potřeby výzkumu použity. V průběhu celého výzkumu byla a nadále i je garantována anonymita věznic i samotných odsouzených. Z tohoto důvodu nejsou věznice, v nichž byl výzkum realizován, konkrétně jmenovány. Stejně tak u vybraných citovaných výpovědí odsouzených došlo ke změně křestních jmen. Ze stejného důvodu byly z výzkumného šetření vynechány odsouzené ženy, neboť v kombinaci využití fotografického materiálu s velmi pravděpodobnou identifikací věznic, v níž by byly rozhovory vedeny, se mi jevilo riziko ztotožnění odsouzené ženy jako příliš vysoké, a to jsem nechtěla podstupovat. Domnívám se, že výzkumnická etika je velmi individuální a neměla by končit předložením informovaného souhlasu. V rámci rozhovorů s odsouzenými byla vždy respektována jejich individualita a integrita, vždy k nim bylo přístupováno co nejobjektivněji, nicméně s jistou osobní distancí,

nikdy jim nebyly naznačeny negativní emoce, a to ani v situacích, kdy poměrně detailně hovořili o svých trestných činech.

Abych lépe pochopila rozdílné aspekty vězeňského života a užití (nejen) tradiční vězeňské symboliky oblíbené v prostředí bývalých československých věznic i její význam v tomto specifickém prostředí, doplnila jsem rozhovory o pozorování ve vnitřních prostorách věznic, kdy jsem měla možnost se zúčastnit každodenních aktivit odsouzených od školní výuky přes aktivity programu zacházení, výdej stravy, bohoslužby až po vycházky či výkon pracovní činnosti na specializovaném pracovišti. V průběhu celého pozorování jsem si vedla terénní deník jako komplementární zdroj dat k záznamům rozhovorů a pořízenému fotografickému materiálu.

Vězeňské tetování a jeho funkce

Zaměřím-li pozornost na československou kriminální subkulturu, etnografické mapování fenoménu tetování je dokládáno od třicátých let 20. století, byť informace, které máme, jsou velmi zkratkovité a kusé. Až do současnosti prakticky chyběla reflexe vězeňského tetování v původních československých káznících s využitím aktérské perspektivy, metody orální historie, kdy etnografické zkoumání je principiálně založeno právě na interpretaci skutečností z aktérské perspektivy.¹

Obraz 24

1 Tento nedostatek jsem se pokusila do jisté míry kompenzovat svou studií „Kérky starých mučků – reflexe proměny symboliky a významu tetování v českých mužských věznicích“, která vznikla jako jeden z dílčích výstupů soutěže COURAGE – nezávislá kultura a život za socialismu v Československu a na kterou tato stávající studie navazuje a rozšiřuje ji.

Tetování však dalekosáhle přesahuje vězeňské mříže, stejně jako kriminální subkultura působí ve vnější společnosti a svoji aktivitu zdaleka neomezuje pouze na prostředí věznic. Dr. Rychlík tak například upozorňuje na zajímavé využití symbolických značek na domech, které byly tuláky a zloději označovány jako „cinky“, případně na cejchování osob. To vše sloužilo k bezproblémové komunikaci členů zločinecké subkultury (Rychlík 2005). Samo tetování má v sobě, především pak u určitých skupin (ruskojazyční, gangy a mafie), jistou kryptickou funkci. V důsledku toho vyžaduje jeho pochopení a možnost interpretace často léta studia, a i přes ně je třeba při dané interpretaci zůstat obezřetný.

Ze všeho výše uvedeného pak pramení prohloubení přináležitosti ke kriminální subkultuře. Často se stávalo, že se ve vězeňském prostředí nechal odsouzený potetovat, nicméně následně došlo k tomu, že po propuštění na svobodu byl většinou společností označen za zločince, měl problém nalézt práci či partnerský vztah. Zde je do jisté míry možné oprít se o tzv. etiketizační teorii, tedy teorii nálepkování. Tato teorie je významným nástrojem k pochopení kriminality a koherence kriminálních subkultur. Hlavním zdrojem etiket kriminálníků jsou síly zákona a pořádku, přičemž etikety a jejich používání odrážejí mocenskou strukturu společnosti, což platilo i pro období do roku 1989, kdy bylo tetování společností odmítáno. Platí přitom, že je-li jedinec ocejchován jako delikvent, pak mu stigma kriminálníka zůstává. To pro něj znamená, že řada jedinců jej bude zpravidla považovat za nedůvěryhodného. Následkem toho se často daný jedinec uchyluje k dalšímu kriminálnímu jednání, které propast mezi ním a preferovanými sociálními konvencemi ještě více prohlubuje. Zatímco v případě prvního prohřešku je možno hovořit o primární deviaci, o sekundární deviaci je možno hovořit tehdy, když jedinec přijme etiketu, kterou dostal, a začne sám sebe vnímat jako deviantního (Lemert 1972, Giddens 2005). O tomto hovoří odsouzený Milan, který odůvodňuje, proč se nechal ve vězení potetovat, následujícím způsobem:

Milan (odsouzený²): „Můj život je celý jen zlej. Poprvé jsem si říkal, že do basy už nikdy nepůjdu. Šel jsem podruhé, a pak jsem si to přestal nalhávat, vzal jsem život, jaký je. Když se na to kouknu, říkám si, že mi to jednou odradí... že už jsem tu poctvrtý a snad už naposledy. Člověk taky stárne a zjistí, že ten život je krátký.“

---

2 V textu jsou citovány pasáže z rozhovorů získaných od odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody v českých mužských věznicích v letech 2013–2017. Jména odsouzených byla z důvodu ochrany identity změněna. U všech následujících pasáží pak budou uváděna pouze křesní jména jako jediné dílčí identifikátory zdroje informace.

Obraz 25

Vedle naznačené funkce identifikace se skupinou však plní kriminální, potažmo vězeňské tetování ještě celou řadu dalších funkcí. Těm bude pozornost věnována v následující části textu.

Trest odnětí svobody představuje masivní zásah do identity uvězněného jedince (Berger 1963: 100–101). Vstupem do vězeňského prostředí se začíná předvězeňská identita odsouzeného postupně transformovat (Goffman 1961, Sykes 1958, Garfinkel 1956). Identita svobodného člověka je ve vězeňském prostředí postupně odstraňována skrze standardizované procedury a přístup zaměstnanců věznic, ale též v reflexi ostatních odsouzených. Goffman v tomto kontextu hovoří o tzv. umrtvení předinstitucionální identity (Goffman 1961). Dochází k odebrání osobní image odsouzeného, jehož možnost prezentovat vlastní „self“ je ve vězeňském prostředí prakticky znemožněna. Odsouzený je zbaven věcí, s nimiž je spjata jeho sebeidentifikace, od civilního oděvu až po věci osobního charakteru, pročež jediné, co mu výlučně zůstává, je jeho vlastní tělo. Před sebou samým ani před druhými již není schopen prezentovat žádoucí obraz sebe sama, a proto je přístupováno k využívání těla jakožto významného nástroje neverbální komunikace. K vězeňskému prostředí dodnes patří (a vždy patřily) rozmanité tělesné modifikace, do roku 1989 především pak tetování a vpravování šatů do kůže.

Vězeňské tetování je nástrojem identifikace se skupinou, významným komunikačním nástrojem, prostřednictvím něhož mohou odsouzení vyjadřovat svůj názor, postoj, vyznání či se dílčím způsobem seberealizovat, přičemž nelze opomenout ani aspekt estetičnosti. Nositelé tetování se vy-

mezují proti vězeňskému řádu (dle platné legislativy, konkrétně zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, je odsouzeným zakázáno „*tetovat sebe nebo jinou osobu, nechat se tetovat nebo mít ve věznici v držení pomůcky k provádění tetování; to platí obdobně také pro jiné způsoby porušování integrity lidské kůže a držení pomůcek k provádění takové činnosti*“), zdobí svá těla více či méně symbolicky významnými obrázky a skrze své tetování se do jisté míry identifikují s prostředím, ve kterém se pohybují.

Provedení vězeňského tetování je službou, která vždy byla poptávána. Poté, co je vězeň zbaven svého oblečení a je mu přidělen stejnokroj („sintr“), je mu přiděleno identifikační číslo. Jeho identita je redukována na tělo a jeho číslo. A jak někteří odsouzení říkají, není možné změnit své číslo. Proto je vězeňské tetování spíše než cenou a dostupností ovlivněno faktorem preferencí. Vězeňští tatěři užívají barvu jako nástroj, jak pod kůži odsouzeného vpravit novou identitu.

Tetování a úpravy těla mají znakový charakter, což znamená, že je skrze ně něco více či méně konkrétního sdělováno. Tetování tak můžeme posuzovat v rovině syntaktické ve smyslu toho, kde je tetování prováděno a v jakém rozsahu, v rovině sémantické, která odkazuje k jeho obsahu, tedy symbolickému významu, a v rovině pragmatické, tedy kdo tetování provádí, co tetuje a jakým způsobem. Obecně platí, že je podstatné, kde je tatuáž prováděna a jaký je vztah mezi jedním a druhým tetováním, je-li zde nějaký (Blažek 2011; Lochmannová 2015).

Obraz 26

Také rozdíly ve formách tetování a jejich symbolice jsou podstatné, neboť jsou spojeny s fundamentálními vzorci sociální stratifikace. Ačkoli bylo dříve tetování chápáno v kontextu té nejnižší třídy, odlišné formy tetování jsou dnes spojovány s odlišnými třídami. Zatímco vězeňské tetování zůstává na té nejnižší úrovni, odlišné tetování nosí zástupci střední a vyšší třídy, tetování je pak společností přijato jako moderní dekorativní prvek. A proto je možné konstatovat, že tetování v tomto kontextu tvoří jakousi hraniční linii mezi vysokou a nízkou kulturou (Demello 1993).

Před rokem 1989 plnilo tetování hned několik funkcí. Pokud využijeme spektrum funkcí tetování vymezené Rychlíkem (2005) a Blažkem (2011), je možno hovořit o funkci komunikační a identifikační, sociálně skupinové, statusově hierarchické, individualizační, přičemž já bych tyto funkce doplnila ještě o funkci specifickou pro období do roku 1989, a to funkci vizuální revolty. Pochopitelně není možno zapomínat ani na funkci estetickou, která však do roku 1989 neměla takový význam, jako má například v současnosti.

Tetování je možné pojmut jako zdůraznění příslušnosti ke skupině. Historicky se tetování pojí s iniciací a přechodovými rituály. Přechodové rituály v oné čisté podobě v soudobé společnosti chybí, nicméně vstup do vězení může být jako přechod, a do jisté míry ritualizovaný, pojmán. Je to v podstatě podobné, jako když ještě v meziválečném Československu chlapi směli nosit kalhoty až od určitého věku (Koverová 2003), případně jako v jiných kulturách, kdy bylo při dosažení určitého věku těmto jedincům měněno jméno nebo byli potetováni (Rychlík 2005).

O funkcích vězeňských tetování vypráví i odsouzený Václav. Václav si nechal všechna svá tetování udělat v osmdesátých letech, vnímal je jako součást kriminální subkultury, které se stal členem. Věděl, že ve vězení není naposledy (a to se mu v budoucnu také potvrdilo). Václav je však příkladem odsouzeného, jehož tetování vedle skupinové funkce plní i funkci vizuální revolty, kdy tetování sloužilo jako nástroj vizuálního boje proti režimu. Poprvé se nechal potetovat v roce 1983, naposledy v roce 1988. Je to starý „mukl“ každým coulem. Na prstu má křížek, který byl pro vězeňské prostředí typický. Někteří odsouzení toto tetování interpretují opět v souvislosti s negativním vymezením vůči režimu, Václav však tvrdí, že v případě jeho tetování tomu tak není. „*To si prostě v base nechávali všichni,*“ říká. I on si ale jako provokaci vůči režimu a „režimákům“ nechával vytetovat hákové kříže, sám ale dle svých slov, budu-li je parafrázovat, „nikdy nehažloval, není to žádný nácek“. Za své hákové kříže, které měl dva na pravé a jeden na levé ruce plus jeden na břiše, dostal půl roku vězení navíc. Vzpomíná na to, že za komunistů tetování bolelo.

Václav (odsouzený): „*Všechny tetování bolejí. Alespoň tenkrát to bolelo, jak se tetovalo. Záleží, jaká je tetovačka.*“

Hovoří také o tom, jak si odsouzení v československých vězeňských ústavech sháněli potřebné nástroje.

Václav (odsouzený): „Dřív jsme pracovali na šachtách, různý další věci jsme měli od civilistů. Oni nám něco donesli a my jsme zase na oplátku za ně pracovali, vždycky nám nosili třeba chlast, ale i věci na tetování. Pronést se to dalo, vždycky se zjistilo, kdo má službu a někteří bachaři nás výš postavené tolik neřešili.“

Jedním z Václavových tetování je i nápis „Red of Hate“ (viz obrázek č. 2), který sám odsouzený překládá jako „Rudá nenávisť“. Přestože je tento překlad jeho individuálním překladem a doslovně nekoresponduje se skutečným významem, což je však ve vězeňském prostředí časté, a je skutečně třeba vnímat jako významnou subjektivní interpretaci odsouzeného. Václav tak svým tetováním dával najevo vztah vůči komunistům.

Václav (odsouzený): „Komunisty jsem neměl rád, nemam je rád a nikdy je rád mít nebudu. Zavírali nás za každou hovadinu, byli to bastardi.“

Nejen v případě Václava, ale i dalších odsouzených je patrné, že tetování pro ně bylo vedle nutné identifikace se skupinou odsouzených, do níž se postupně začleňovali, duší i tělem, také jistou formou umělecké opozice, vizuální revolty, prostřednictvím které se stavěli proti režimu. Pojímáme-li tetování jako umění, pak je možné jej svým způsobem vztahovat ke konceptu kultury, resp. subkultury. Tento koncept je často naturalizovaný jako zřejmá a nesporná charakteristika vyjádření nesouhlasu vůči komunismu.³ Kulturní opozice byla nepochybně částečným důsledkem socialistických státních postupů a reakcí na ně. Zahrnovala v sobě nejen formy úmyslného (a v případě odsouzených i tělesně zjevného) nesouhlasu, ale také autonomní proklamaci svobody, byť ne v explicitním významu svobody jakožto volného pohybu, ale svobody ve smyslu vymanění se z pravidel, vzeprání se řádu, boje proti omezování.

Symbolika a význam tetování v československých věznicích do roku 1989 a jejich proměna

Před rokem 1989 bylo tetování jedním ze stigmatizačních prvků, které vedly ke generalizaci a často komplikovanému návratu odsouzeného do běžného života. O podobné praxi hovoří odsouzený Vladimír, který se setkal se stig-

---

3 Kulturní opozici ve svém textu Cultural Opposition: Concepts and Approaches přibližují autoři Péter Apor, Sándor Horváth a Tamás Scheibner.

Obraz 27

matizací svých vězeňských tetování, jichž má po celém těle celou řadu, v rámci období, kdy se pohyboval na svobodě.

Vladimír: „No, ty starší lidi, no ty to jako odsuzovali jo. Některý jako najevo to nedávali, něco pobrukávali jo, ale ty mladý spíš se jako, pokud nebyli trestáni nebo nebyli, neseděli, tak spíš uhýbali, jo. Nedávali tak nějak najevo, že by se báli, to ne, ale nechtěli se nák stýkat nebo... víte, co myslím. Ba naopak pryč vode mě třeba nebo tak. A pak, když jsem třeba chtěl seznat třeba nějakou ženu, no, tak to taky bylo blbý. Za komunistů se, no, dívali se na to lidi jinak.“

V současné době prochází tetování (i to vězeňské, ačkoliv s časovým zpožděním) poměrně dynamickým vývojem a stále nabývá na popularitě. Je plně integrováno do moderní společnosti a svá těla zdobí celá řada jedinců z různých sociálních vrstev i prostředí. Tato praxe je však v zásadě odlišná od praxe před rokem 1989. Do sametové revoluce bylo tetování v českoslo-

venském prostředí odsunuto na skutečný okraj společnosti a bylo atribuováno právě především s trestanci, případně s prostitutkami a kolotočáři, tedy lidmi, na které bylo pohlíženo jako na jedince s nízkým sociálním statutem a praktickou nemožností sociální mobility ve vertikálním směru. Tomu odpovídala i praxe ve vězeňském prostředí, kde bylo tetování jako specifická forma sebepoškozování zakázáno. Obzvláště přísně byly nahlíženy především nápisy sexuálního rázu, hanobící stát či hlavu státu, protispolečenská tetování atd. Tetování prostě odporovalo společenské morálce a jako takové bylo nepřípustné. Zatímco dnes je za provedení tatuáže odsouzený potrestán kázeňským trestem a umístěním na OVKT (oddělení výkonu kázeňských trestů), v praxi tzv. československých lágrů (tj. věznic, káznic) se jednalo o tresty mnohem přísnější, často až navýšení doby, po kterou byl trest odnětí svobody vykonáván.

Obraz 28

Odsouzení často zdobili svá těla symbolikou, která měla spíše provokovat než otevřeně vyjadřovat jejich názor, přesvědčení či příslušnost k určité skupině, která by v soudobé rétorice byla označena za extremistickou. Odsouzený Vladimír vysvětluje, proč si nechal vytetovat několik extremistických symbolů, konkrétně orlici, několik hákových křížů a ženu v podobě vojačky SS.

Vladimír: *„To nebylo proto, že bych propagoval ten fašismus nebo todle. To byla provokace tehdejších režimáků, těch policajtů tehdy, protože jsem s tím nesouhlasil, s tím režimem.“*

Vladimír antiautoritativní podtext svého tetování podtrhl ještě tím, že si pro něj zvolil viditelné umístění na svém těle, a to v případě říšské orlice na krk.

Vladimír: *„Tehdy se nosily košile, to se dalo schovat, ten krk ne, ale to mi bylo jedno. Prostě jsem s tím nesouhlasil...“*

Vedle zmíněných revoltujících odsouzených, kteří využívali tetování jako nástroj vzdoru a vyjádření nesouhlasu, je specifická také preference menších obrázků, ale ve velké četnosti. Odsouzení z československých věznic jsou tak typičtí tím, že mají své tělo pokryté řadou obrázků, všech provedených ruční technikou s využitím tuše. To potvrzuje i odsouzený pan Ivan.

Ivan: *„Když jsem přišel do basy, tak tetování měl každý. K base to prostě patří. Já ho chtěl taky. Prostě jsem do toho prostředí patřil. Ze začátku jsem moc nepřemýšlel o tom, co chci, nebylo moc možností a ani inspirace. Ve finále jsem na sebe nablácal, co šlo, hlavně se tetovaly dřív ženský, hrozny, pavučiny, linky. Tetovalo se jinak, dneska jsou ty strojky tady už pěkný. Dneska už jsou třeba pěkný ty démoni nebo lebky nebo ty znaky, ale já už bych si to nenechal, už jsem starej a už mam tělo celý potetovaný.“*

Co se samotné symboliky týče, v českých žalářích měla tetování podobu různých vzkazů či poselství. Jednalo se například o texty „US Army“, nápis v oblasti krku „Zde odříznout“, „Rauge“, který je odsouzenými interpretován jako lotr či lupič, či „Born to raise hell“. Dalším typickým nápisem je „Bůh s námi“ (Gott mit uns), kde se ovšem opět odráží extremistická symbolika, neboť se jedná o heslo druhoválečného Wehrmachtu. Těla starších odsouzených také často zdobí úsloví „Es kommt der Tag“, které používali nacističtí členové Sudetoněmecké strany ve třicátých letech minulého století jako výzvu k připojení Sudet k německé říši („Přijde ten den“). Faktem je, že ačkoli se podobná úsloví a názvy používají i dnes, jejich formální i obsahová podoba se proměnila.

Tetováním, které primárně odkazovalo k vyšší moci a významnější pozici v rámci vězeňské hierarchie, bylo tetování očních linek. Oční linky se také tetují dodnes, ačkoliv zde se význam prakticky vytratil a toto tetování je méně časté. V československých lágrech byly tzv. kočičí oči tetovány jako odkaz k homosexualitě odsouzených, naopak oční linky nedotažené bývaly (především ve valdické věznici) spojeny s jistou prestiží odsouzeného a jeho výsostnou pozicí v rámci vězeňské hierarchie. Tento význam byl dnes již překonán a skutečně jej dokáží interpretovat jen „staří“ odsouzení, tedy ti s bohatou vězeňskou historií, kteří prošli československými věznicemi. K jisté prestiži ve vězeňském prostředí často také odkazovaly výložky. Ty se tetovaly na ramena a měly přímou návaznost na počet trestů. Platilo, že čím více trestů a čím více let, tím prestižnější hodnota byla tetována, přičemž při každém návratu do vězeňského prostředí docházelo k pomyslnému „povýšení“ odsouzeného do nové, vyšší hodnosti. Vězeňská historie odsouzeného byla vždy velmi důležitá, neboť se stávala jedním z klíčových faktorů působících na pozici odsouzeného v rámci nepsané hierarchie.

Velmi zajímavá je zahraniční inspirace, která pronikala do československého vězeňského prostředí. Zdá se, že odsouzení byli fascinováni vším americkým, od nápisů odkazujících k americké armádě přes westernové hrdiny, zbraně v podobě koltů a indiány až po americké komiksové postavy. Právě tyto poslední zmíněné motivy jsou zajímavou památkou na československé věznice. Odsouzení zdobili svá těla vyobrazením kačera Donalda, trpaslíků, šmoulů, krtečka a dalších postav z kreslených dětských seriálů (viz foto č. 3). To do jisté míry svědčí nejen o nedostatku motivů, které by byly přijatelné a akceptovatelné ze strany odsouzených, ale v podstatě i o odklonu od logického uvažování nad tetováním v jiném kontextu než v kontextu antiautoritativním a estetickém. Řada odsouzených chtěla ozdobit své tělo, ale časopisy, z nichž bylo možno čerpat inspiraci, byly velmi limitované, proto odsouzení často přistupovali k motivům těchto postaviček, které pro ně byly známé a představovaly způsob sebe prezentace odlišný od konfliktní symboliky či symboliky, která by mohla být považována za morálně závadnou.

Jako příklad fascinace USA lze považovat i tetování číslem 13 (viz obrázek č. 4). To je současně ukázkou toho, jak významné je vnímat interpretaci odsouzeného v kontextu skutečné symbolické významnosti, která se může diametrálně odlišovat. Číslo 13 odsouzení interpretují prakticky bez výjimky jako „americké číslo“ či „šťastné číslo“. Velmi dlouho se mi nedařilo zjistit, zda vůbec nějaká vazba u čísla 13 na americkou kulturu existuje, nicméně v závěru se mi povedlo tuto vazbu nalézt, byť je interpretace symboliky čísla 13 velmi vzdálená interpretaci odsouzených. Číslo 13 bylo skutečně používáno jako symbol tetování, a to především v případě motorkářských gangů, kdy značilo uživatele marihuany (Stockton Thompson 1994). Číslo

13 totiž vypadá jako písmeno B, tedy „bong“, což je speciální druh dýmky určený především ke kouření marihuany. Navíc číslo 13 reprezentuje také 13. písmeno v anglické abecedě, kterým je M, tedy počáteční písmeno slova marihuana. Souvislost s americkou kulturou zde tedy skutečně existuje, nicméně do českého prostředí se z prostředí amerického nepřenesl skutečný význam. V českém, potažmo československém prostředí existovala vyšší míra ztotožnění a vyjádření žádoucího obsahu. Takto vzniká alternace symbolů v rámci vězeňského prostředí, kdy různé symboly jsou v různém časovém období vykládány jinak, jak bylo zřejmé na příkladu očních linek. Je to přirozená součást vývoje kriminální subkultury, která přirozeně reaguje na prostředí, které ji obklopuje. Fascinace USA byla do roku 1989 zcela pochopitelná, neboť odkazy k americké demokracii symbolizovaly svobodu, volnost, toleranci. Minimálně takto byly často vnímány odsouzenými. Dnes

Obraz 29

je v tomto ohledu spíše patrná fascinace zahraničními kriminálními subkulturami, ať už se jedná o japonskou Jakuzu, americké gangy nebo rusko-jazyčné kriminální subkultury.

Jiným příkladem jsou motivy žen (viz foto č. 5), které jsou neodmyslitelným doplňkem tetování odsouzených z prostředí československých věznic. Jedná se o ženy spoře oděné či nahé, které jsou abstraktního rázu, nejedná se tedy o konkrétní osobu⁴. Oproti současnosti, kdy si odsouzení tetují spíše ženská jména, je praxe československých věznic odlišná právě oním zobrazením abstraktních žen bez osobní vazby na osobu odsouzeného. Jedná se tak spíše o proklamaci ženského aspektu a adoraci ženské krásy a nahoty v podobě, která se odsouzeným jeví atraktivní.

Dalším tetováním, které získalo postupem času punc vězeňského symbolu, jsou pavučiny (viz foto č. 6). Ty pavučiny, které jsou umístěny na pravém lokti, často značí, že jejich nositel je rasisticky smýšlející osobou, případně značí osobu závislou na drogách (Lochmannová 2015). V československém prostředí byl tento význam nahrazen významem demonstrace pobytu ve vězeňském prostředí. Jak ukazují data získaná rozhovory s odsouzenými, pavučina asociuje pavouka chytajícího kořist. Zatímco kořist je chycena do sítě, vězeň je uvězněn za mřížemi, i on svým způsobem uvízl v síti. Ani umístění na lokti není zcela náhodné. Symbolizuje skutečnost, že vězni tráví značné množství času s lokty na stole. Často se lze ale setkat i s pavučinami vytetovanými na krku odsouzeného. Tento symbol se dochoval až do současné doby, kdy náleží vedle ostnatého drátu, hvězd, slz a očních linek k tradičním vězeňským tetováním, která jsou historicky doložitelná. Pokud má odsouzený vytetovaného pavouka, je významný směr, jakým směřuje. Pokud směřuje do sítě, pak to znamená, že odsouzený plánuje zůstat začleněn do kriminální subkultury a zamýšlí pokračovat ve své kriminální kariéře. Naopak směřuje-li pavouk pryč ze sítě, symbolizuje snahu odsouzeného se z kriminálního života vymanit a začít znovu.

Odsouzení často mívali na svých prstech jednoduchý křížek (viz foto č. 7). Není sice pravdou, že by se jednalo o čistě vězeňské tetování, nicméně i zde se objevuje. Častěji se však jedná o tetování z let předchozích, která odsouzený trávil v nějakém výchovném zařízení. Křížek se často objevuje na prstech jiné ruky, než kterou odsouzený píše. Stejně tak se na předloktí této ruky mnohdy objevují první tetování, která si odsouzený provádí sám.

Z hlediska funkce tetování je zajímavé využití tetování jako tzv. výplně (viz foto č. 8). Jak již bylo naznačeno, tetování odsouzených v bývalých československých věznicích vznikalo jako mozaika poskládaná z řady menších symbolů a motivů, přičemž některé symboly byly využívány primárně jako tzv. výplň, tedy k tomu, aby zaplnily prázdná místa na těle odsouzeného.

---

4 To je spíše soudobá praxe.

Jednalo se například o květiny, listy, hrozny vína či již zmíněné pohádkové postavy. Takové tetování mělo odstranit volný prostor mezi jednotlivými tetováními, která byla ze strany odsouzeného subjektivně vnímána jako významnější. Jednalo se o motivy bez vazby na konkrétní významovou rovinu. Toto tetování v současné době na svých tělech nosí skutečně jen odsouzení, kteří strávili nějaký čas za mřížemi před rokem 1989, neboť následně se preference změnily a funkce tetování jako výplně v současné podobě kriminálního tetování prakticky zanikla.

Všechna tetování, která vznikala v prostředí československých věznic, si zachovala svoji značně stigmatizační komponentu. Pobyt odsouzeného ve vězeňském prostředí je jednoznačně identifikovatelný a odvoditelný nejen na základě prezentované symboliky, ale především na základě způsobu provedení a použitých barev. Zatímco ve většinovém světě byla na vzestupu převážně polychromovaná tetování, tedy tetování, která byla vícebarevná, barva byla a je ve vězeňském prostředí problém, a proto se jedná převážně o tetování černé (či s ohledem na tuš či jinou používanou barvu modré, často vypadané). Navíc provedení tetování bylo velmi primitivní, což sloužilo ve vzájemné kombinaci jako jednoznačný identifikátor bývalého vězně.

Rok 1989 se jeví jako skutečně zlomovým pro proměnu vnímání tetování ve vězeňském prostředí, byť proměna samotná se projevuje až v průběhu následujících několika let. Po roce 1989 zaniká potřeba vymezení se proti režimu a do jisté míry se tím transformuje podoba tetování jako vizuální revolty. Navíc se po roce 1990 změnil na určitou dobu i přístup k vězeňskému tetování, o čemž hovoří například odsouzený František.

František (odsouzený): „Tetování se začalo víc řešit zhruba od roku 1993 nebo 1994. Jako hodně se řešilo za komunistů, ale pak najednou přišla doba, kdy jsme si dřív prostě hodili deku na buzeráku a v nějakým devadesátým nebo jednadevadesátým jsme se tetovali veřejně před policajty, dali jsme si k tomu magorák a jelo se.“

Pojmem „buzerák“ odkazuje odsouzený k vycházkovému dvoru. Návod na přípravu magoráku popisuje sám slovy:

František (odsouzený): „To si dáte deset deka sypanýho čaje do velký sklenice, do litrovky třeba vod vokurek, do toho se hodí nějakaj ten prášek a on vás ten tejn rozproudí.“

Není to ovšem pouze symbolika a funkce tetování, které byly před rokem 1989 odlišné, jedná se též o techniky vězeňské tatuáže, které se do značné míry proměnily. O tomto pojednávám v následující části textu.

Techniky vězeňské tatuáže před rokem 1989 a jejich proměna

Oproti současné době byla vězeňská tetování československých věznic výrazně primitivnější, což souvisí i s technikou, kterou byla vytvářena. Na rozdíl od stávajících ručně vyráběných strojků ze lžic, propisek a motůrků z holicího strojku či elektrického kartáčku na zuby se jednalo o ruční techniku vypichování, k němuž odsouzení referují jako k tzv. „vyškrabávání“. Jednalo se o tetování barev do kůže pomocí vpichování, o němž dále hovoří vězeňský tatér Petr. Případně se provádělo vtírání barviva do zraněné kůže, kdy se rány do kůže způsobovaly ostrými předměty, například žiletkami, a do ran byla následně vpravována barva, je tedy spíše možno hovořit o skarifikaci.

Petr: „Dřív se to dělalo ručně, prostě klacík a dvě jehly do věčka. To když se namočí do tuše, tak v tom věčku zůstane podíl barvy, takže můžete dělat třeba 10 cm. Pak na vypíchávání se dávaly jehly vedle sebe.“

Obdobně ruční techniku popisuje i odsouzený tatér Jiří.

Jiří: „Ručně, to jsou jehly přivázaný na klacíček a vyloženě to jsou jen dvojky. Jedna je kratší, jedna je delší a podél tý kratší stejka tuš a ta delší zase píchá do kůže.“

Veškeré potřebné věci pro tetování zpravidla obstarával tzv. chodbař, který byl zdrojem nejen materiálového zajištění, ale často také inspirace, neboť dokázal obstarat i vhodné obrázky, které následně sloužily jako předloha pro tetování. Jehly se propašovaly od krejčího a přivázaly se na dřívko, popřípadě se snopeček jehel omotal nití a zastrčil do versatilky. Postupem času původní techniku nahradily rotační strojky, což přispělo k výraznému snížení stigmatizace vězeňského tetování, které začalo být často jen stěží odlišitelné od běžného tetování většinového světa pořízeného v profesionálních salónech či na tetovacích shromážděních.

V československých věznicích se začínal jako tatér živit i Rudolf. Už jako malý kluk měl talent a krásně maloval.

Rudolf (odsouzený): „Začínal jsem s malováním už ve škole, vlastně už od školky. Začínal jsem s kreslenýma postavama a pokračoval jsem a paní učitelka si toho všimla, řikala, že mam nějaký talent, nadání, tak jsem pak jezdil po různých výstavách a soutěžích... a asi v šestý nebo sedmý třídě, klasika, špendlíky, tuše, jo, ve škole první lásky, takže monogramy a takovýhle ptákoviny jsme si začínali dělat, vypíchávat. Když nebyly špendlíky, tak nějaký kružítko... Ve vězení se dřív používala ruční technika, škrabání. To je narušení kůže. Dvě jehly, jednu vysunete výš a druhá jde pod nebo nad. To je kvůli tomu, aby vlastně... držíte jednu stopu, nařezáváte kůži...“

Obraz 30

Rudolf se vyznal i v symbolice vězeňských tetování, bylo poznat, že má zkušenosti, a o významu tetování se mnou hovořil. Jako jeden z mála mi byl schopen v přijatelné formě vysvětlit, jak ve vězeňské subkultuře vzniklo tetování očí v podobě očních linek, které bylo v prostředí československých věznic vnímáno jako výraz prestiže.

Rudolf (odsouzený): „Víte, jak to vzniklo? Když budete dělat rok, dva roky na šachtě, tak ten mour, to se vám usadí tadydle a to se vám zabarví. Proto jsou ty linky. To je zvýrazňování kontur u očí. Když uvidíte člověka trochu vzdáleněji, tak čeho si všimnete? Očí. Má je výraznější. To je jako u vás, když se líčíte. A na šachtě nevydržel tehdy žádnéj přizdisráč.“

Co se barvy týče, jak uvádějí odsouzení, v prostředí bývalých československých kázníc se často používala klasická tuš, která je typická namodralým odstínem a zjevným rozpitím a v kombinaci s technikou klasického vpichování těž častým vypadáváním. Pro doplnění barvy se využívalo tem-

per, které taktéž nebyly příliš trvalé, a barva na tělech odsouzených příliš dlouho nevydržela. Velmi často se také používala tzv. špína, někdy označovaná také jako tzv. rus. Jedná se o prachové částice, potažmo reálnou špínu z podrážek pantoflí, která je získávána tak, že se pantofle zapálí a spálená pryž je chytána do ešusu či obráceného talíře, případně jakékoli jiné vhodné nádoby. Nachytaná „špína“ se následně seškrabe a ředí se očními kapkami, případně kapkou šamponu.

Tetovalo se zpravidla tehdy, když měl tatér volno, přičemž pro průběh tatuáže ve vězeňském prostředí bylo využíváno tzv. stojky, tedy hlídače, který se snaží minimalizovat pravděpodobnost, že bude tetovací proces odhalen ze strany autority. Velmi často však odsouzení využívali a nadále využívají režimu kontrol ze strany příslušníků a volí vhodný čas pro tatuáž tak, aby se vyhnuli případným problémům a postihům. Odsouzený Jan hovoří o tom, kdy a jak se nechával tetovat on.

Jan: „No, v té době, co jsem si nechával já dělat, tak jsme chodili do práce, byla povinná práce v té době. Já sem dělal na hutích, ve slévárně byl jsem zaměstnaný no a měli jsme ranní, odpolední, noční. No, a pokud se mi nechtělo spát ráno po noční, tak jsem si ho nechával dělat, protože jsem věděl, že dozorci nechoděj, že nás dávaj spát, chodí až na oběd kolem druhý hodiny. No a ten kluk nebo já, kterej mě tetoval, byl čas dvě tři hodiny na to.“

V současné době je možné se setkat s popsányi technikami pouze výjimečně, což souvisí s dostupností statků, které dříve dostupné nebyly, a to od elektrických zubních kartáčků a holicích strojů jakožto zdroje motůrků pro tetovací strojky až po celou škálu barev, ať už určených přímo k tetování či barev technických, které je v řadě věznic možno využívat v rámci programu zacházení. Namísto jednoduché versatilk se používají vězeňské tetovací strojky, namísto tuše a špíny například barvy Rotring, Staedtler nebo i profesionální Kuro Sumi. Vězeňští tatéři povýšili své řemeslo na úroveň vězeňských profesionálů. Faktem však zůstává, že um tatérů z československých věznic, kteří dokázali s využitím techniky ručního vpichování vytvořit nejen řadu menších tetování, ale i rozsáhlé obrazce přes celá záda či hrudník, je na základě pozorování ve vnitřních prostorách věznic a komparace jednotlivých tetování obdivuhodný. Ačkoliv se jedná z hlediska estetického o tetování, které rozhodně nemůže konkurovat současným vězeňským dílům, z hlediska technického se jedná o příklad skutečného umu na straně tatéra a skutečné vůle na straně tetovaného.

Závěr

Tetování ve vězeňském prostředí má dlouhou a bohatou historii. Cílem této studie bylo nastínit symboliku vězeňského tetování před rokem 1989, stejně jako funkce tohoto tetování, které je neodmyslitelnou součástí vě-

žeňské subkultury. Mou snahou bylo především přiblížit, ozřejmit a odlišit specifika tatuáže z prostředí československých věznic od soudobé vězeňské praxe. Je důležité si uvědomit, že v tomto ohledu výzkumníkům dochází čas, neboť počet pamětníků je omezený a pamětníci s žitou zkušeností z vězeňského prostředí odcházejí, případně umírají. Za přínos tohoto textu považuji upozornění na tetování jako produkt nezávislé umělecké tvorby, který byl ve vězeňském prostředí československých věznic tvrdě postihován, nicméně to definovalo jeho funkci vizuální revolty vůči režimu a jeho představitelům, to jej definovalo jako nástroj propagace a jako privatizované formy rezistence proti režimu ze strany kriminální subkultury. Škála vězeňských tetování je pochopitelně mnohem rozmanitější, než byla představena, nicméně motivy, které jsou v této studii a současně v přílohách této práce představeny, jsou typickými reprezentacemi tělesných modifikací v československých věznicích.

Je nutno si uvědomit, že tetování je prvkem, který je možné nalézt v každé věznici, který k tomuto specifickému prostředí vždy patřil. Zatímco tetování československých věznic mělo významně stigmatizační funkci a bylo dobře identifikovatelné, v současné době toto neplatí, změnila se techniky, proměnily se funkce a proměnila se symbolika. To do značné míry souvisí s několika aspekty. V současné společnosti odsouzení většinou nepocítují potřebu antiautoritativního vzepření vůči režimu, pokud ano, pak symbolika tetování směřuje vůči autoritě, konkrétně justici a všem jejím představitelům (např. formou tetování A.C.A.B.). Dále mají odsouzení možnost využívat celou řadu tetovacích časopisů. Smíšený ekonomický systém a otevřený trh přinesly řadu statků, které odsouzení v období před rokem 1989 k dispozici neměli. Inspirace se tedy zdá být nekonečnou, přičemž odsouzení hledají inspiraci vedle časopisů i ve filmech a obecně v televizi. Jejich tetování jsou inspirována nejen USA, ale také například ruskou či asijskou kriminální subkulturou či kulturou těchto geografických oblastí obecně.

Položme si nyní otázku, proč se odlišovala symbolika, technika a funkce tetování před rokem 1989 od let pozdějších až po současnost? Jedním argumentem může být pochopitelně změna ekonomického systému, kdy dochází k přechodu od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržní, potažmo smíšené. Postupem času jsou dostupnější statky, které dříve dostupné nebyly, a to jak ve většinové společnosti, tak ve vězení. To souvisí především s proměnou techniky tetování. Co se symboliky týče, zde je třeba si uvědomit několik aspektů. Jedním z nich je proměna vězeňské populace. Do roku 1989 bylo možno některé vězně označit jako tzv. vězně z přesvědčení, jak se někdy označovali političtí vězni, tato skupina odsouzených posléze vymizela a dnes se s ní již nesetkáváme.

Jako zajímavý aspekt se jeví také trestání a obecně postihy odsouzených v období před rokem 1989. Tetování bylo zakázané stejně jako v současnosti,

navíc bylo velmi významně penalizováno, často roky trestu navíc. V roce 1966 byla vydána interní směrnice k urychlenému postihu trestných činů vyvolávajících pobouření veřejnosti (Uhlík 2006). I přesto odsouzení projevovali svůj nesouhlas s režimem formou tetování s významně antiautoritativním podtextem a zdobili svá těla zakázanými symboly, které často odkazovaly k extremistickým myšlenkám, ač ve skutečnosti se jednalo o privatizaci této symboliky ve smyslu revolty vůči autoritě v podobě politické strany. To je hlavní odlišení od současné praxe, jak již bylo naznačeno výše, neboť stávající revolta je cílena především na autoritu v podobě policejních složek a zaměstnanců Vězeňské služby ČR.

Interpretace pramene: rozhovor s odsouzeným

AL: Kolik máte na svém těle tetování?

Karel: No, já mam tetování po celom těle.⁵

AL: Po celém těle?

Karel: Po celom těle mimo snad zadku a zadních částí nohou.

AL: Nechal jste se tetovat vždycky jen ve vězení?

Karel: Jo, jenom ve vězení.

AL: A proč jste se nechával tetovat?

Karel: No tenkrát já jsem byl do roku 1973 čistej kluk. Neměl jsem ani tečku, i když jsem měl nějakej výkon za sebou, ale viděl jsem u starších těch odsouzených nebo muklů, jak se říká, tetování a mně se to tak nák začalo líbit. Chtěl jsem tak nák vědět, jak to bude značit se mnou po výkonu trestu třeba venku, jo, a tak dále. No tak prostě se mi to líbilo, tak jsem si udělal jeden velkej vobrázky a dospělo to tak, že potom jsem zjistil, že už ty obrázky nemam kam dávat. No takže...jsem to udělal takhle. Některý jsou, byly proti komunistům, tak jako jsem si nechal dělat ty hákový kříže nebo ty nacistický znaky po sobě, jo, takže...

AL: A bylo to vyloženě proti komunistům ve smyslu, že jste nesouhlasil s tím, že tu byli komunisti, že jste...?

Karel: No, nesouhlasil jsem s tím režimem a spíš jsem bral tu vůli toho Hitlera, jo, že todleto...že třeba ty Židy, cikány a todleto...

AL: Já vám asi moc nerozumím...

Karel: No, že by neměli bejt, protože v tý době se ty cikáni nějak rozmáhali, nebyli tenkrát skini, to bylo po devadesátým roce, ale tenkrát bylo – ten kdo má víc tetování, jo, ten byl nákej takovej jako kápo jako jo, takže... Ve Valdicích to tak bylo a všude kde jsem byl.

AL: A platí to i dneska?

Karel: A platí to taky.

AL: Nechal jste se tetovat v poslední době?

Karel: Ne, v posledních třinácti letech ne.

[...]

AL: A taky jste tetoval?

Karel: Taky jsem tetoval. Za komunistů.

AL: A jak si vás ti vězni našli? To prostě přišli a řekli: „Hele, já chci tetování,“ nebo...

Karel: Ne, já jsem se tak nějak nabídl sám. Nabídl jsem se sám a lidi viděli, jak tetuju, je pěkný nebo todleto, tak přicházeli za mnou a udělej mi todle nebo todle.

5 S cílem zachovat autenticitu nebyly výpovědi odsouzeného (ani dalších odsouzených a obecně jedinců v rámci tohoto textu) upravovány, proto nekorespondují se spisovnou normou českého jazyka a jsou doslovným přepisem výpovědi respondenta.

No a já jsem měl tím pádem o nudu postaráno, ba naopak jsem si i vydělal nějakou tu korunu tenkrát, byly peníze, ty ústavní. Potom byl nějaký proviant, tabák, čaj a kafe.

[...]

AL: Vraťme se k vašim tetováním. Všechna jste si nechal dělat z vlastní vůle? Musel jste se někdy někoho ptát?

Karel: Ne, i teď'ko, ale i za dřívějšího režimu bylo tetování přísně zakázáno. Bylo to vedený jako sebepoškozování.

AL: To jo, já myslím ale mezi vězni teď, nemyslím vyšší autoritu, ale jestli třeba nějaký jiný vězeň neměl vyšší status s tím, že byste za ním musel jít a ptát se ho: „Můžu si nechat udělat tetování?“

Karel: Ne, to nikdy nebylo.

AL: Byl jste někdy trestanej za to, že jste se nechal tetovat?

Karel: Byl, byl jsem v roce 1974 trestanej v Boleslavi za to, že jsem si nechal udělat na krk nacistickou orlici s hákovým křížem a za to jsem dostal tenkrát v Boleslavi rok.

AL: To znamená? Jaký to pro vás byly omezení, co jste ten rok nemohl?

Karel: Rok... ten rok jsem nemoh jít dřív ven. Já jsem dostal čtyři roky, tři a půl, dostal jsem ještě rok navíc a byl jsem tam čtyři a půl roku. Takže rok jsem si prodloužil kriminál.

AL: Jenom za to tetování, že jste si nechal udělat?

Karel: Jenom za to tetování, to byla tenkrát propagace fašismu. Paragraf 269, to si ještě pamatuju. No tak jsem si říkal, no tak roček jsem si přivydělal, no. Mamince jsem napsal „Maminko, já jsem si tu vydělal, vrátím se za rok.“

AL: Proč jste si nechal tu orlici? Jak jste k tomu motivu přišel?

Karel: No, to bylo právě to, mně se ty německý znaky strašně líbily. Třiadvacet roků mi bylo, měl jsem rád... koukal na německý filmy, byly lepší jak třeba ruský nebo český. Měly takový lepší vybavení, ošacení.

AL: Kdo vás tetoval, kdo vám tehdy tu orlici udělal? Nějaký spoluvězeň?

Karel: To mi dělal, no, to mi dělal spoluodsouzenej, se kterým jsme byli kamarádi jako kolchozáci, ve všem jsme se dělili, tak já uměl tetovat, von uměl tetovat, tak jsme se potetovali tak nějak navzájem.

AL: A kde vzal ten vzor?

Karel: Já jsem si ho nakreslil. Já umím kreslit.

AL: A to jenom podle vizuálních vjemů z těch filmů?

Karel: Ne, byly v časopisech, co jsou třeba některý obrázky zmenšený, a já to umím zvětšovat.

AL: Jak to dělaj dneska, kde berou ty vzory?

Karel: To je to samý.

AL: Taky z časopisů?

Karel: Taky z časopisů, protože si nechávaj posílat „tato“ (pozn. časopis Tattoo, u Karla fonetický přepis).

AL: A to jim posílá rodina?

Karel: Rodina.

AL: A z jakýho časopisu jste tehdy čerpal, pamatujete si to?

Karel: Ne, nepamatuju. To byl nějakej časopis, který jsme odbírali jako tuzemský, ne „tato“, to vyšlo po devadesátým roce že jo, ale tenkrát byly nějaký časopisy jiný a tam byly nějaký dokumenty a byli tam ty esesáci a já jsem tam viděl malej obrázek, tak jsem to akorát zvětšil.

AL: Ještě byste si dneska nechal vytetovat nějaký extremistický symbol?

Karel: Ne, protože nemam kam.

AL: A kdybyste měl?

Karel: No, možná že jo, protože jsem koukal na ty obrázky, co mají v tom „tato“ a některý jako opravdu se mi líbily, ale už nemam, kam to dát. To jsou tetování, co mam na sobě, to jsou tetování, jsou takový, jsou tam i sprostý, že jo, a taková jako recese no.

AL: Když zůstanu u nacistických symbolů, jak dneska vnímáte otázku Židů, cikánů.

Karel: Dneska, dneska jako náhled na tyhle ty lidi je tak řák jako Čech. Jo, nejsou nějaký rozdíl u mě, protože většinu trestu jsem už odseděl s těma cigánama, i některý Židi tady jsou jako, jsou tady taky a beru je tak jako každýho. Dělám oddílovou službu a nemůžu dělat rozdíl, musím brát každýho stejně. A to jsem se naučil díky tomu, co jsem tady. Jsem tady dvanáct let na tom oddílu a udělal jsem si takovej obzor, že musím řídit i ty cigány i starý lidi i mladý lidi, jestli je bílej nebo černej, do jednoho šálku, jak se říká, nemůžu dělat rozdíl.

AL: Znamená to, že dnes jsou pro vás vaše tetování s nacistickou tematikou vizuálně zajímavá, ale žádný hlubší význam nemají? Neztotožňujete se s tím, co symbolicky vyjadřují?

Karel: Ne, už jako to odpadá po těch všech letech. Sám ted'ko toho lituju, protože kolikrát jako jsem chtěl i nějakou ženku nebo jo nějakou dívku seznat a každej poukazuje na to tetování, jo, a ba naopak to tetování se každému líbí, ale poukazují vždycky na ty hákový kříže a toleto.

AL: A ptají se „proč“?

Karel: Ne, neptají.

AL: Jak tedy poukazují? Odmítají, nelíbí se jim to?

Lo813: No, nelíbí se jim to, protože některý starší lidi maj rodiče a voni třeba pamatujou nebo si pamatujou, co dělali ti Němci a tohleto, a já ještě nosim na sobě tyhle ty nacistický symboly. Pak to odsuzujou a nakonec odsuzovali i mě, že jo.

AL: Takže už byste si dneska takovejhle symbol...?

Karel: Dneska určitě ne.

AL: Kromě extremistických symbolů jste říkal, že máte tetování proti režimu. Co zobrazují ta tetování?

Karel: *No tetování, to je ten nacistický kříž a válečný kříž a nápisy jo, nějaké Tot fur roten, Smrt rudým nebo todleto. Takový... to jsem si tenkrát nechával dělat v tý Boleslavi. Já jsem za ty čtyři roky, co jsem tam byl, jsem zvládnul celý tělo.*

AL: *Co třeba teď, jak jste říkal tu „Smrt rudým“, jak vás to napadlo?*

Karel: *No viděl jsem to někde německy napsaný v nějakom časopise.*

AL: *Je to tetování vidět? Mohly ho tehdy vidět ty authority, který byly nad vámi?*

Karel: *Mohly, protože my jsme se chodili koupat do společný koupelny a tam byl vždycky nějaký ten dozorce a koukal, aby se nervalo, aby tam někoho nena-padli třeba nebo to.*

AL: *A nebál jste se toho, vezměte si, jaká byla doba, že vás za to potrestají ještě přísněji?*

Karel: *Ne, já už jsem byl jednou potrestanej za to a podruhý už trestat nemohli za to. Protože jsem tam měl napsaný v trestním rejstříku, že jsem propagoval propagaci fašismu, a už to jako mně nemohli trestat, i když některým dozorcům to vadilo, ale nemohli dát třeba na díru nebo potrestat takhle jinak.*

[...]

AL: *Stalo se vám někdy, když jste byl čerstvě potetovanej, že jste tetování dal záměrně na odiv, abyste vyprovokoval dozorce?*

Karel: *Ne. Ba naopak jsem se schovával, aby to nebylo vidět, protože jsem věděl, že ty kázeňský tresty jsou. Jakmile uvidí, že je ztetovanej, tak může mít flastr.*

AL: *A tehdy to bylo teda docela tvrdý...*

Karel: *Tenkrát to bylo tvrdý.*

[...]

Základními zdroji informací, které byly v rámci této práce, potažmo celého výzkumu, použity, jsou rozhovory s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody v ostrahovém typu věznic. Způsob vedení rozhovorů a aspekty výběru odsouzených, stejně jako penzum oblastí, jimž byla při rozhovoru věnována pozornost, jsou blíže popsány v kapitole věnované metodologii.

Rozhovory s odsouzenými měly pochopitelně celou řadu limitů, stejně jako má celou řadu limitů samotný vězeňský výzkum (srov. Dirga 2016). Pro danou interpretaci výsledků bylo třeba důsledného srovnávání a vyvozování závěrů na základě několika shodných výpovědí či podaných informací u řady odsouzených v různých věznicích. Je zcela pochopitelné, že odsouzení měli možnost skrze rozhovor se mnou jako s výzkumníci prezentovat žádoucí formu svého self, tedy já. Toho také v řadě případů využívali, proto bylo vždy třeba s výpověďmi nakládat velmi obezřetně a podrobovat je důsledné kritické analýze. Současně je nutno podotknout, že rozhovory se

„starými MUKLy“⁶, jak označuji odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody do roku 1989, měly řadu specifík, od četného užití výrazů vězeňského argotu přes značně omezený jazykový kód až po letitou vězeňskou historii odsouzených a na základě ní vybudované či přijímané vyšší míry obezřetnosti. To ukazuje i následující část rozhovoru s odsouzeným Karlem⁷.

Karel strávil většinu svého života ve vězení, což je na jeho těle naprosto patrné (viz foto č. 1), neboť je pokryto řadou tetování se stigmatizačním cejchem, tedy těch tetování, která jsou velmi snadno identifikovatelná a přiřaditelná k vězeňskému prostředí, a to jak z hlediska symboliky, tak techniky. Na svém těle má řadu tetování, která bychom dnes označili za extremistická s preferencí pravicově extremistického smýšlení. Karel však není žádný extremist, symbolika a její hlubší význam mu nikdy příliš neříkaly, nicméně účel byl jednoznačný – provokace „režimáků“.

U Karla je evidentních a významných hned několik aspektů. Primárně se jednalo o odsouzeného skutečně velmi tvůrčího, vytvořil řadu modelů věznic a vězeňských cel, stejně jako modelů automobilů a letadel, které jsem měla možnost obdivovat. Odpykával si trest za opakované znásilnění, jelikož se však nejednalo o znásilnění dítěte, což je trestný čin ostatními odsouzenými opovrhovaný, ale znásilnění ženy, jeho pozice v rámci vězeňské hierarchie byla relativně stabilní. Plnil roli tzv. barákového, potažmo oddílové služby, tedy jakési spojky mezi odsouzenými a dozorci. Ačkoliv dnes platí, že všichni odsouzení jsou si rovni (a barákoví tudíž oficiálně neexistují), dovoluji si na základě svého výzkumu tvrdit, že někteří odsouzení jsou si, Orwellovými slovy, skutečně rovnější. Institut barákového možná oficiálně zanikl, nicméně neoficiálně je stále ve věznicích využíván. Barákový je ten, který komunikuje na jedné straně s odsouzenými, na druhé straně s dozorci a vězeňským personálem. V případě Karla je evidentní, že pamatuje dobu, kdy na vězeňské tetování bylo pohlíženo jako na sebepoškozování a s ohledem na to bylo jakékoliv tetování či modifikace trestána mnohem přísněji než v současné době.

---

6 Výraz MUKL může být interpretován různými způsoby a neexistuje o jeho původu žádný hodnověrný důkaz. Romantizovaná verze pracuje s výrazem jako s akronymem označení „Muž určený k likvidaci“. Takto se tento výraz vysvětloval nejčastěji v prostředí komunistických věznic. Pravděpodobnější je však, že výraz pochází z německého výrazu „Moc- kel“ neboli chlapík, případně „Mogler“, tedy zloděj. Za zmínku však stojí, že v některých pramenech je odkazováno k brněnskému slangu, kdy je tímto termínem označován „kluk, chlap“. Ve vojenském slangu je pak výraz mukl používán pro vojáka, který byl odsouzen za drobné přestupky proti útvaru (viz např. Hála, Soudková 2002, Radková 2008, Dirga 2016b).

7 Jména všech odsouzených v tomto textu uvedených jsou záměrně změněna a nekorespondují s jejich skutečnými jmény. Důvodem je ochrana identity odsouzeného v zájmu dodržení pravidel výzkumnické etiky.

Přepisy rozhovorů pro mě byly poměrně časově náročné. Rozhodla jsem se pro doslovný přepis, abych zachovala autenticitu výpovědi odsouzeného. Jelikož jeden rozhovor trval mnohdy až dvě hodiny, což je i případ Karla, není v rámci tohoto textu uveden celý rozhovor, ale pouze jeho ukázka z úvodní části, přičemž dílčí úseky bez přímé souvislosti s tématem tohoto textu jsou vynechány. Na rozhovoru je evidentní, že Karel poměrně aktivně využívá vězeňského argotu, který je přirozenou součástí prizonizace každého odsouzeného a ve vězeňském prostředí plní především funkci komunikační, identitní a do jisté míry i kryptickou. Jeho jazykový kód byl však v důsledku let strávených za mřížemi značně omezen. Velmi často tak hledal vhodné slovo a bylo velmi důležité mu dát dostatečný prostor pro vlastní vyjádření, neboť měl tendenci přejímat slovník osoby, s níž rozhovor vedl. Kladené otázky bylo třeba těmto aspektům co do formy i obsahu přizpůsobit.

V metodologické části textu je pak blíže popsána technika polostrukturovaných rozhovorů, která byla v rámci mého etnografického výzkumu zvolena jako vhodná technika pro získání informací. Všech 102 rozhovorů vyžadovalo obdobný přístup a práci s tímto pramenem informací, obdobnou kritickou reflexi. To bylo náročné z hlediska validity výzkumu ve smyslu nutné komparace zjištěného a současně s tím kritického zhodnocení vyvozovaných závěrů, stejně jako jejich dopadů na reálnou praxi.

Seznam vyobrazení

- Obraz 1: Vlasta Chramostová se připravuje na představení „Dávno, dávno již tomu“, 25. 12. 1979. Archiv Národního divadla, osobní archiv Vlasty Chramostové K-854-P/26-30, soubor fotografií (Dále jen: AND, osobní archiv Vlasty Chramostové).
- Obraz 2: Premiéra představení „Všechny krásy světa“ 2. 10. 1976 v bytě V. Chramostové. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 3: Diváci premiéry představení „Všechny krásy světa“, 2. 10. 1976. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 4: Stolek Vlasty Chramostové připravený na přednes představení „Všechny krásy světa“, 2. 10. 1976, AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 5: Zleva: Pavel Kohout, Vlastimil Třešňák, Pavel Landovský, Vlasta Chramostová, Tereza Kohoutová v závěrečné scéně Hry na Macbetha, 13. 7. 1978. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 6: Diváci představení „Všechny krásy světa“ 2. 10. 1976; zleva: L. Vaculík, paní Pistoriusová, Jan Patočka. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 7: Auto StB před domem Vlasty Chramostové, nedatováno. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 8: Představení Appellplatz II., 3. 12. 1977. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 9: Část prezenční listiny premiéry představení „Všechny krásy světa“ AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 10: Představení „Dávno, dávno již tomu, aneb Zpráva o pohřbívání v Čechách“, 25. 12. 1979. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 11: Pohled z „jeviště“ na byt Vlasty Chramostové připravený na představení „Všechny krásy světa“, 2. 10. 1976. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 12: Premiéra představení „Všechny krásy světa“, 2. 10. 1976 AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 13: Diváci po představení „Všechny krásy světa“, 2. 10. 1976; zleva: František Pavlíček, Helena Šimáčková, Václav Havel AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 14: Diváci po představení „Všechny krásy světa“, 2. 10. 1976; čelem: Václav Havel, Pavel Kohout. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 15: Diváci po představení v bytě Vlasty Chramostové, nedatováno. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 16: Pozvání na jednotlivá představení „Všechny krásy světa“. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.

- Obraz 17: Představení „Hra na Macbetha“, 13. 7. 1978; zleva: Pavel Landovský, Vlasta Chramostová, Pavel Kohout, Tereza Kohoutová, Vlastimil Třešňák. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 18: Představení „Dávno, dávno již tomu, aneb Zpráva o pohřbívání v Čechách“, hra světla a stínů, 25. 12. 1979. AND, osobní archiv Vlasty Chramostové.
- Obraz 19: Fotografie poskytl Jaroslav Brandys, archiv autora.
- Obraz 20: Z výstřížkové knihy fanoušků Baníku Ostrava, archiv autora.
- Obraz 21: Z výstřížkové knihy fanoušků Baníku Ostrava, archiv autora.
- Obraz 22: Z výstřížkové knihy fanoušků Baníku Ostrava, archiv autora.
- Obraz 23: Křížek, archiv autorky.
- Obraz 24: Příklad jednoho z infantilních motivů, archiv autorky.
- Obraz 25: Číslo třináct, archiv autorky.
- Obraz 26: Tetování vyjadřující nenávistný postoj vůči představitelům režimu, archiv autorky.
- Obraz 27: Příklad jednoho z infantilních motivů, archiv autorky.
- Obraz 28: Výplně, archiv autorky.
- Obraz 29: Ženy jako námět tetování, archiv autorky.
- Obraz 30: Pavučina, archiv autorky.

Prameny

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

- fond A36 - X. správa SNB
- Signální svazek 803886 MV
- Svazek KR-724053 MV
- Svazek PO 832519 MV
- Vyšetřovací spis V-3376 MV
- Vyšetřovací spis V-12676 BR

Archiv Národního divadla v Praze,

- Osobní archiv Vlasty Chramostové K-854-P/26-30

Archiv programových fondů České televize

- Archiv Synodní rady
- Zápisy ze Synodů

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

- Sběrka Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview

Libri prohibiti

- fond VME
- fond VONS

Národní archiv ČR

- fond ÚV KSČ

Spisový archiv České televize,

- fond Inf.
- fond Red.
- fond S.
- fond Ve1.
- fond Ve2.

Soukromé a neveřejné sbírky

Kniha výstřížků fanoušků Baníku Ostrava (z osobního archivu Pavla Kovaříka)

Kronika fanoušků Bohemians Praha (z osobního archivu Pavla Kovaříka)

Osobní archiv Gustava Oplustila

Rozhovory s pamětníky

E-mailový rozhovor Veroniky Jungmannové s Martinem Paloušem, odpovědi doručeny 20. 4. 2018.

Osobní rozhovor Veroniky Jungmannové s Terezou Boučkovou, záznam učiněn 12. 3. 2018.

Rozhovor s Jaroslavem (Osobní archiv Pavla Kovaříka, částečně dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>)

Rozhovor s Františkem (Osobní archiv Pavla Kovaříka, částečně dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>)

Rozhovor s Michalem (Osobní archiv Pavla Kovaříka)

Rozhovor se Zdeňkem (Dostupné z: <http://www.supporters.cz/clanek/rozhovor-se-zdenkem-nejen-o-600-vyjezdech/4852.html>)

Rozhovor s Františkem (Dostupné z: <http://www.supporters.cz/clanek/rozhovor-s-autorem-knihy-50-let-v-hledisti-sparty/3883.html>)

Rozhovor s Pavlem Hlaváčem (Osobní archiv J. Hoška)

Rozhovory Aleny Lochmannové s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody.

Tištěné prameny

10 let Československé televize, Praha, Československá televize 1963.

Havel, V., *Dálkový výslech*. (rozhovor s Karlem Hvíždalou), Praha, Melantrich, 1990.

Havel, V., *O svobodě a moci*. Roma, Listy 1980.

Havel, V., Tomský, A., Prečan, V., *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, 3. vyd., Praha, Rozmluvy 1990.

Patočka, J., *Sebrané spisy Jana Patočky*, Praha, Oikoumenh 1997.

Rezek, P. *Filozofie a politika kýče*, 2. vyd, Praha, Ztichlá klika 2007.

Šimečka, M., *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis 1990.

Uhl, P., *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*, Praha, C.H. Beck 1998.

Vaculík, L., *Český snář*. Brno, Atlantis 1990.

Vaněk, M., Urbášek, P., (ed.), *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*. Praha, Prostor 2005.

Základní Prohlášení Charty 77 o příčinách vzniku, smyslu a cílech Charty a metodách jejího působení. 1. ledna 1977. In Císařovská, B., Prečan, V., *Charta 77: dokumenty 1977–1989*, sv. 3, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, s. 25–26.

Internetové zdroje

- Divadlo vzdoru. Dokument Jaroslava Brabce, 2016, 85 minut. Vysíláno 4. 1. 2017 na ČT Art, nyní dostupné na <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11301432081-divadlo-vzdoru/21656226732/> [cit. 18. 5. 2018].
- Pavlovský, P., Just, V., „Bytové divadlo“ *Divadelní revue* [online] 2001, č. 1, [cit. 30. 1. 2018]. Dostupné z: <http://host.divadlo.cz/art/clanek.asp?id=1612>
- Purkert, J., „Vlasta Chramostová“, *Databáze divadel* [online] [cit. 30. 1. 2018]. Dostupné z: <http://www.theatre-architecture.eu/cs/db.html?personId=823 & theatreId=315> (fotografie současného stavu bytu Vlasty Chramostové, foto Martina Novozámská, 2010)
- <https://www.spartaforever.cz>
- <http://www.holasovo.estranky.cz>
- <http://www.thordivision.com>
- <https://www.vyjezdaci.cz>
- <http://www.supporters.cz>
- <http://hooligans.cz>

Periodika

Film a doba, 1968; *Listy*, 1975; *Revolver revue*, 1988.

Literatura

- Antiseri, D., „Epistemologická kritika marxistické dialektiky a totality“ přel. K. Skalický, *Studie* 1973, č. 36, s. 369–391.
- Apor, P., Horváth, S., Scheibner, T., *Cultural Opposition. Concepts and Approaches*, 2018.
- Apor, P., Horváth, S., Scheibner, T., Kovács, E., *Kulturní opozice: koncepty a přístupy*, Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce 56, 2018, zvláštní vydání.
- Bauer, Š., *Televize jako prostředek subvencování kinematografie. Analýza smluvních vztahů Československé televize a Československého státního filmu v období 1953 – 1965* (diplomová práce), Brno, Ústav filmu a audiovizuální kultury FF MU 2011.
- Bauman, M., Michalec, Z., Kejha L., *Za televizní obrazovkou*, Praha, Polytechnická knihovna 1963.
- Bednařík, P., Jirák, J., Köpplová, B., *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*, Praha, Grada 2011.
- Berger, P. L., *Invitation to Sociology. A Humanistic Perspective*, Garden City, NY, Doubleday Anchor Books 1963.
- Blažek, O., „Český katolický exil v ideovém sporu o časopis Studie“, *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 4, s. 645–677.
- Blažek, V., *Komunikace a lidské tělo. Antropologie chování 5*, Plzeň, Západočeská univerzita 2011.
- Bolton, J., *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha, Academia 2015.

- Braun, J., „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, *Deutschland Archiv* 37, 2004, č. 3, s. 440–447.
- Bren, P., *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*, Praha, Academia 2013.
- Břinčil, J., *Institucionální a organizační vývoj Československé televize*, Praha, Studijní odbor ČST 1976.
- Břinčil, J., Fukerir, V., *Československá televize v číslech (1954–1964)*. Praha, Studijní odbor ČST 1965.
- Cardijn, J., „Církev před světovou revolucí“, *Studie* 1958, č. 2, s. 53–63.
- Cardijn, J., „Náš zítřek bude takový, jaký jsme jej chtěli“, *Studie* 1958, č. 3, s. 43–47.
- Cysařová, J., „Československá televize a politická moc 1953–1989“, *Soudobé dějiny* 9, 2002, č. 3–4, s. 521–537.
- Cysařová, J., *Televize a moc 1953–1967*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996.
- Černý J., „Idea transcendence jako prostředek revize marxistického myšlení“, in I. Landa a kol. (ed.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofie 2017, s. 175–202.
- Česká divadla. *Encyklopedie divadelních souborů*, Praha, Divadelní ústav 2000.
- Čížková, J., *První den II. programu Československé televize* (diplomová práce), Praha, Katedra filmových studií FF UK 2016.
- Daniel, O. a kol. (ed.), *Kultura svépomocí. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2016.
- Daniel, O., *Násilím proti „novému biedermaieru“. Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*, Příbram, Pistorius & Olšanská 2016.
- Daniel, O., Kavka, T., Machek, J., *Populární kultura v českém prostoru*, Praha, Karolinum 2013.
- Dávid, L., *Futbal 88/89. ročenka*, Bratislava, Šport 1990.
- Dávid, L., *Futbal 87/85. ročenka*, Bratislava, Šport 1989.
- Demello, M., „The Convict Body: Tattooing among Male American Prisoners“, *Anthropology Today* 9, 2013, s. 10–13.
- Dennis, M. Laporte, N., *State and minorities in communist East Germany*, New York, Berghahn Books 2013.
- Dennis, M., „Soccer hooliganism in the German Democratic Republic“, in A. Tomlinson, Ch. Young (ed.), *German Football. History, Culture, Society*, Abingdon, Routledge 2006, s. 52–72.
- Dirga, L., Lochmannová, A., Juříček, P., „The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons“, *Sociológia - Slovak Sociological Review* 47, 2015, s. 559–578.
- Edelman, R., „A Small Way of Saying „No“. Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945“, *The American Historical Review* 107, 2002, č. 5, s. 1441–1474.
- Felt, K. Ježek, L., *Fotbal plný hříchů*, Praha, Agentura Cesty 1995.

- Fickers, A., Johnson, C., *Transnational Television History. A Comparative Approach*, New York, Routledge 2012.
- Filipová, S., *Dvojitý život televize jako objektu i obsahu v letech 1954–1972* (diplomová práce), Praha, Katedra mediálních studií a žurnalistiky FSU UK 2007.
- Floss, K., „Josef Lukl Hromádka a křesťansko-marxistický dialog v ekumenickém semináři v Jirchářích“, in I. Landa a kol. (ed.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofia 2017, s. 33–60.
- Foucault, M., *Je třeba bránit společnost. Kurs na Collège de France 1975–1976*, Praha, Filosofia 2005.
- Garfinkel, H., „Conditions of Successful Degradation Ceremonies“, *American Journal of Sociology* 61, 1956, s. 420–424.
- Ghelfand, S., „Literární prameny komunismu“, *Studie* 1958, č. 1, s. 53–63.
- Gibellini, R., *Teologické směry 20. století*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2011.
- Giddens, A., *Sociologie*, Praha, Argo 1999.
- Goffman, E., *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, New York, Doubleday Anchor 1961.
- Halík, T., *Víra a kultura. Pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časopisu Studie*, Praha, Zvon 1995.
- Hanuš, J., *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, Brno, CDK 2005.
- Hauser, M., „Traumatické jádro marxisticko-křesťanského dialogu“, in I. Landa a kol. (ed.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofia 2017, s. 313–332.
- Havel, V., „Dopis redakci“, *Studie* 1990, č. 130–131, s. 241.
- Havens, T., Imre, A., Lustyik, K., *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, London, Routledge 2013.
- Hebdige, D., *Subkultura a styl*, Praha, Dauphin 2012.
- Heidler, A., „Vztah církví a náboženských organizací ke společenským problémům současnosti“, *Studie* 1972, č. 30, s. 796–800.
- Hoření, Z. (ed.), *KSČ o tisku, rozhlasu a televizi (1945–1975)*, Praha, Novinář 1976.
- Chenaux, P., *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.*, Praha, Rybka 2012.
- Chramostová, V., *Byl to můj osud na přeskáčku II*, Praha, Academia 2018.
- Chramostová, V., *Vlasta Chramostová*, Brno, Doplněk 2003.
- Jelínek, I., „Nová věda a náboženství“, *Studie* 1969, č. 17, s. 276–283.
- Jiříště, J., *Proměny literárně dramatického vysílání Československé televize Praha v období konsolidace* (Bakalářská práce), Praha, Katedra filmových studií FF UK 2012.
- Jiříště, J., *Televizní drama v československém odborném diskursu 50. a 60. let* (diplomová práce), Praha, Katedra filmových studií FF UK 2016.
- Just, V., *Divadlo v totalitním systému*, Praha, Academia 2010.
- Just, V. a kol., *Česká divadelní kultura 1945–1989 v datech a souvislostech*, Praha, Divadelní ústav 1995.

- Kasal, J., *Kultura a divácké násilí* [online], 2012, [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/101950>.
- Kern, W., „Hegel, Marx a frankfurtská škola“, *Studie* 1973, č. 36, s. 392–410.
- Končelík, J., Večeřa, P., Orság, P., *Dějiny českých médií 20. století*, Praha, Portál 2010.
- Korbel, K., „Je možná revise marxistických teorií o náboženství?“ přel. F. Planner, *Studie* 1974, č. 37, s. 1–6.
- Köpplová, B.A. kol. (ed.), *Dějiny českých médií v datech*. Praha, Karolinum 2003.
- Kövérová, Š., *Sociológia životného cyklu*, Bratislava, Občianske združenie Sociálna práca 2003.
- Kruml, M., *Televize? Televize!*, Praha, Česká televize 2013.
- Kusák, A., „Jugoslávský kritický marxismus“, *Studie* 1973, č. 36, s. 411–420.
- Landa, I. a kol. (ed.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofie 2017.
- Lemert, E., *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall 1972.
- Leske, H., *Erich Mielke, die Stasi und das runde Leder. Der Einfluß der SED und des Ministeriums für Staatssicherheit auf dem Fußballsport in der DDR*, Göttingen, Verlag die Werkstatt 2007.
- Lobkowicz, M., „Pojetí vědy u Nové levice“ *Studie* 1974, č. 37, s. 7–19.
- Lobkowicz, N., „Marcuseho radikální utopie“ přel. J. Benáček, *Studie* 1973, č. 36, 421–432.
- Lochmannová, A., „Tetování jako vzkaz: Vybrané tělesné mutilace vězeňské subkultury“, *The Journal of Culture* 4, 2015, č. 1, s. 8–16.
- Lombroso, C., *L' uomo delinquente studiato in rapporto all' antropologia, alla medicina legale ed alle discipline carcerarie*, Milan, Hoepli 1876.
- Mareš, M., Smolík, J., Suchánek, M., *Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury*, Brno, Barrister & Principal 2004.
- Maritain, J., *Integrální humanismus*, Řím, Křesťanská akademie 1967.
- McDougall, A., *The people's game: football, state and society in East Germany*, Cambridge, Cambridge University Press 2014.
- McNicholl, A., „Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu“, *Studie* 1974, č. 37, s. 20–36.
- Michalec, Z. (ed.), *Tisíc tváří televize. Čtení o televizi*, Praha, Panorama 1983.
- „Nový začátek“, *Studie* 1968, č. 14, s. 3.
- Otáhal, M., „Programová orientace disentu 1969–1989“, in P. Blažek (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha, Dokořán 2005.
- Pažout, J., *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969–1989)*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2017.
- Pažout, J., „Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných“, in P. Blažek (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha, Dokořán 2005.
- Petrusek, M.A. kol. (ed.), *Velký sociologický slovník*, Praha, Karolinum 1996. 2 sv.
- Pitřák, P., Pazderák, J., Krumphanzl, A., *Z dějin rozhlasu, televize a filmu 4*, Praha, Národní technické muzeum 2008.

- Pius XII., *Mír ze spravedlnosti. Výbor projevů pronesených ve válečných letech 1939–1945*, Praha, Atlas 1947.
- Planner, F., „Předmluva vydavatele“, *Studie* 1958, č. 1, s. 1.
- Pospíšil, C. V. (ed.), *II. vatikánský koncil očima Jana XXIII. a Pavla VI*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2013.
- Prečan, V., „Poznámky ke studiu vztahů mezi exilem a domácí antitotalitní rezistencí v 70. a 80. letech“, in S. Brouček, K. Hrubý (ed.), *Češi za hranicemi na přelomu 20 a 21. století. Sympoziium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu* 29. – 30. června 1998, Praha, Karolinum 2000, s. 213–222.
- Preisner, R., „Průzory do podstaty dialektické konkretizace“, *Studie* 1974, č. 37, s. 37–45.
- Prchlíková, L., *Počátky televizního vysílání v Československu a formování jeho divácké obce* (diplomová práce), Praha, Pracoviště Orální historie – soudobých dějin, FHS UK 2014.
- Přehled vývoje TV koncesí 1953–1980*, Praha, Československá televize 1981.
- Příbáň, M., *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*, Brno, Host 2008.
- Příbilová, G., *Příprava II. programu*, Katedra mediálních studií a žurnalistiky FSV UK 2002.
- Rychlík, M., *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla*, Praha, NLN, Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- Řehák, M., *Divák a druhý program*, Praha, Československá televize 1969.
- Řehák, M., *Barevná televize přede dveřmi*, Praha, Československá televize 1972.
- Saturková, J. (ed.), *50 let televizního studia Brno*, Praha, Česká televize 2011.
- Selucký, R., „Marxismus, tržní socialismus a samospráva“, *Studie* 1974, č. 37, s. 46–66.
- Skalický, K., „Blochova marxistická filosofie naděje“, *Studie* 1971, č. 25–26–27, s. 465–488.
- Skalický, K., „Marxismus, nová „ancilla theologiae“ aneb teologie naděje“, *Studie* 1970, č. 22, s. 206–218.
- Skalický, K., „Pokus o nástin ideové linie Studií“, *Studie* 1990, č. 132, s. 410–418.
- Skalický, K., „Revoluce našich dnů“, *Studie* 1970, č. 21, s. 6–22.
- Skalický, K., „Slovo na rozloučenou s našimi čtenáři“, *Studie* 1990, č. 32, s. 405–410.
- Smolík, J., *Subkultury mládeže*, Praha, Grada Publishing 2010.
- Smolík, J., *Fotbalové chuligánství. Historie, teorie, a politizace fenoménu*, Karlovy Vary, Zdeněk Plachý 2008.
- Strasmajer, V., *Československá televize. Čísla a fakta*. Československá televize 1973.
- Strasmajer, V., *Historie televize v Československu I.*, Praha, Univerzita Karlova 1978.
- Strasmajer, V. a kol. (ed.), *Cesta k divákovi. 20 let Československé televize*, Praha, Československá televize 1973.
- Suk, J. a kol., *Šest kapitol o disentu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. 2017.
- Sešity Ústavu pro soudobé dějiny.
- Svoboda, Z., *Fotbalová chobotnice*, Praha, Eminent 1997.
- Sykes, G., *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton, Princeton University Press 1958.

- Štaud, V., „Cyrilometodějská úcta pomáhala krajanům“, *Katolický týdeník*, 2006, č. 26. Dostupné z <http://www.katyd.cz/clanky/cyrilometodejska-ucta-pomahala-krajanum.html> [cit. 2018-1-5].
- Štica, P., „Pojetí státu v sociálním učení katolické církve“, in K. Sládek a kol. (ed.), *Monoteistická náboženství a stát*, Červený Kostelec, Pavel Mervart 2009, s. 227–244.
- Štoll, M., 1. 5. 1953 – zahájení televizního vysílání. *Zrození televizního národa*, Praha, Havran 2011.
- Štoll, M., *Dějiny televizního vysílání v Československu od první republiky do 60. let 20. století*, Praha, Havran 2011.
- Tigrid, P., *Politická emigrace v atomovém věku*, Praha, Prostor 1990.
- Tigrid, P., Pečinka, B. (ed.), *Marx na Hradčanech*, Brno, Barrister & Principal 2001.
- Uhlík, J., *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Institut vzdělávání VS ČR 2006.
- Vaněk, M., Houda, P. (ed.), *Střípky mozaiky. Každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie*, Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze 2016.
- Vokoun J., „Epilog dialogu. Korespondence Karla Skalického s některými marxisty“, in F. Štěch, R. Míčka (ed.), *Církev a společnost. Karlovi Skalickému k 80. narozeninám*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2014, s. 259–270.
- Vokoun J., „„Skalický je filomarxista“. Křesťansko-marxistický dialog v římských Studiích“, in I. Landa a kol. (ed.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofía 2017, s. 141–174.
- Voráč, J., „Divadlo a disent. Příspěvek k dějinám české divadelní opozice (1970–1989)“, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity* 47, 1998, č. Q1, s. 23–46.
- Vrána, K., „Narušený dialog“, *Studie* 1968, č. 16, s. 171–188.
- Vybíralová, E., *Téma televize v teoretické literatuře a specializovaných časopisech v Československu v letech 1963–1969* (diplomová práce), Praha, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií FSV UK 2008.
- Vyhnanovský, O., *Jan Zelenka a jeho působení ve funkci ředitele Československé televize v letech 1969–1989* (bakalářská práce), Praha, Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK 2009.
- Wolák, R., Köpplová, B. (ed.), *Česká média a česká společnost v 60. letech*, Praha, Radioservis 2008.
- Zach, A., *Kniha a český exil 1949–1990. Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*, Praha, Torst 1995.
- Želivan, P., „Na hranicích přírodních věd a filosofie“, *Studie* 1963, č. 9, s. 52–83.
- Želivan, P., „Pokus o profil problémů české filosofie v posledním čtvrtstoletí“, *Studie* 1971, č. 25–26–27, s. 489–493.
- 518, V., *Kmeny o. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*, Praha, Bigg Boss & Yinachi 2013.

Jmenný rejstřík

Adamová, Jaroslava 23
Althusser, Louis 99
Andrzejewski, Jerzy 61
Antiseri, Dario 65
Apor, Péter 7, 8, 150
Arbes, Jakub 22

Balađa, Ivan 22
Balašová, Milena 24
Beckett, Samuel 66
Bednář, Jiří 82
Benda, Václav 30, 75
Berger, Peter L. 147
Bělíková, Jarmila 62
Bělohoubek, Antonín 44
Bill, Kendy 125
Blažek, Ondřej 87
Blažek, Vladimír 148, 149
Bloch, Ernst 92, 93
Bolton, Jonathan 7, 39, 51
Bouček, Josef 23
Boučková, Tereza (rozená Kohoutová) 61-65,
67-72, 76, 84, 169, 170

Brabec, Jaroslav 62, 65
Brandys, Jaroslav 170
Braun, Jutta 118, 123, 126, 129
Brecht, Bertold 61, 66
Brejchová, Jana 22
Břízová, Alena 21

Cardijn, Josef 90, 91
Cimrman, Jára 57
Císařovská, Blanka 43
Cysařová, Jarmila 14

Čížkovská, Jana 10, 13
Čechov, Anton Pavlovič 22
Čejchan, Vladislav 16, 20, 21
Čejka, Karel 41
Černý, Jan 97
Černý, Václav 40, 73

Daniel, Ondřej 108, 109, 119, 120
Danisz, Josef 32, 46

Demello, Margo 149
Dennis, Mike 119, 123, 126, 130
Derfler, František 58
Dienstbier, Jiří 62
Dirga, Lukáš 144, 166, 167
Dohnal, Lubor 22
Doležalová, Jana 36
Dostálová, Leopolda 57
Drtina, Prokop 75
Ducháček, Milan 11
Dvořák, Antonín 24

Edelman, Robert 124, 128
Engels, Friedrich 96, 97
Ertelová, Zdena 59

Felt, Karel 126
Fickers, Andreas 14
Filip, František 36
Fitzgerald, Ella 22
Floss, Karel 95
Foucault, Michel 39, 98
František (zakladatel fanklubu) 111, 119, 123,
126, 128, 132
František (vězeň) 157
Freslová, Libuše 70
Friedrichová, Eva 21
Frišauf, Jiří 58

Gabriel, Tomáš 41
Garaudy, Roger 94
Gardavský, Vítězslav 94
Garfinkel, Harold 147
Ghelfand, Simeon 90
Gibellini, Rosino 92
Giddens, Anthony 146
Goffmann, Erving 147
Goldscheider, František 21
Grillparzer, Franz 56

Halas, František 55
Halík, Tomáš 86, 87
Hampacherová, Jarmila 20
Hanuš, Jiří 89

Harasimowicz, Marta 11
Hauser, Michael 101
Havel, Ivan 61, 63
Havel, Václav 30, 31, 38, 40, 43, 44, 52, 53,
58–61, 66, 67, 82, 88, 111, 169
Havlíček, Karel 65
Hájek, Jiří 32
Hebdige, Dick 124, 126
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 95
Heidler, Alexander 97, 105
Hejzlar, Zdeněk 20
Herold, Erich 60
Heroldová, Věra 60
Hlaváč, Pavel 37
Hobl, Pavel 22
Honecker, Erich 112, 120, 127, 133
Hora, Josef 55
Horváth, Sándor 7, 8, 150
Hoření, Karina 11
Hošek, Jakub 9, 10, 29
Houda, Přemysl 35
Hradílek, Tomáš 111
Hučín, Vladimír 111
Husák, Gustáv 109, 112,
Hutka, Jaroslav 58
Hübl, Milan 75
Hviždala, Karel 30, 52

Chenaux, Philippe 86, 88, 89
Chmel, Jiří 46
Chovanec, Jozef 114
Chramostová, Vlasta 9, 55–78, 82–84, 169, 170

Ivan 153

Jan 160
Jan Evangelista 105
Jan XXIII. 86
Janouch, František 31, 35
Janýr, Přemysl 44, 45
Jaroslav 116, 118, 119, 121, 122, 125, 130, 131
Jelínek, Ivan 91
Ježek, Ladislav 126
Jiří 158
John, Radek 126
Johnová, Jára 64
Johnson, Catherine 14
Jungmannová, Veronika 9, 55
Juríček, Petr 144
Just, Vladimír 55, 58, 66, 69

Kalivoda, Robert 97
Kantůrek, Jiří 19, 21
Kantůrková, Eva 73
Karel IV. 105
Kasal, Josef 134
Kavka, Tomáš 109
Kemr, Josef 64
Keplerová, Marta 72
Kern, Walter 95, 96
Kindl, Martin 10, 85
Kliment, Alexandr 61
Klos, Elmar 22
Kohout (příslušník Bezpečnosti) 44, 45
Kohout, Karel 20, 21, 24
Kohout, Ondřej 72
Kohout, Pavel 53, 59, 61–63, 65, 71, 72, 82, 169,
170
Kohoutová, Tereza (viz Boučková)
Kolář, Jiří 72
Kořakowski, Leszek 93, 94, 100
Kopeček, Michal 42, 43
Korbel, Konrád 97, 98
Korčíš, Vavřinec 64
Kovařík, Pavel 9, 10, 107
Kovařík, Vladimír 20, 21
Kovács, Eva 7, 8
Kövérová, Štefánia 149
Krejča, Otomar 57
Krejčík, Jiří 22
Krob, Andrej 66
Krška, Václav 21, 22
Kryl, Karel 56
Kubík, Luboš 114
Kula, Karel 132
Kusák, Alexej 97
Kyncl, Ivan 64, 82
Kyncl, Karel 20

Landa, Ivan 94
Landovský, Pavel 9, 22, 45, 52, 53, 59–63, 67, 71,
72, 169, 170
Lang, Jan 105
Laporte, Norman 119, 126, 130
Ledecký, Jiří 61
Lederer, Jiří 64, 65
Lemert, Edwin 146
Leske, Hanns 111
Lévi -Strauss, Claude 98
Lobkowicz, Mikuláš 96

Lochmannová, Alena 10, 141, 144, 148, 156
Lombroso, Cesare 141

Mahler, Zdeněk 23
Macháček, Miroslav 22
Machek, Jakub 109
Machovec, Milan 89, 94
Major, Karel 21
Makovský, Vincent 72
Malásek, Jiří 23
Mareš, Miroslav 108, 116, 127, 134
Maritain, Jacques 88, 89, 92, 95, 100
Marková, Květa 64
Maruniak, Matej 11
Marvan, Jaroslav 22
Marx, Karl 92–100
Matěcha, Drahošlav 46
Mácha, Karel Hynek 58
McDougall, Alan 111, 119, 120, 122, 123, 133
McNicholl, Ambrose 98, 99
Mezník, Jaroslav 40, 41
Miechová, Martina 11
Mielke, Friedrich 111, 117, 118
Michal 115, 118, 129–131, 133
Michalec, Zdeněk 21, 24
Michela, Miroslav 7
Milan 146
Milota, Stanislav 62, 64, 65, 84
Míka, Zdeněk 57
Moltmann, Jürgen 92
Moravec, Boris 22
Moskalyk, Antonín 22
Motejl, Otakar 45
Müller, Jiří 41

Náhlík, Petr 36
Nezval, Vítěslav 55
Němcová, Božena 64, 65, 72, 83
Noháč, Zdeněk 19–21
Novotný, Vojtěch 88

Oplustil, Gustav 21, 22
Otáhal, Milan 42

Palouš, Martin 71, 75
Patočka, Jan 30, 60, 82, 169
Pavel VI. 86
Pavliška, Jan 123
Pavlíček, František 21, 57, 64, 72, 169
Pavlovský, Petr 66

Pažout, Jaroslav 43, 46
Pečinka, Bohumil 86
Pech, Karel 19
Pelikán, Jiří 19, 20
Petrusek, Miroslav 85
Pistorius, Luboš 59, 61, 66, 82
Pistoriusová, 169
Pithart, Petr 31, 38, 39
Pius XII. 89
Planner, František 86, 88, 105
Pleva, Libor 55
Podskalský, Zdeněk 22
Pokorný, Karel 72
Poláček, Karel 126
Popper, Karl Raimund 94
Pospíšil, Ctirad Václav 86, 87
Prečan, Vilém 43, 86
Preisner, Rio 94, 95
Příbání, Michal 87, 88
Pujman, Petr 23
Pullmann, Michal 110

Rejchrt, Miloš 40
Renč, Ivan 22
Rezek, Petr 31
Rochl, František 105
Rozsypalová, Zorka 55
Ručín, Vladimír 128
Rudolf 158, 159
Růžek, Evžen 21
Rychlík, Martin 146, 149

Sadková, Eva 22
Seifert, Jaroslav 55, 58, 59, 68
Seifertová, Jana 59
Selucký, Radovan 97
Shakespeare, William 61, 67, 69
Schaff, Adam 94
Scheibner, Tamás 7, 8, 150
Sidon, Karel 61
Sixta, Václav 7
Sís, Vladimír 22
Skalický, Karel 85–87, 92, 93, 100, 101
Skalský, Štěpán 22
Sklenář, Michal 11, 85
Smolík, Josef 108, 116, 127, 134
Stoppard, Tom 60, 66
Strindberg, August (Stringer) 55
Suchánek, Marek 108, 116, 127, 134
Suchý, Jiří 58

Světecký, Rudolf 20, 21
Svoboda, Ludvík 57
Svoboda, Zdeněk 114
Sykes, Gresham M. 147

Šabata, Jaroslav 41, 46
Šabatová, Anna 41, 42
Šabatová, Ivanka 41
Šiktanc, Karel 60
Šiktancová, Helena 60
Šilhán, Věnek 62
Šimáčková, Helena 169
Šimečka, Milan 47
Šimíček, Petr 11
Šlitř, Jiří 58
Šmídmajer, Josef 20, 21
Šormová, Eva 57
Štaud, Václav 105
Štica, Petr 50
Štoll, Martin
Štrougal, Lubomír 117, 132
Štovičková, Věra 64
Švec, Bohumil 20

Thatcherová, Margaret 127
Tigríd, Pavel 86
Topol, Josef 66
Třešňák, Vlastimil 61, 63, 65, 71, 169,
170
Tříška, Jan 22, 23
Tschorn, Julius 21
Tuček, Petr 22
Tyl, Josef Kajetán 56

Uhde, Milan 66
Uhl, Petr 32, 39, 42, 43, 44
Uhlík, Jan 162
Urbášek, Pavel 41

Vaculík, Ludvík 31, 34, 38–40, 51–53, 59–31,
82, 169
Vaculíková, Marie 59
Valeš, Lukáš 36
Vaněk, Ferdinand 70
Vaněk, Miroslav 35, 41, 110
Vašíček, Zdeněk 41
Vašta, Jaromír 22
Václav 149, 150
Vášáryová, Magda 23
Veselá, Michaela 11
Vladimír 150, 151, 153
Vladimír 518 109, 116, 120
Vokoun, Jaroslav 87, 101,
Volek, Jiří 109, 120
Voráč, Jiří 56, 66, 67, 69, 70, 74, 75
Vrána, Karel 86, 89, 91, 93

Weigl, Petr 23

Zabilka, Jan 21
Zach, Aleš 87, 105
Zdeněk 117
Zelenka, Jan 21
Zelenková, Bohumila 21
Zeyer, Julius 23

Želivan, Pavel 89, 91

Resumé

The texts contained in this book are replies to a call for papers which we formulated at the end of 2016.¹ There were several reasons why we decided to publish the six studies which passed the competition process. In addition to our respect for the work which the authors carried out as part of the competition, we also decided to do this as we were convinced of the need to promote interesting contemporary research by young scholars. Another reason was that when we looked at the texts from the research competition in their entirety, we would ask, for example, what do football fans, ‘apartment’ theatre and Catholic exile periodicals have in common? The answer was mainly the common research field in which the authors had to examine the aforementioned questions concerning the relationship between a given group or project and the representatives of power, and the relevance of specific sources in terms of these sensitive questions. Therefore, these texts, which were usually based on the students’ research for their theses, also capture the demanding research process, the choice of sources, suitable interpretive tools and the subsequent juxtaposition of these conceptual tools with the source material.

This aspect is also underlined by the format of “source interpretation”, which is connected to each text. The authors selected an excerpt from a source which was connected to their research work and added a brief description and proposed interpretation. These annotated source excerpts enable a better understanding of the context in which they are set and also give us a glimpse of the authors’ interpretive process. For example, Pavel Kovařík added to his text a unique insight into the chronicle of the Bohemians fans, and without being carried away by its aura, suggests key questions from the reading of this source. Jakub Hošek used a media image for his theme, comparing the popular personal memoirs of Pavel Landovský with records from the repressive apparatus, pointing out their mutual incompatibility. By both studying and interpreting the sources we can describe two of this publication’s central points: the research process for studying cultural opposition and the nature of the sources which we have at our disposal.

---

1 The call for papers was aimed at scholars up to the age of thirty who did yet have a PhD. It was only possible to submit an original work based on an interpretation of primary sources. In terms of its theme, the call focused on the period between 1948 and 1989, with the requirement that the text had to be connected in some way to cultural opposition. The full text of the call for papers is available at: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/soutez-courage-nezavisla-kultura-a-zivot-za-socialismu-v-ceskoslovensku/>

The book which you are holding can be read in several ways. We are proud of the thematic variety of the collection of texts: ‘apartment’ theatre, prison tattoos, football fans, television programming and an exile periodical represent what is both difficult and attractive about this field. This involves complex, multi-layered phenomena and practices which are all part of the concept of cultural opposition. From our perspective, it is about testing a particular concept which has not yet been established in the Czech Republic, where an overly broad definition might cause certain problems from a conceptual viewpoint. This can also be seen in the variety of sources and collections. As well as being motivated to read this book through an interest in a particular theme, we would also like to suggest the possibility of reading the book with a focus on how the authors themselves understand the theme, and how this fits in with established ideas and their related concepts. What methodological approaches can be used in the study of cultural opposition? From our perspective, the least preferred way of reading this is from a generational view. Although this collection does in fact contain texts by young researchers, what we will see through this lens is more our own ideas of historical science and how it should appear, rather than a representative “generational testimony”. The objective of the original competition and the book itself were never based on any claims of being representative.

In this book about cultural differences, the risks of otherness are linked to nonconformist attitudes, ideas and behaviour in Czechoslovakia before 1989. It concerns risks which people were aware of when they organised theatre performances in their apartments, or when they wrote down guidelines on how to behave if confronted by State Security. Prisoners ran other risks when they let themselves be tattooed by their fellow inmates. In doing so they became part of a specific criminal community, but at the same time the motifs they chose set themselves against the existing political system. The risks connected with establishing a second state television channel had completely different consequences: did those who create the second channel realise that many of their programmes would never end up on screen? There were different kinds of risks during different periods and our understanding of them can tell us much, not only about particular people and groups, but also about Czechoslovak society as a whole under state socialism. However, for this we will undoubtedly require a large number of studies based on well-sourced analyses.

To a certain extent this book is also about the risks which await contemporary historians. Is the separate category of “otherness” in itself a suitable starting point for formulating research questions? Did expressions of cultural opposition arise from dialogues with the ideological discourse of the time or as its clear negation and expression of resistance? In this book you will find a whole range of possible answers to these questions. However, we

do not claim that our objective is to provide exhaustive answers. Instead, the book which you are holding offers insights into the process in the search for these answers.

Jana Čížková: Czechoslovak TV's Channel Two and his cultural potential between the years 1968–1970

The article follows the preparation of Czechoslovak TV's Channel Two, that started its regular broadcast on May 10th 1970. The preparation of launching a multi-channel television broadcast in Czechoslovakia took 12 years, starting 1958. The article deals with the political grounding for the implementation of a multi-channel broadcast in Czechoslovakia, as well as the evolution of the Channel Two project and the formation of Channel Two's independent head division. It covers the personnel of the department, outlines its key creative collaborators, organization and production. It offers an overview of programmes, which often can be considered a politically opposite to the official culture of The Communist Party in Czechoslovakia. Finally, the article shows mainly political reasons for dissolving of Channel Two's independent department in 1972.

Jakub Hošek: Basics rules of the game between the cat and mouse. The oppositional manuals to the contact with State security

The thesis deals with interference of Secret police and opposition during 70's and 80's. The thesis is divided into two main chapters. The first one analyses manuals for the contact with Secret police created by dissidents. These texts contained useful advices for interrogations and other forms of collision with Secret Police. Moreover, these manuals had disciplinary and normative potential within the opposition milieu. In the second chapter, these manuals are presented in the broad context of legal knowledge that became one of the most important dissident strategy in contact with Secret police. It is documented on particular examples how the knowledge of law could be useful for opposition members. In the final part of this thesis the reaction of Secret Police on this dissident strategy is analysed

Veronika Jungmannová: home theatre as an mode of resistance and coping with the reality of life in during the normalization era

The article named Residential Theatre as a way of resistance and to cope the normalization reality is based on the memoirs of the founder and main actor of the Residential Theater Vlasta Chramostová. In the introduction is an interpretation of the wider context of teatrological view of this theme and comparison with other main theatre project: Divadlo na tahu (Theatre On the Move). Next paragraph discusses history of the origin and extinction of the Residential Theatre of Vlasta Chramostová.

The main part of the article speaks about two basic features of the residential theatre: the need of confidentiality (against police organs) and the specific space of a private apartment. The need of confidentiality gave to these sessions atmosphere of solidarity and feelings of tension. The performance had to be adjusted because of the small space of private apartment.

The article is based not only on memories of Vlasta Chramostová but also on the interview with one actress of Residential Theatre, Tereza Boučková (Kohoutová) and one of the spectators, Martin Palouš.

Martin Kindl: The reflection on Marxism in the exile magazine *Studie* between the years 1958–1976

This study represents the production of the *Studie* revue in the period 1958–1976. The revue was published by the Czech Catholic exile in Rome. The work aim to monitor argumentative tools and shared ideas of Marxism. Based on this, I try to determine the discourse of Marxism. Within the revue I am able to distinguish two groups of authors: Catholic and non-Catholic. Catholic writers write about Marxism mainly in confrontation with their own religious beliefs. Catholic writers recognize the legitimacy of Marxist criticism of social phenomena, but they are in conflict with Marxist solutions if they deviated from an open democratic society. Marxism is thus regarded rather as a dead end of solving social problems. Non-Catholic writers (mostly Marxists) write about the erroneous applications of Marxism in the ideology of socialist dictatorships. The aim of the magazine is, therefore, to promote a pluralistic society that would not be neoliberal, but, on the other hand, could bear elements of socialism.

Pavel Kovařík: „It was really different in these times“. Among the football hooligans of the eighties

The present study extends the not yet vastly explored topic of the 80's football fans. Not only gives it an insight into the life of this unique community but also puts it in a wider context. The current conceptions of autonomous cultural groups of the late state socialism serve as a background that allows the author to present the image of football hooligans' life in the communist Czechoslovakia. The main aim of the paper is to provoke further discussion about the football hooliganism.

Alena Lochmannová: visual revolt behind the grids

Tattoos in the prison environment have a long and rich history. The aim of this study was to approach the symbolism of the prison tattoo before 1989, as well as the function of this tattoo, which is an inherent part of the prison subculture. My aim was to bring closer, to clarify and to distinguish the specifics of tattooing from Czechoslovak prisons from contemporary prison

practice. It is important to realize that, in this respect, researchers are taking time, as the number of witnesses is limited, and witnesses with lived experience from the prison environment leave or die. For the benefit of this text, I regard tattooing as a product of independent artwork that was severely imprisoned in the prisons environment of Czechoslovak prisons, but it defined its function as a visual revolt against the regime and its representatives, defining it as a tool of promotion and as a self- parties of the criminal subculture. The range of prison tattoos is, of course, much more varied than it was introduced, but the motifs presented in this study and at the same time in the annexes of this paper are typical representations of body modifications in the sense of tattoos in Czechoslovak prisons.

It should be remembered that tattooing is an element that can be found in every prison that has always belonged to this specific environment, and its uprooting is not expected in the future, despite the attempt to authoritatively limit this phenomenon within the prison total institution. Tattoos is a symbol of meaning, an element of non-verbal communication that represents a symbol of declaring power, remembering or demonstrating one's own beliefs for its wearer, but not forgetting the times when the tattoo was a form of revolt and resistance to society, the regime and the social context. While the tattoo of the Czechoslovak prisons had a significantly stigmatizing function and was well identifiable, at present, this is not the case, the techniques have changed, the functions have changed, and symbolism has changed. A large part of the existing symbolism originates from the original Czechoslovak symbolism, but many symbols are gradually being worn out or an alternative of their meaning alternates. This is always due not only to the nature of the criminal subculture but also to the social state of mind and the social context in which it arises.

Miroslav Michela, Václav Sixta (eds.)

**Rizika jinakosti: kulturní opozice před rokem 1989
jako předmět výzkumu**

Vydala Univerzita Karlova, Filozofická fakulta,
nám. Jana Palacha 2, Praha 1,
jako 71. svazek řady Varia

Typografická osnova František Štorm
Sazba z písma Skolar Dušan Neumahr
Vyrobitel Togga, spol. s r. o., Praha
Vydání první, Praha 2018

Jana Čížková

Jakub Hošek

Veronika Jungmannová

Martin Kindl

Pavel Kovařík

Alena Lochmannová

Miroslav Michela

Václav Sixta

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

ISBN 978-80-7308-882-8

